

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zuzana Hinková

Třešť'ské betlémy a betlemáři

The Christmas cribs of Třešť and their authors

vedoucí práce: PhDr. Jaroslava Krupková, CSc.

Praha 2009

Děkuji PhDr. Jaroslavě Krupkové, CSc. a PhDr. Miloši Tomadlovi za odborné rady a cennou pomoc při zpracování této diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat všem informátorům a třešťským betlemářům, kteří se účastnili terénního výzkumu a umožnili mi tak získat potřebné informace pro tuto práci, paní Marii Roháčkové a panu Václavu Dvořákovi za poskytnutí fotografií k tématu.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pouze citovaných pramenů a literatury či jiných zdrojů.“

V Hodicích dne 20.7.2009

OBSAH

1. ÚVODNÍ ČÁST.....	5
1.1 Úvod	5
1.2 Kritika literatury	6
1.3 Terénní výzkumy	9
2. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA BETLÉMŮ	14
2.1 Původ a rozšíření betlémů	14
2.2 Ikonografie betlému	17
3. LIDOVÉ BETLEMÁŘSTVÍ NA ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINĚ.....	21
3.1 Vznik a vývoj betlemářství na Českomoravské vrchovině	21
3.2 Betlemářská střediska na Českomoravské vrchovině	22
4. TŘEŠŤSKÉ LIDOVÉ BETLEMÁŘSTVÍ	24
4.1 Vznik a vývoj třešťského betlemářství	24
4.2 Třešťské papírové betlémy a jejich autoři	26
4.3 Třešťské vyřezávané betlémy, autoři dřevěných betlémů	29
4.4 Jiné druhy betlémů v Třešti	32
4.5 Třešťský betlém a jeho typické prvky	33
4.6 Stavění třešťských betlémů	36
4.7 Použití přírodnin a přírodních materiálů	40
4.8 Symbolika v třešťských betlémech	45
5. MINULOST, PŘÍTOMNOST A BUDOUCNOST TŘEŠŤSKÉHO BETLEMÁŘSTVÍ.....	50
5.1 Vznik a význam tzv. „betlémské cesty“	50
5.2 Současné trendy	52
5.3 Další předpokládaný vývoj třešťského betlemářství	53
5.4 Zhodnocení terénního výzkumu z února 2009.....	55
6. MOŽNOSTI UDRŽENÍ TRADICE	59
6.1 Dřevořezání	59

6.2 Řezbářský kroužek.....	63
7. TŘEŠŤSKÉ BETLÉMY.....	65
7.1 Betlémy v muzeu	65
7.2 Betlémy „Spolku přátel betlémů v Třešti“	69
7.3 Betlémy v domácnostech	72
7.3.1 Betlém rodiny Roháčkovy... ..	74
7.3.2 Betlém rodiny Šťastných	76
7.3.3 Betlém rodiny Obrdlíkovy	78
7.3.4 Betlém rodiny Rešlovy	80
7.3.5 Betlém Lidmily Vokřínkové a rodiny Novotných	82
7.3.6 Betlém rodiny Lochmanovy	84
7.3.7 Betlém rodiny Kesslerovy a rodiny Zabloudilovy.....	86
7.3.8 Betlém rodiny Novákovy..... ..	88
7.3.9 Betlém rodiny Hamtákovy	90
7.3.10 Betlém rodiny Havlíkovy	92
7.3.11 Betlém rodiny Štrejbarovy.....	94
7.3.12 Betlém rodiny Josefa Bukvaje	95
7.3.13 Betlém rodiny Jana Bukvaje	97
7.3.14 Betlém rodiny Josefa Bílého	99
8. ZÁVĚR	101
9. LITERATURA	102
10. PŘÍLOHY	104
10.1 Seznam informátorů 2007	104
10.2 Seznam informátorů 2009	104
10.3 Dotazník – terénní výzkum únor 2009	105
10.4 Otázky pro K.Brožka – terénní výzkum únor 2007	107
11. RESUMÉ, SUMMARY	108

1. ÚVODNÍ ČÁST

1.1 Úvod

Téma diplomové práce „Třešťské betlémy a betlemáři“ navazuje na předchozí zájem o problematiku a rozšiřuje jej o další fakta a informace. Diplomová práce je založena nejen na informacích z literatury, ale také na výzkumech v terénu. Prameny a literatura týkající se třešťského betlemářství charakterizují problematiku daného jevu v obecné rovině. Zatímco lidé, kteří tuto tradici tvoří, žijí s ní a pomáhají ji rozvíjet, jsou nepřebornou studnicí nápadů, postřehů, vědomostí a názorů. A od nich lze načerpat velké množství informací.

Město Třešť leží na Českomoravské vrchovině, 20 kilometrů jižně od Jihlavy. Třešť patří mezi nejznámější střediska lidového betlemářství u nás, a to zejména v poslední době, kdy se samo město titulovalo na „Třešť – město betlémů“. Diplomová práce je zaměřena především na současný stav tohoto jevu s přihlédnutím k jeho kulturně-historickému vývoji. Text obsahuje i zamyšlení nad budoucností třešťského betlemářství, kdy se odkazují na informace od několika třešťských betlemářů. Toto téma jsem si vybrala, protože se jedná o velmi zajímavou lidovou tradici, která blíže specifikuje současné lidové umění kraje Vysočina.

První část práce sestává ze stručného popisu vzniku a vývoje betlémů a betlemářství obecně. Dále je zohledněno i ikonografické hledisko, protože i to souvisí s určitým vývojem betlemářství. V těchto kapitolách jsou převážně použity informace z literatury. Protože se diplomová práce věnuje betlemářství v jedné konkrétní oblasti - město Třešť, po stručném obecném historickém úvodu se další text zcela logicky zaměřuje na oblast Českomoravské vrchoviny. Zde je velice stručně charakterizován vývoj betlemářství na tomto území s velice krátkým odbočením k dalším betlemářským oblastem na Vysočině a v jižních Čechách, které sousedí s třešťskou oblastí - Jihlava, Telč, Třebíč, Jindřichův Hradec.

V další části práce je podrobněji popsáno třešťské betlemářství. Informace byly čerpány z příslušné literatury, a také postupně získávány od informátorů, třešťských betlemářů. Tato část pojednává o začátcích a historickém vývoji třešťského betlemářství. Dále se věnuje typickým znakům tohoto fenoménu, jako je využití přírodnin v betlémech, způsoby stavění betlémů, použití přírodního materiálu a nástrojů pro vyřezávání apod. Opomenuta v této pasáži není ani biblická symbolika a vyobrazování místních občanů v třešťských betlémech.

Další kapitola mapuje minulost, současnost a (poněkud nejistou) budoucnost tzv. „betlémské cesty“ a jejích tvůrců a uvádí tyto informace do souvislostí se vznikem, rozvojem a udržením této lidové tradice v Třešti. Pro udržení tradice se nabízí několik řešení. O tom pojednává následující kapitola, která zdůrazňuje akci „Dřevořezání“ a existenci řezbářského kroužku pro žáky základní školy jako možnosti toho, jak podpořit a udržet, popřípadě rozvinout tradici třešťského betlemářství. Poslední kapitola ukazuje a popisuje betlémy konkrétně, tak jak jsou instalovány v institucích (třešťská pobočka Muzea Vysočiny v Jihlavě, prostory „Spolku přátel betlémů v Třešti“) a umístěny v domácnostech. Seznamuje tedy s možnostmi, jak a kde mohou být betlémy shromažďovány, jak o ně lze pečovat a jak k nim přistupovat.

1.2 Kritika literatury

Tato kapitola hodnotí základní literaturu k dané problematice. Informace z většiny uvedených publikací byly použity v dalším textu diplomové práce.

„Encyklopedie betlémů“ Václava Václíka¹ si všímá jak vzniku a podoby předchůdců dnešních betlémů v římských katakombách, tak pozdějších uměleckých děl ilustrujících narození Krista v deskových oltářích, obrazech a iluminacích – a to především vynikajících prací středověkých umělců. Podává široký pohled na ikonografii prakticky všech, v betlémech se vyskytujících figurek lidí a případně i jejich atributů, dále zvířat, stromů a zobrazení celé přírody. A právě tato část knihy zabývající se ikonografií se stala velmi užitečnou při mém bádání. Kniha se věnuje i dalším tématům, např. tomu, jak lze klasifikovat betlémy, např. dle materiálu, z něhož byly zhotoveny. Je zohledněno i to, kým byly vytvořeny (profesionální umělci nebo amatérští řezbáři), nebo jak byly vytvořeny, tedy jestli se dají figurky volně přeskupovat, či nikoli. Existují ještě další kritéria. Odborný text doplňuje řada zajímavostí o existenci betlemářských sdružení ve třech světadílech, především však v České republice. Kniha díky své mnohostrannosti pohledu a faktografickému bohatství poučí nejen odborníky, ale zaujme i čtenáře z řad veřejnosti. Text knihy provází velmi bohatá obrazová dokumentace.

Tenká brožura², jejímž autorem je opět Václav Václík, přináší základní přehled o lidech, kteří se v České republice věnují betlemářství. Je rozdělena na dvě části. První část

---

¹ V.Václík - *Encyklopedie betlémů*, Ofis, Ústí nad Orlicí 1999.

² V.Václík - *Kdo je kdo mezi betlemáři na konci 20. století*, Ofis, Ústí nad Orlicí 2000.

obsahuje abecední seznam konkrétních řezbářů a muzejních pracovníků. U každého řezbáře jsou uvedeny základní životopisné údaje a stručný přehled o jeho činnosti (tvorba, publikace, výstavy, sběratelství). Druhá část brožurky, rovněž abecedně seřazena, se soustřeďuje na městská, oblastní, regionální a zemská muzea, která ve svých sbírkách shromažďují betlémy. Poskytuje informace o rozsahu sbírky, pořádání výstav a o publikační činnosti jednotlivých muzeí. Knížka je určena zejména tomu, kdo se zajímá o určitou betlemářskou oblast nebo konkrétního řezbáře.

Brožurka z roku 1940³ je rozdělena na tři části. První část „Z minulosti do přítomnosti třešťského betlemářství“ hovoří o betlemářích – jednak o tvůrcích papírových betlémů, jednak o tvůrcích dřevěných (vyřezávaných) betlémů. Autor se zmiňuje i svých současníků, kteří se věnovali betlemářství. Tato část obsahuje navíc i seznam osob, které betlém stavěly v roce 1940. Druhá část s názvem „Stavba betlémské scény“ dopodrobna popisuje postup a rozvržení při stavění betlému. Tuto část charakterizuje bohatý a lyrický jazyk autora. V poslední část „Třešťské betlemářství jako lidové umění“ se J. Novotný zamýšlí nad vznikem betlemářství v Třešti, nad fantazií betlemářů a prolínání různých vlivů, které podpořily vznik a rozvoj třešťského betlemářství.

Publikace Antonína Roháčka, Karla Brázdy a Jana Kesslera⁴ navazuje na stejnojmennou brožuru z roku 1968 a doplňuje informace z období let 1968 – 1994. Původní text se věnuje stručné charakteristice betlemářství na Vysočině. Nejvíce se pochopitelně zaměřuje na počátky a vývoj betlemářství třešťského. Dále popisuje stavění a kompozici třešťských betlémů. Nový text objasňuje některé změny, které se udály od roku 1968, přidává seznamy betlemářů a jejich betlémů postavených v letech 1992, 1993 a 1994. Nezbytnou součástí se stala obrazová příloha. Publikace slouží k základní orientaci v problematice třešťských betlémů.

Autor další publikace⁵ mapuje vývoj chrámových jesliček a betlémů na našem území. Nejprve se zde hovoří o místě pravděpodobného vzniku tzv. jesliček, Itálii, a jejich rozšíření do dalších míst Evropy, včetně českých zemí. Zabývá se rozvojem chrámových betlémů u nás v kontextu s danými umělecko-historickými etapami, kdy pro každou takovou etapu uvádí konkrétní příklady (např. baroko – jesličky v kostele sv. Víta v Kostelci nad Labem). Ve zvláštních kapitolách pojednává o třebičském betlemářství jako celku a o Metoději Florianovi, jehož dílo je pokládáno za vrchol lidového řezbářství. Pro autora se stává hlavním záměrem potřeba zdůraznit rozdíly mezi chrámovými a lidovými betlémy, u

---

³ J. Novotný - *Třešťské betlemářství*, Jihlava 1940.

⁴ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994.

⁵ V. Václík - *Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1990.

chrámových betlémů lze totiž stanovit některé svébytné znaky (přestože se tvorba lidových a chrámových betlémů v 19. a 20. století značně prolíná). I když se diplomová práce týká lidového betlemářství, informace z této publikace jsou důležité pro pochopení vztahů a vzájemného ovlivňování chrámového a lidového betlemářství.

Kniha „České betlémy“⁶ seznamuje s historií betlemářství v Evropě, zejména pak v českých zemích od počátků betlemářství až po jeho současnost. Autor třídí studovanou látku pocházející z rukou amatérských, a pak i profesionálních tvůrců betlému podle stylu. Ukazuje na dosud trvající výtvarnou aktivitu stavitelů betlémů v českých zemích. Kniha je napsána z odborného hlediska, avšak poučení v ní najde i laický čtenář. Zřejmě nejprínosnější jsou pasáže týkající se betlémů v jednotlivých oblastech České republiky a zaujme zejména výlet za betlémy v různých zemích Evropy. Zdrojem mých informací byla kapitola „Předobrazy betlémů“.

Za předmět svého zájmu si v této knize autor⁷ zvolil jen betlémy lidové. Umělecké betlémy, určené jednoznačně pro chrámy, ponechává stranou. Po nezbytném zobecňujícím úvodu (část I) se rozepisuje o betlemářských oblastech (Opavsko, Valašsko) a městech (Třešť, Telč), kde upozorňuje na zvláštnosti i přednosti dané oblasti (část II). Pro účely diplomové práce byly použity zejména informace z kapitol, které byly spojené s betlemářstvím na Vysočině a týkaly se Jindřichova Hradce, Třeště, Třebíče a okolí.

První část knihy Karla Procházky⁸ dokumentuje původ jeslí neboli betlémů, jejich rozšíření a vývoj v různých zemích Evropy. Zabývá se velmi podrobně i popisem mystérií, která byla součástí uctívání jeslí v raných dobách křesťanství. Druhá část se zaměřuje na betlémy v českých zemích. Rozlišuje je podle materiálu, z něhož byly zhotoveny a uvádí konkrétní příklady výskytu. Autor mluví jak o lidových, tak o chrámových betlémech. Autor přinesl velké množství informací a jeho kniha se stala inspirativním materiálem pro další badatele (např. pro Václava Václíka). Při pročitání knihy mě zaujala pasáž o jesličkových hrách a jejich rozšíření. V knize je zmínka o betlémech v Třešti. Autor popisuje deskové obrazy s betlémskou tematikou (všechny se nedochovaly) a zmiňuje výskyt mechanického betlému v Třešti.

Kniha napsaná několika autory⁹ nabízí ucelený pohled na problematiku Vánoc. Václav Frolec popisuje vánoční lidové tradice z různých koutů Čech, Moravy a Slezska. Jitka Snížková se zaměřuje na českou vánoční hudbu. Jan Červenka zpracovává motiv

---

⁶ V. Václík - *České betlémy*, Integra, Praha 1994.

⁷ V. Václík - *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1987.

⁸ K. Procházka - *O betlémech: kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny sv. Václavské a uherskému Slovensku*, nakladatelství Gustava Francla, Praha 1908.

⁹ V. Frolec a kol. - *Vánoce v české kultuře*, Vyšehrad, Praha 1989.

Vánoce v české literatuře. Věra Davidová píše o vánočních motivech v českém výtvarném umění. Ladislav Dvorský přibližuje čtenářům, jak vypadají novodobé Vánoce. Pro diplomovou práci byla přínosná zejména část knihy napsaná Věrou Davidovou. Autorka se zevrubně věnuje vánočním motivům od počátku jejich zobrazování. Chronologicky postupuje přes středověk, renesanci, baroko a novověk až do naší nedávné současnosti. Zmiňuje významná díla a jejich autory v jednotlivých historických etapách. Neopomíná však ani téma chrámových a lidových betlémů a vyčleňuje pro ně jednu kapitolu.

1.3 Terénní výzkumy

Diplomová práce studuje třešťské betlémy a sleduje především současný stav tohoto jevu, proto jsem uskutečnila dva výzkumy v terénu (2007, 2009).

Svou pozornost jsem zaměřila na tvorbu lidových řezbářů – betlemářů z Třeště. **Třešťské betlemářství je pokládáno za svébytný projev lidového umění na Vysočině a pyšní se bohatou tradicí.** Terénní výzkum měl obsáhnout jak „materiální“ stránku (např. zhotovování betlému, sběr přírodnin), tak i tu „nemateriální“ (např. názory a postoje lidí, kteří se betlemářství věnují).

Hlavním cílem mého prvního terénního výzkumu byla snaha zachytit další předpokládaný vývoj třešťské lidové tradice s přihlédnutím k faktorům, které tento vývoj doposud ovlivňovaly, ovlivňují, a hlavně budou nadále ovlivňovat (mezi nejdůležitější faktory patří vznik a vývoj tzv. „betlémské cesty“ jako atrakce pro turisty v posledních letech, důležité je v tomto ohledu zachytit i předávání zkušenosti s betlemářstvím dalším generacím v rodinách s bohatou betlemářskou tradicí, a mezi tyto faktory patří i zjišťování příčin nezájmu nejmladších generací o lidové betlemářství atd.)

První terénní výzkum se uskutečnil v lednu a v únoru 2007. (Proč jsem zvolila právě toto období, vyplývá z následujícího textu). **Za své informátory jsem si vybrala zástupce nejstarší generace betlemářů, kteří mají bohaté osobní zkušenosti, intenzivně se vyřezávání betlémů věnují a mohli mi poskytnout nejvíce informací.** Jmenovitě jsou to Karel Brožek (1942), Jan Bukvaj (1943), Alois Roháček (1924 – 2009) a Josef Bílý (1932). Každý tuto problematiku nastínil ze svého úhlu pohledu.

Dalšími informátory se stali dnes už bývalá pracovnice třešťské pobočky „Muzea Vysočiny Jihlava“, Mgr. Jindřiška Andrllová, a předseda „Spolku přátel betlémů v Třešti“,

Pavel Brychta. Poslední dva informátoři jsou zástupci institucí, které betlémy v Třešti shromažďují, vystavují, a tedy i uchovávají pro příští generace.

Všechny rozhovory byly zaznamenány, každý rozhovor trval přibližně dvacet minut. Tato délka se ukázala být velmi dobrou volbou, poněvadž informátoři za tuto dobu poskytli dostatečné množství informací, byli schopni se dostatečně soustředit a nemohli si stěžovat na to, že bych je nějak odváděla od jejich běžných činností. Poté byl zvukový záznam přepsán a patřičně upraven v programu Microsoft Word (diakritika, interpunkce, citace apod.)

Pro Karla Brožka jsem si připravila několik otázek, protože jsem chtěla zjistit, jaká forma rozhovoru bude informátorům vyhovovat. U ostatních betlemářů jsem dala přednost volnému rozhovoru a některé otázky ponechala, jiné naopak pozměnila. Někteří informátoři dokázali sami improvizovat, pouze jsem jim přiblížila, o čem mají mluvit, a pak už byli schopni poměrně rozsáhle vyprávět. S některými jsem vedla dialog, a to proto, aby se jejich vyprávění trochu usměrnilo a já tak získala potřebné informace. Jejich líčení mě utvrdilo v myšlence, že zmapování tohoto lidového umění se netýká jen samotných betlémů, ale i jejich tvůrců, protože jsou to oni, kdo betlémům dávají konkrétní podobu.

Mým prvním informátorem se v lednu 2007 stala pracovnice třešťského muzea Mgr. Jindřiška Andrllová. Paní Andrllová mluvila o historii, typických rysech i zvláštностech vystavených betlémů.

Později jsem se setkala s panem Karlem Brožkem v zadní části Schumpeterova domu, v prostorách vyhrazených betlémům, které spravuje „Spolek přátel betlémů v Třešti“ (dále jen „Spolek“). Velice ochotně odpovídal na předem připravené otázky¹⁰. K našemu rozhovoru se přidala také jeho manželka, která doplnila další informace.

Pan Brožek zdědil rozsáhlý betlém po svém otci Janu Brožkovi. Přestože je betlém součástí expozice „Spolku“, pan Brožek i nadále doplňuje a přestavuje komponenty betlému. Dodnes se aktivně věnuje vyřezávání. Soustřeďuje se na mlýny a domky. Náš rozhovor se však uskutečnil u betlému vzešlého z „dřevořezání“¹¹ a týkal se obecného úvodu do problematiky třešťského betlémářství.

Dalšího informátora, Jana Bukvaje, jsem vyhledala u něj doma. Měla jsem k tomu dobrý důvod, protože jeho betlém, u kterého jsme si povídali, je součástí tzv. „betlémské cesty“¹². Pan Bukvaj hovořil nejen o svém betlému, který odkoupil od Václava Musila¹³, a

---

¹⁰ Seznam otázek pro K. Brožka je uveden v příloze č.4 v této diplomové práci

¹¹ „Dřevořezání“ je setkání řezbářů a betlemářů z České republiky. Koná se 5. a 6. července v Třešti.

¹² Jako „betlémská cesta“ se velice zjednodušeně označuje stavění betlémů v domácnostech. V Třešti takto betlémy staví asi 30 domácností a jelikož se nalézají v různých částech Třeště, tvoří tak jakousi „cestu“. Dnes má tato „betlémská cesta“ charakter turistické atrakce. Bude přiblíženo v dalších kapitolách.

své současné tvorbě, ale i o betlémech obecně. Významně tak rozšířil mé doposud nabyté vědomosti o další poznatky.

Dále jsem navštívila pana Aloise Roháčka (1924 – 2009). Betlém, který stavěl už dědeček pana Roháčka, byl v roce 2007 součástí tzv. „betlémské cesty“. Pan Roháček kromě jiného popsal současný vývoj třeštského betlemářství, a také odpovídal na otázky týkající se nejisté budoucnosti betlémů a toho, jak probíhá předávání betlemářské tradice, jelikož měl s tímto předáváním zkušenosti. Sám totiž vyřezával - až do své nedávné smrti - betlémy pro své děti a vnuky.

Pátým informátorem se stal Josef Bílý, který v rámci „betlémské cesty“ doma vystavuje dva betlémy. Jeden z betlémů odkoupil od Antonína Brychty¹⁴. Nejprve došlo k nečekané události, „na besedu“ přišel pan Kantor. Tak byl mimo jiné zaznamenán rozhovor mezi betlemářem Bílým a zaníceným sběratelem Kantorem. Oba se rozpovídali o nedávné historii betlemářství, o tom, jak to bývalo, co se změnilo, co se pravděpodobně změní. Když pan Kantor odešel, ve svém vyprávění pak pokračoval jen pan Bílý. Vyjádřil své názory a své úvahy podpořil vlastními zkušenostmi.

Pan Pavel Brychta patří k mladší generaci betlemářů a mimo jiné vede kroužek mladých řezbářů. Setkali jsme se v kostele sv. Kateřiny v Třešti. Zajímala mě tato dvě témata: „dřevořezání“ a řezbářský kroužek. I tento rozhovor přinesl několik cenných podnětů k diplomové práci.

V říjnu 2007 jsem se zkontaktovala Václava Dvořáka, abych si doplnila další informace o třeštských betlémech. Nejprve jsme si povídali u expozice „Spolku přátel betlémů v Třešti“, a potom jsme navštívili Aloise Roháčka. Pan Roháček mi sdělil své vědomosti, týkající se symboliky v třeštských betlémech. Pan Dvořák také „přišel se svou troškou do mlýna“ a doplňoval nebo rozšiřoval informace pana Roháčka a přidal i své další postřehy. Zmínili pojem „zbořeniště“, popsali typické třeštské ‘figurky’ apod. Záznam byl natočen na videokameru a přepsán do programu Microsoft Word. Ten samý den jsme navštívili pana Bukvaje, který nám u svého betlému vyprávěl o tom, co se zcela typicky zobrazuje v třeštských betlémech (rybáři, ‘diviši’, pasáci).

Na terénní výzkum z roku 2007 jsem navázala dalším výzkumem v únoru roku 2009. Nejprve jsem zmapovala terén a prošla několik domácností v rámci tzv. „betlémské cesty“ (Rešl Jiří, Šťastný Mojmír, Štrejbar Ladislav, Kesslerová Anežka, Novák František, Bukvaj Josef, Valentová Věra) a betlém ve firmě Podzimek a synové. Tento průzkum mě

---

¹³ Václav Musil byl betlemář, který se betlemářství věnoval aktivně. Po jeho smrti se neměl o betlém kdo starat.

¹⁴ Zřejmě se jedná o sběratele, který betlém odkoupil od šafáře z Otova.

inspiroval k vytvoření dotazníku (viz příloha č. 3). Podle dotazníku jsem zpovídala všech čtrnáct informátorů (patnáctým je pan Metoděj Roháček, který ale spíše nechal mluvit svoji manželku Marii). Ve třinácti případech formou rozhovoru a v jednom případě jsem posílala dotazník v elektronické podobě e-mailem. Jedna oslovená betlemářka se mnou odmítla hovořit na dané téma, a proto její betlém, ačkoli je běžně součástí betlémské cesty, není do mé diplomové práce zahrnut.

Rozhodla jsem se podrobněji zmapovat tzv. „betlémskou cestu“, o které v obecné rovině pojednávám v předešlé práci. Zde rozsáhle píše o třešťských betlémech, ovšem jedná se o shrnutí literatury a informací od několika betlemářů. **Proto si myslím, že je důležité přiblížit tyto betlémy více tím, že každý popíše. I ten nejstručnější popis znamená zkonkretizování obecných pojmů a jevů. Každý tvůrce betlému se nějakým způsobem podílel, podílí a bude podílet na jeho vytváření a vývoji a tyto betlémy v sobě odrážejí povahu, fantazii a vkus jejich tvůrců od minulosti po současnost. Proto je důležité mluvit s lidmi o jejich betlémech. Lze tu vysledovat kontinuitu, předávání tradice v rodině i to, jak se betlémy předávaly jako dědictví nebo někdy i prodávaly/nakupovaly jako zboží.**

Vybrala jsem si betlemáře, kteří vystavují pro veřejnost. Tito lidé jsou zvyklí na zájem turistů a jiných návštěvníků, hovoří o svých betlémech velice rádi a ochotně se podělí o své názory a postřehy s ostatními. Musíme v rámci betlémské cesty rozlišovat mezi dvěma skupinami betlemářů - **první skupinu tvoří betlemáři, kteří každoročně staví betlém zděděný po předcích, ale sami nevyřezávají, do druhé skupiny patří betlemáři – řezbáři, kteří se aktivně věnují vyřezávání figurek, stromů, zhotovováním domků apod.** Zhodnocení výsledků terénního výzkumu přinese odpovědi na otázky spojené s tímto rozdělením. Dále musíme zohlednit jinou, řekněme **třetí skupinu betlemářů, která nevystavuje pro veřejnost, ale i přesto se vyřezáváním figurek, stromů, chaloupek a doplňků zabývá.** Tato skupina lidí však běžným turistům zůstává skryta a oni asi příliš nestojí o popularitu. Proto jsem nejprve chtěla zmapovat betlémskou cestu tak, jak vypadala v sezóně 2008/2009, a pak případně své další výzkumy směřovat na občany Třeště, kteří se věnují řezbařině jako svému koníčku a pomáhají udržet třešťskou tradici jako živý projev lidového umění.

Zajímalo mě, co betlemáři, kteří zpřístupnili betlémy veřejnosti, o těchto betlémech ví, pokud se jich zeptám na konkrétní věc, co všechno se jim vybaví, na co si vzpomenou, proto jejich informace nejsou konečným a vyčerpávajícím komentářem k jejich betlému. **Tento výzkum je založen na tom, jaké informace a povědomí mají lidé o betlémech,**

které vystavují. Moje úloha byla ovlivněna i tím, že přede mnou požádala betlemáře o informace ohledně jejich betlému (betlémů) paní Alena Veliká, která v současnosti píše knihu o třeštském betlemářství. Betlemáři tedy často odkazovali na materiály, které zpracovali pro paní Velikou. Dále jsem chtěla získat potvrzení toho, co mi informátoři naznačili již v roce 2007 (leden, únor) – proč se betlémy staví, proč se vystavují pro turisty, jak je to s předáváním tradice v rodinách. Betlémská cesta nezahrnuje jen chození po konkrétních rodinách či domácnostech, její součástí je i betlém v kostele sv. Kateřiny, stálá expozice betlémů v Schumpeterově domě a betlém ve firmě „Podzimek a synové“. Výzkum byl však zaměřen především na betlémy vystavované v domácnostech a expozici v Schumpeterově domě. Kostelní betlém a betlém z firmy „Podzimek a synové“ byl záměrně vynechán.

Terénní výzkum jsem provedla formou řízeného rozhovoru podle dotazníku. Všem byly kladeny stejné otázky, aby odpovědi byly souměřitelné. Odpovědi respondentů jsem si zapisovala a zaznamenala jsem to, co jsem považovala pro tento výzkum za nejdůležitější. Řízený rozhovor podle otázek z dotazníku mi také umožnil usměrňovat informátory, kteří měli tendenci odbočovat od tématu. Otázky byly kladeny s velmi drobnými obměnami, snažila jsem se informátorovi dané téma nebo otázku přiblížit podle potřeby. Rozhovory trvaly různě dlouho, cca 45 minut až cca 2 hodiny. Záleželo na tom, kolik toho informátor k tématu věděl. Tento způsob záznamu dat jsem využila po celou dobu trvání terénního výzkumu. Na několika papírech velikosti A5 jsem měla k dispozici záznamy jednotlivých rozhovorů s informátory. Podle získaných informací jsem popsala betlémy všech informátorů. Jednotlivé otázky týkající se tradice, jejího předávání a betlemářství v rodině (otázka č. 9, 10,12,14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, viz dotazník v příloze) jsem pak pro lepší přehlednost sepsala na jeden list papíru. Odpovědi na některé otázky byly rozsáhlejší, na některé otázky stačila odpověď ano – ne (viz příloha č. 3 - dotazník).

Terénní výzkum trval asi čtrnáct dní, kdy jsem postupně oslovila patnáct informátorů, z nichž pouze jedna informátorka z osobních důvodů odmítla. Seznam informátorů i s datem, kdy terénní výzkum proběhl, je v příloze.

2. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA BETLÉMŮ

2.1 Původ a rozšíření betlémů¹⁵

Počátky této církevní tradice, která se pak stala lidovou, se obvykle připisují sv. Františku z Assisi, který prý na Vánoce roku 1223 postavil v lese v jeskyni jesle, doplnil je živými zvířaty – oslem a vollem – a u této scenérie potom sloužil mši. Ve skutečnosti je zvyk stavění betlémů mnohem starší¹⁶.

Nejstarší křesťanské umění, tzv. „umění římských katakomb“, bylo poznamenáno mechanickým spojováním různých názorových proudů a tematicky i formálně přejímalo mnohé podněty antického výtvarného umění. A tak staré křesťanské umění zejména v prvních dvou stoletích, kdy byli křesťané pronásledováni, znázorňovalo Krista pomocí kryptogramů¹⁷, nebo jako mýtického pěvce Orfea, který prý dovedl svým zpěvem křísit i mrtvé. Už z první poloviny 3. století známe první vyobrazení Kristova narození. Jedná se o fresku z katakomb sv. Priscilly, která zobrazuje Marii a Ježíška, jimž se přišli poklonit mudrci z Východu.¹⁸ Z jakých informačních zdrojů čerpali tito umělci?

Ježíšovo narození popisují dva evangelisté, Matouš a Lukáš. Lukáš líčí základní schéma pouti Josefa a Marie do Betléma, kde byli nuceni uchýlit se do chléva. Marie zde porodila Ježíška a položila jej do jeslí. Andělé radostnou zprávu o Ježíšově narození zvěštovali pastýřům a ti se mu pak přišli poklonit. Matouš mluví o příchodu mudrců - mágů – z Východu. Alexandrijský myslitel a letopisec Origenes (185 – 254) se ve svém textu zmiňuje o volku a oslíkovi, kteří byli při Kristově narození v chlévě. Zřejmě čerpal ze starozákonního textu o příchodu Spasitele¹⁹.

Nejvíce informací o podrobnostech celé scény Kristova narození nalezneme v písemných pramenech z prvních staletí křesťanství. Všechny detailní údaje a všechna sdělení zdánlivě dokumentárního rázu pocházejí z různých apokryfních pramenů. Texty objasňují existenci tzv. „Tří králů“ a detailně je charakterizují. Některé zdroje čerpající z líčení poutníků, kteří se vrátili z Palestiny, nehovoří o chlévě jako o místě Kristova narození. Podle nich přišel Ježíš na svět v jeskyni. A tak se později, zpočátku převážně v Itálii, staly kopie

---

¹⁵ Rudolf Berliner definuje betlém jako scénické líčení s prostorovým působením, které by mělo dát pozorovateli pocit, že pohledem na něj vnímá zrození božského dítěte a je tak svědkem této události. Citováno dle Václíka („Chrámové betlémy....“).

¹⁶ A. Roháček a kol. - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994, s. 3.

¹⁷ Symbol se skrytým významem.

¹⁸ V. Václík - *České betlémy*, Integra, Praha 1994, s. 7.

¹⁹ V. Václík - *Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1990, s. 11.

„betlémské jeskyně“ předmětem uctívání²⁰. Postupně došlo ke sjednocení základních motivů a scéna narození Krista se začala řídit určitými pravidly²¹.

Ve středověku se snaha kněží přiblížit širokým masám liturgické texty zpívané latinou, tedy jazykem prostému lidu nesrozumitelným, projevovala pokusy o jejich výtvarné či dramatické ztvárnění. **Od 9. století bylo v kostelech o svátcích (Vánoce, Velikonoce) zvykem doprovázet části evangelia formou divadelní hry. Příběhy z evangelia byly čteny několika lidmi jako divadelní role a mnohdy se k textu evangelia přidaly dodatky odkazované na legendy, lidová vyprávění a rozličné mystické spisy. Takto se pomalu prosadil nový pohled na betlémskou událost. Začaly vznikat první primitivní betlémy, spojené s předváděním vánočních her, kdy svatou Rodinu představovaly sochy v životní velikosti²².**

Avšak **první betlém**, jak ho chápeme v dnešním slova smyslu, byl zřejmě vyroben roku 1291. Sochař Arnolfo da Cambio na zakázku chrámu S. Maria Maggiore v Římě jako první zhotovil skupinku asi 70 až 80 centimetrů vysokých soch představujících Ježíška, ležící Marii, stojícího Josefa, vola, oslíka a tři krále. Postavení soch se dalo obměňovat. O sto let později, roku 1384, uzavřel smlouvu sochař Vanni Mainardi s páterem Giovannim da Bartolomeo na vytvoření asi deseti soch zpola v životní velikosti, které by představovaly svatou Rodinu, pastýře, hlavy osla a vola, z nichž by se dala volně sestavit celá scéna narození Páně.

První betlém, který byl určen pro vystavování v domě majitele sv. Kajetána z Theinu (1480 – 1547), byl určen jako doplněk k světcově výkladu o narození Ježíše²³. Betlémy, které byly doposud vidět jen o svátcích v kostelech a klášterech, se tak začaly objevovat v soukromých kaplích a sídlech. Zhotovování honosných betlémů na zakázku italských šlechticů a vysokých církevních hodnostářů se pak stalo módou, která se rozšířila i do dalších zemí - Španělska, Portugalska a do německy mluvících částí Evropy.

K novému oživení pololidové betlemářské tradice dochází v období baroka, v 16. století, kdy především jezuitský řád chápe využití betlémů jako účinný prostředek působení na lidové vrstvy při svém protireformačním boji. I v této době byla stavba betlémů spojována s vánočními hrami, zpěvem pastorel a recitací barokní vánoční poezie, které nacvičovali hlavně žáci jezuitských kolejí. Betlémy se opět stavěly převážně v kostelech.

---

²⁰ Tak tomu bylo i v okruhu liboriánské baziliky v Římě, která se od té doby nazývá chrámem S. Maria ad praesepe. V ní jako relikvie byl také uctívám zbytek pěti javorových prkének údajně z původních jeslí.

²¹ V. Vaclík - *Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1990, s. 12.

²² Ibid, s. 12.

²³ A. Roháček a kol. - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994, s. 4.

²³ V. Vaclík - *Encyklopedie betlémů*, Ořtís, Ústí nad Orlicí 1999, str. 19.

Hrály se liturgické pastýřské hry, kde vystupovali nejen pastýři, ale i jejich přátelé, sousedé, řemeslníci. V pastýřských hrách mohly vyniknout nové detaily betlémské události. Se stavbou betlémů přicházeli i příslušníci řádu františkánů, dominikánů a karmelitánů²⁴.

Historie našich betlémů začíná rokem 1560, kdy z iniciativy členů nově založené rezidence řádu Tovaryšstva Ježíšova v Praze byly postaveny o Vánocích první jesličky na území střední Evropy na sever od toku Dunaje. Obliba chrámových betlémů pokračovala i v období rokoka²⁵.

Josefínská osvěcenecká doba spatřovala v betlémech jenom naivní dětské či rustikální zvyky. **Josef II. zakázal tento zvyk jako církve nedůstojný a betlémy byly vyhoštěny z kostelů. Avšak vzhledem k velké oblibě tohoto zvyku se tvorba betlémů přemístila do domácností a stala se náplní činnosti lidových řezbářů - amatérů i profesionálních výtvarníků.** A tak se na sklonku 18. století rodí téměř v celé Evropě nový druh lidového umění²⁶.

Popis této situace přibližně ilustruje citace z výkladu pana Kantora²⁷: *„Když to bylo na tom Insbrucku a tam tom okolí toho Insbrucku, zákaz svého času za Josefa II. - vystavování betlémů v kostelích a jenom určitá ortodoxie, aby to bylo přesně tak, jak je to popsáno v evangelistech jednotlivých, tak třeba ty darovníky a všechny tydlety věci z toho vyloučili. Tam je jenom ta Svatá rodina, tam je to „Zvěstování pastýřům“, no a tam je tříkrálový průvod, který je třeba slavný, krásný, v innsbruckém muzeu, to je úplně paráda, tam jsou ještě Turci, turecké... No starý, asi dvě stě roků starý betlém, kdy oni to vlastně připodobňovali tomu, co vlastně viděli sami, nebo co znali z vyprávění.“*

Od dob Josefa II. se lidové betlemářství rozšířilo a zakořenilo v různých oblastech naší republiky. Na mnoha místech je tato tradice dosud živá.

---

²⁴ A. Roháček a kol. - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994, s. 4.

²⁵ V. Vaelík - *Encyklopedie betlémů*, Ořtís, Ústí nad Orlicí 1999, s. 19.

²⁶ A. Roháček a kol. - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994, s. 5.

²⁷ J. Kantor, příloha, s. 21. Pod označením „příloha“ je uvedena příloha výpovědí informátorů k terénnímu výzkumu z roku 2007 (leden, únor), která není součástí diplomové práce a je uložena v archivu autorky diplomové práce. Tato informace se dále týka všech označení „příloha“ u citací informátorů.

2.2 Ikonografie betlému

Každý betlém je rozdělen na několik částí – mluvíme tedy o centrální části betléma (do ní patří Jezulátko, Panna Marie, svatý Josef, anděl „Zvěstovatel“, osel a vůl), o rozšířené scéně (týká se pastýřů, Tří králů a jejich doprovodu, popř. porodních bab a sudiček) a otevřené scéně (zde se nachází darovníci, zvířata, rostlinstvo, krajina apod.). Zaměříme se však na to, jak by měly být jednotlivé figurky zobrazeny z ikonografického hlediska.

Ústřední scéna betléma je tou částí, která postupem času přijala poměrně závazná pravidla zobrazení bezpochyby nejdůležitějších postav betléma. Ježíšek bývá krátce po svém narození zavinutý v povijanu nebo je oblečený do košilky, popř. je nahý. Nejčastěji leží v jesličkách. Při příchodu Tří králů se jeho vzhled mění a vypadá jako starší dítě, které vítá krále s roztaženými rukama. Někdy sedí na klíně své matky. Dříve se velmi dbalo na to, jak správně zobrazit a zdůraznit Ježíšovo božství. Například na některých starších vyobrazeních drží různé atributy – říšské jablko, holubici apod.²⁸.

Panna Marie vstoupila do zobrazení narození Páně po roce 431, kdy byla prohlášena za Bohorodičku. Figurka Marie má v betlémech místo vždy na tak zvané straně evangelijní – tedy z pohledu diváka vlevo od středu betléma. Tam mají stát i pastýři, a také z této strany má k jesličkám hledět osel. Barevnost Mariina šatu je dána symbolicky. Bílá představuje čistotu, červená znamená lásku a božství, modrá je symbolem věrnosti a Krista. Květinovými atributy jsou růže a orlíček²⁹.

Asi do desátého století umělci zachycovali Josefa různě. Někdy jako mladíka, někdy jako starce. **Teprve v 10.století se ustálila Josefova podoba jako staršího muže, sedícího u narozeného dítěte s hlavou skloněnou, zasněného a hloubajícího.** V pozdějších zobrazeních už byl zobrazován v různých polohách (v sedě, v kleče, stojící). Z hlediska ikonografického je Josef jako betlémská figurka oblékán do spodního oděvu v barvě žluté a do pláště švestkově modrého. V betlémech byl Josef stavěn na stranu epištolní, tedy z pohledu diváka vpravo od středu jesliček. Za ním bývá umístěn vůl, který měl v betlému symbolizovat moudrost králů z Východu. Josefovy atributy jsou vedle pastýřské hole i lucerna nebo svíce³⁰.

Centrální scénu betlémské události doplňuje anděl, který radostnou novinu o Ježíšově narození zvěstuje především blízkým pastýřům. Jeho poselství je v betlémech

---

²⁸ V. VACLÍK - *Encyklopedie betlémů*, Ořís, Ústí nad Orlicí 1999, s. 27.

²⁹ Ibid, s. 29.

³⁰ Ibid, s. 31.

znázorněno graficky na pruhu rozvinuté látky nebo papíru, kterou jako tak zvané Gloria betlemáři připevňují nad jesličkami. Objevuje se několik verzí nápisu³¹.

V rozšířené části betlémské scény figurují zejména pastýři, Tři králové a jejich doprovod. V nejstarších a starých betlémech zpravidla vidíme před jesličkami tři pastýře. Jeden z nich nese beránka, další dva klečí před jesličkami. Avšak betlémská scéna se postupně rozšiřuje a i v jiných částech betléma přibývají další figurky pastýřů. V betlémech pastýři zaujali místo reprezentantů nejširších lidových vrstev s celou růzností jejich povah i fyzických podob. **Tvůrcům lidových betlémů byla ponechána v zobrazování pastýřů určitá volnost, a tak se předháněli ve vymýšlení všech možných situací, nejrozumnějších postojů a výrazů v obličejích figurek.** Početnými skupinami pastýřů a jejich stád se obvykle zaplňuje celá levá strana betléma³².

Ikonografie figurek Tří králů, které u nás známe pod jmény Melichar, Baltazar a Kašpar, byla velmi rozmanitá. V zásadě se dodržuje podoba Melichara jako panovníka ve stařeckém věku a se šedivými vlasy. Melichar na znamení pokory před Ježíškem u jeslíček pokleká, k nohám pokládá královskou korunu a darem podává dítěti zlatou truhlici (zlatο je mnohvrstevnatým symbolem a v této souvislosti se uvádí jako symbol Božího království (Ježíš jako král všech) a víry. **Král Melichar bývá označován jako představitel moudrosti a krásy, dále představuje i symbol bohatství.** Je oblečený do purpurového pláště s bílým hermelínovým límcem³³. Melichar je zobrazován jako Evropan.

Baltazar je mužem v plné síle středního věku. V ruce drží žezlo jako odznak královské moci a druhou rukou podává Ježíškovi konvici s kadidlem (kadidlo je symbolem pro úctu a klanění Bohu, proto byl právě narozený Ježíš takto poctěn). Baltazar bývá zobrazen v zeleném plášti překrývajícím podkasané kalhoty, na hlavě má pokrývku, jakýsi turban. I Baltazar má kabát s límcem z hermelínu. Nejmladším z králů je Kašpar, muž černé pleti. Je oblečen v kalhotách zvaných plundry a na hlavě má turban. Jeho oblečení je pestrobarevné, ale převládá modrá. **Jako dar podává kalichovitou nádobu s myrhou (myrha zde symbolizuje pozdější Ježíšovo utrpení).** Baltazar zde zřejmě zastupuje asijský kontinent a Kašpar je pravděpodobně vyslancem kontinentu afrického. Každý král má svůj doprovod, kde se vyskytují figurky koní, velbloudů, slonů, vlajkonošů, vojáků na koních nebo pěšáků. Zde se velmi často projevuje fantazie konkrétního betlemáře, který průvod zobrazuje podle jeho vlastní představivosti³⁴.

---

³¹ V. VACLÍK – *Encyklopedie betlémů*, Oftis, Ústí nad Orlicí 1999, s. 34.

³² Ibid, s. 38.

³³ Ibid, s. 41.

³⁴ V. VACLÍK – *Encyklopedie betlémů*, Oftis, Ústí nad Orlicí, s. 42.

V otevřené scéně nalezneme velké množství zvědavých vesničanů bez dárků, které vyhnala ven zvědavost, ale objevuje se i pestrá škála darovníků. Darovníci přinášeli jídlo. Někdy pochutiny typické pro kraj, ve kterém betlemář žil. Dále přinášeli praktické dárky, které novorozenci mohly posloužit, např. botičky. V zástupech darovníků byli často zastoupeni všichni poctiví řemeslníci v obci i podomní obchodníci a další řemeslníci. Někdy se vyskytly realistické výjevy ze života vesnice a nechybělo ani zobrazení chudáků – žebráků, cikánů apod. V některých betlémech se setkáváme s vyobrazením typické pracovní činnosti obyvatel (horníci v Příbrami apod.). Některé figurky se tradičně vyskytují v betlémech odnepaměti a jen málokdo dnes ví, jaký je jejich pravý význam³⁵.

V našich především lidových betlémech jsou muzikanti druhou nepočtenější skupinou figurek. Hrají na nejrozmanitější nástroje (housle, basa, píšťaly, klarinety, trubky apod.). Betlemářská díla, zdůrazňující příslušnost k určitému regionu, představují hudebníky s hudebními nástroji, které jsou pro daný kraj typické. Z maškarních průvodů si někteří lidoví betlemáři vypůjčili od svých betlémů muzikanta s bukáčem, bukálem či famfrnochem. Z hlediska znalců hudebních nástrojů není malířské, a tím méně řezbářské pojednání hudebních nástrojů v betlémech příliš věrohodné. Hudební nástroje jsou spíše atributy figurek, které mají představovat muzikanty u jesliček. Zvláštní postavení má mezi betlémskými muzikanty dudák³⁶.

Kromě vola a osla se v betlémech vyskytují především stáda ovcí, zobrazovaných v bílém rouně. Proto se jim také říká „sníh betléma“. Bývají na levé straně betléma, na pravé se nachází město. Už dříve vzniklo několik univerzálních typů ovcí, podle kterých se řídí i současní betlemáři. Dalšími zvířaty jsou koně, velbloudi a sloni z tříkrálového průvodu. Staří řezbáři dobře znali anatomii koně, s velbloudem a slonem si nevěděli rady a malovali je podle nejrůznějších předloh, někdy i za použití vlastní fantazie. Dalšími zvířaty oživujícími betlémské scény, jsou zvířata hospodářská – kozy, krávy, husy apod. Výjimku tvoří ani lesní nebo polní zvířata, ale nevyskytují se tak často jako jiná³⁷.

Betlemáři, kteří dávali přednost jakési směsici orientálních a historizujících prvků, malovali nebo vyřezávali do svých betlémů cizokrajné stromy, především palmy s vysokým štíhlým kmenem, zakončeným bohatou korunou velkých a podlouhlých listů. V betlémech, které převádějí biblický příběh na naši domácí půdu se objevuje skutečně bohatá škála stromů z těch, které u nás rostou. Nejčastěji jsou to jehličnany, z listnáčů poznáme lípu, dub,

---

³⁵ Ibid, s. 46.

³⁶ Ibid, s. 54.

³⁷ Ibid, s. 60.

vrbu, někdy i ovocné stromy. Betlemáři využívali i některých přírodnin, pomocí kterým modelovali krajinu a dodávali ji charakteristický ráz³⁸.

---

³⁸ **V. Václík** – *Encyklopedie betlémů*, Oftis, Ústí nad Orlicí 1999, s. 65.

3. LIDOVÉ BETLEMÁŘSTVÍ NA ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINĚ

3.1 Vznik a vývoj betlemářství na Českomoravské vrchovině

Počátky lidového betlemářství na Vysočině můžeme klást, stejně jako v ostatních zemích, do posledních let 18. století. Do té doby byly betlémy stavěny převážně v kostelech. **Teprve na přelomu 18. a 19. století dochází k rozmachu betlemářství jako lidového umění.** Betlemářství se rozvíjí především v chudých horských krajích nebo v hornických oblastech v Podkrkonoší, Krušnohoří, na Vysočině apod. Výroba betlémských figurek se stává doplňkovým povoláním podhorských tkalců nebo horníků. Zájem o betlémy vyvrcholil v polovině 19. století. Pak začala vlna zájmu postupně opadávat, hlavní příčinou se zřejmě stala průmyslová výroba figurek. V některých krajích, kde se betlemářství nestalo jen profesionální výrobou figurek na prodej, se rozvíjelo toto lidové umění dál³⁹.

Hlavními středisky betlemářství na Vysočině bylo Jihlavsko (Jihlava, Třešť, Telč), Třebíčsko a Jindřichohradecko. I když se charakter betlémů i způsob výroby v těchto oblastech od sebe značně liší (Třebíč – papírové betlémy, Jihlava – dřevěné betlémy, Jindřichův Hradec – kaširované betlémy), přesto mají mnoho společného, což ukazuje na společný původ a vývoj. Někteří badatelé dávají vznik betlemářství na Vysočině do souvislosti s příchodem františkánů na Vysočinu (Jihlava, Třebíč, Jindřichův Hradec), ale jiní se spíše přiklánějí k názoru, že za vznikem betlemářství stojí příchod jezuitů do Jihlavy. Od nich se zvyk stavět betlém rozšířil dále do okolních vesnic⁴⁰.

Iniciativa k rozvoji betlemářství na Vysočině vzešla zejména z řad jihlavského soukenického cechu, který byl natolik bohatý, aby si mohl pořizovat nákladné a drahé betlémy. Betlémy byly vystavovány v domech soukeníků a často sloužily k reprezentativním účelům. První betlémy soukeníci kupovali pravděpodobně v Tyrolsku, ale brzy je pro ně začali vyrábět i řezbáři z Jihlavy a okolí. Jihlava, ze které se kdysi šířilo soukenictví do okolních měst, se stala pravděpodobně i centrem, z něhož se šířilo betlemářství i do sousedních středisek (Pacov, Polná, Třebíč, Třešť...). Pro chudší města byla zpočátku charakteristická méně nákladná výroba papírových betlémů. V Třešti se však později, asi v 50. letech 19. století, přešlo k betlémům dřevěným⁴¹.

---

³⁹ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 6.

⁴⁰ Ibid, s. 7.

⁴¹ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 8.

3.2 Betlemářská střediska na Českomoravské vrchovině

Tato část stručně přibližuje situaci na Českomoravské vrchovině a zaměřuje se na města Třebíč, Jihlava, Jindřichův Hradec a Telč.

Jak vypadala situace na jihozápad od Jihlavy, ilustruje rozvoj betlemářství na Jindřichohradecku. **Nejznámější jindřichohradecký měšťan a mistr punčochářský, Tomáš Krýza (1838 – 1918), postavil betlém, který se stavěl na ploše 60 čtverečních metrů a měl 1756 figurek lidí a zvířat, z toho 150 se pohybovalo.** Figurky vznikly technikou kašírování, těla, nohy a ruce mají ze dřeva, jednotlivé díly jsou spojeny drátky, hlavy na krku byly uhněteny z pozlacovačské masy. Hrubý skelet těla byl obalen látkou, která byla namočená v rozehřáté kašírovací hmotě, která po zchladnutí ztuhlala a držela daný tvar. Dala se výborně barvit křehkými barvami. Díky nenáročné technologii se dalo vyrobit velké množství těchto figurek. Krýzovy jesličky patří k největším vystavovaným betlémům u nás.

Jindřichohradecké muzeum má ve svých sbírkových fondech několik dalších zajímavých souborů. Nelze se divit, nejstarší zmínka o betlému z roku 1579 je spojována s mendíky⁴², kteří chodívali s malým přenosným betlémem koledovat šestého ledna. Některé hradecké betlémy jsou zajímavé tím, že zobrazují starou městskou architekturu. Mezi ně patří betlém obuvnického mistra Martina Kopeckého ze začátku dvacátého století⁴³.

Začátky betlemářské tvorby v Třebíči se podle ústního podání kladou do poslední třetiny 18. století, kdy si jistý pan Papírník postavil betlém s dřevěnými figurkami. **Opravdovým zakladatelem betlemářské tradice v Třebíči se však stal jeho syn, Pavel Papírník, který si z vojny v Itálii přinesl dvě papírové figurky z betléma. Papírník si pak postavil betlém z figurek, které vystříhl z tištěných jesličkových archů.** František Hartmann (1791 – 1855), který je považován za druhého nejstaršího reprezentanta trebičských betlemářů, již figurky sám maloval. Byly papírové, podlepené lepenkou. Mladší, neméně významnou generaci trebičských betlemářů zastupuje Antonín Čeloud (1839 – 1918), znamenitý malíř – samouk, který namaloval figurky do deseti velkých betlémů. Jeho největším dílem byl betlém pro kostel sv. Martina, kde byl kostelníkem

Jedním z charakteristických rysů trebičských betlémů je jejich spojitost s textem lidových koled. Mnoho figur v trebičských betlémech má vzor v postavách, o nichž se zpívá v koledách. Podobně podle textu koled ožívají trebičské betlémy desítky druhů ptáků.

---

⁴² Středověký žebravý mladší žák, student.

⁴³ V. Vaclík - *České betlémy*, Integra, Praha 1994, s. 88 – 89.

Technika malování třebíčských betlémů se výrazně neliší od malování v jiných našich betlemářských oblastech. V Třebíči se vyskytovaly betlémy ve dvou základních velikostních typech: první byly velké, které zaplňovaly téměř celou místnost a druhé byly malé betlémy skříňové⁴⁴.

Jihlavské betlémy mají svůj svérázný charakter, snad i proto, že obyvatelstvo tohoto města bylo převážně německé, a to ať jde o typ betlému orientálního nebo domácího. Oba tyto betlémové typy jsou v jihlavských betlémech zastoupeny, i když domácí typ má znatelnou převahu. Mimořádná pozornost je věnována především architektuře, zřejmě pod vlivem starobylého významného města s jeho středověkými domy, kostely a náměstími. Z lepenky byly vytvářeny miniaturní hrady, zámky, kostely, domy a podobně.

Objevují se postavy pasáčka, orajícího sedláka, otrhaných cikánat a jiné. Figurky vyřezávané ze dřeva, jsou většinou 10 – 15 cm vysoké. **Nejznámějšími řezbáři, kteří vyřezávali do jihlavských betlémů, byla rodina Boudných z Brtnice.** Jihlavské betlémy jsou většinou velmi rozměrné a mnohé zaujímají téměř třetinu celé místnosti. Kromě těchto velkolepých výjevů byly v oblibě i malé betlémy skříňové a mechanické.

V Telči získal velkou proslulost **mechanický betlém knihaře Vostrého**. Základ tohoto betléma, pocházejícího ze 60. let 19. století, si přivezl majitel z Počátek, jak dokumentuje i napodobenina počáteckého kostela. Knihař Vostrý svůj betlém postupně doplňoval, zvláště v 90. letech 19. století. V tomto betlémě se prolínají projevy domácí a orientální architektury. Figurky jsou většinou vyřezávané a pestře pomalované. Celý komplex betléma je téměř šest metrů dlouhý a jeden a půl metru široký. Dřevění darovníci byli uváděni do pohybu mechanismem z různě velikých koleček, spojovaných šňůrkami a drátky, které končily velkou otáčivou klikou.

Knihař Vostrý stavěl svůj betlém každoročně kolem adventu. Před vchodem jeho domu hořela červená lucerna na znamení, že je možné si betlém prohlédnout⁴⁵.

---

⁴⁴ V. VACLÍK - *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1987, s. 78.

⁴⁵ V. REMEŠOVÁ - *České jesličky*, Česká katolická charita, Praha 1988, s. 86 – 87.

4. TŘEŠŤSKÉ LIDOVÉ BETLEMÁŘSTVÍ

4.1 Vznik a vývoj třešťského betlemářství

Třešťské betlemářství, které vzniklo někdy počátkem 19. století, **bylo zřejmě ovlivněno třebíčskými papírovými betlémy, později jihlavskými betlémy, v této souvislosti se v Třešti také mluví i o vlivech z Rakouska a Německa.** Vedle těchto vlivů působily na vznik a rozšíření betlemářství v Třešti bezesporu i **domácí, třešťské tradice.**

V první řadě můžeme i zde, tak jako v jiných oblastech, pozorovat vliv oficiálního církevního umění. Ve venkovském třešťském kostele bylo zvykem stavět o Vánocích nad hlavní oltář třešťského farního chrámu obraz, podle tradice pocházející z počátku 19. století, zobrazující Svatou rodinu s Jezulátkem v jeslích, dva klečící a dva stojící pastýře, volka a oslíka. Tento výjev pak doplňovaly další dva obrazy, jeden zobrazoval výjev ze života pastýřů a druhý město Betlém. Toto byl zřejmě předstupeň k později rozšířené třídlínné kompozici betlémů. Tyto malby nebyly typické jen pro kostel, ale obrazy se spodobněním betlémské scenerie si lidé zavěšovali i doma. Do dnešních dnů se zachoval i časový posun událostí v betlémské scenerii, tak jak ho vykládá Písmo svaté⁴⁶.

Právě náboženské (katolické) prostředí vytvořilo v Třešti vhodné podmínky pro vznik a rozvoj třešťského betlemářství. Lidé po celý rok žili ve skromnosti až bídě a pouze dvakrát do roka přišla změna, v období Vánoc a Velikonoc. Na Vánoce se obzvláště děti připravovaly po celý rok. Betlém měl vytvořit slavnostní atmosféru v období adventu, v průběhu vánočních svátků i po skončení Vánoc. Z kostelů si lidé přinesli betlém k nim domů, aby betlému a slavnostní nálady mohli užívat, jak dlouho chtěli. Projevovala se tak snaha co nejvíce Vánoce oslavit a prožít. Především z Vánoc se tak stalo dlouhé a velice krásné období. K tomu se přidružovala možnost pořídit si betlém od tvůrců z Třeště a okolí.⁴⁷

Hlavní impuls ke vzniku a rozvoji betlemářství vzešel stejně jako v okolních městech z prostředí soukenického cechu a ze styku třešťských soukeníků se soukeníky-betlemáři z okolí. Nejstarší známý betlemář, soukeník František Jabůrek (1779–1848) se prý s tím seznámil na jarmarcích, kde se často setkával s třebíčskými soukeníky a betlemáři. *„Tak tady byl cech soukenickej, tady bylo průmyslový město Třešť, sukna dělali. A ten cech byl dost bohatej a tak, ty si zakládali na tim, aby každej mistr, ten soukeník, měl betlém, ale*

---

⁴⁶ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 10.

⁴⁷ Upraveno podle vyprávění J. Bílého.

to byly papírový betlémy, původní, tenhle byl taky papírový, původní.⁴⁸⁾ A tak se k Jabůrkovi přidali i jiní soukeníci.

Je zřejmé, že papírové betlémy předcházeli betlémům s vyřezávanými figurkami, ale postupně byly těmito betlémy nahrazeny. „Od roku 1860 je začal dělat nákej Matěj Suchý ze dřeva. A od tý doby se dělaj už jen dřevěný.“⁴⁹⁾ Donedávna byl původ některých figurek předmětem sporu, nyní je doloženo, že ještě dříve, než se začalo s vyřezáváním dřevěných figurek v samotné Třešti, dovážely se figurky z Tyrolska. „Byly hlavně v tom Tyrolsku tyhlety dřevěný. Odtad to pak začalo, to se tady vždycky dohadovalo, kvůli tomu byly problémy. A teď tam přijedete a uvidíte to tam. Tam to bylo o padesát let dřív než tady. Takže ty lidi to tam opravdu okoukali. Byly tady i figury, který byly typicky tyrolský a nevědělo se o tim, co to znamená. Mají tam třeba ptáčníky s klecema a v těch třešťských betlémech taky jsou a nikdo nevěděl, proč tam jsou. A oni Rakušáci na Solný komoře na podzim chytají ptáky, na tahu když jsou, a dávají je do klecí. Nechají je přezimovat doma a na jaře vypouští.“⁵⁰⁾

Nebo se dřevěné figurky původně kupovaly v Jihlavě. „Ono se to určitě prolínalo, víte, poněvadž spousta lidí chodilo na práci nebo na vyučení do Rakouska, a tam se to zřejmě okoukalo a někdo to sem mohl přinést, to je jedna verze. A druhá verze, podívejte se tam v tý Jihlavě, to už jsme o tom mluvili, že tam je doložená ta huť řezbářská v tom jezuitským klášteře.“⁵¹⁾ Dále se figurky kupovaly ve Stonařově od malíře a sochaře Franze Klause, a hlavně od rodiny Boudných z Brtnice. „No tam byla rodina Boudných, táta byl obecní pastýř, kterej řezal na pastvě jenom nožem, a těch figur nařezali takový kvanta, že to je zastoupený jak v jihlavských betlémech, tak v třešťských. Oni si tím přivydělávali na tej pastvě.“⁵²⁾

---

⁴⁸⁾ A. Roháček, příloha, s. 17.

⁴⁹⁾ Ibid.

⁵⁰⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 14.

⁵¹⁾ J. Bílý, příloha, s. 21.

⁵²⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 13.

4.2 Třešťské papírové betlémy a jejich autoři

V Třešti se nejprve objevily papírové betlémy. Pan Roháček vzpomíná: „...ale to byly papírový betlémy, původní, tenhle byl taky papírovej, původní. Ten jsme potom... Dětem, dali to dětem na hraní papírový figurky a pořizovali se dřevěný. No zachránilo se něco, do muzea jsem dal stromy a to. Tamhle mám ještě taky figurky papírový. Ty horníci tamhle v tý jeskyni, jihlavský (horníci).“⁵³⁾

Původní papírové betlémy byly v Třešti postupně vystřídány betlémy dřevěnými. Už na nejstarších papírových betlémech bývalo často Jezulátko plastické. Betlemáři doplňovali postupně své papírové betlémy dalšími dřevěnými figurkami a vyřazovali postupně figurky papírové. Ponechávali si jen ty nejhezčí, jako památku na první betlemáře v Třešti. **Nejdéle se udržely na dřevěných betlémech papírové stromy, ale i ty byly na většině betlémů nahrazeny stromy vyřezávanými ze dřeva,** nebo zhotovenými z přírodnin. Mnoho papírových betlémů se dostalo mimo Třešť (majitel se odstěhoval jinam, nebo betlém prodal mimo Třešť), mnoho jich vzalo za své při požárech, kterými byla Třešť v 19. století několikrát velice těžce postižena, některé možná ještě čekají na své objevení na půdách v bednách.

Tím cennějším je velmi zajímavá sbírka malovaných figurek v třešťském muzeu, v níž jsou aspoň v několika exemplářích zastoupeni téměř všichni třešťští malíři papírových betlémů. Protože řada figurek je autory signována a datována, poskytuje nám sbírka cenný materiál ke studiu prvního období třešťského betlemářství.

Základy třešťského betlemářství položil, jak již bylo řečeno, František Jabůrek, který žil v letech 1779 – 1848. Byla to osobnost po všech stránkách zajímavá a svérázná. **František Jabůrek, mistr soukenický a velmi zručný řemeslník, byl nejen prvním třešťským betlemářem, ale i písmákem a kronikářem, který ve své zajímavé kronice zachytil obraz Třeště na konci 18. a na začátku 19. století, i některé starší záznamy, čerpané z pramenů dnes již ztracených. I svou kroniku vyzdobil zajímavými malbami.**

Také ostatní betlemáři, jeho současníci, byli převážně soukeníci. Byl to především rozvětvený rod Dvořáků. Snad nejznámější z nich byl **Karel Dvořák** (1824 – 1884), nazývaný obecně „strejček Aplť“. Z jeho figurek v třešťském muzeu nás upoutá především zajímavá skupina židů v dobových obřadních rouchách. Měl v oblibě hlavně modrou a žlutou barvu. Figurky maloval i na prodej, maloval také obrazy. Betlémy maloval dále **Jan**

---

⁵³⁾ A. Roháček, příloha, s. 17.

Dvořák (1818 – 1891), jehož figurky měly menší rozměry, jeho syn **Petr Dvořák** (1847 – 1906) a bratři **Jáchym Dvořák** (1834 – 1887) a **Vilém Dvořák** (1838 – 1873).

Hezké figurky vytvářel i **Josef Diviš** (1829 – 1915), krejčí a muzikant, který si oblíbil hlavně rumělku, soukeník **Václav Štumar** (1845 – 1926) a **Václav Hruša** (1837 – 1920). Na ně pak navazovala další generace – **Alois Galle** (1871 – 1924), řezbář hodinových skříní, truhlář **Jan Diviš** (1872 – 1944), malíř **Bohumil Melichar** (1881 – 1916), **Jan Obrdlík** (1894 – 1916), **Ignác Nosek** (1848 – 1909) a další.

Známe několik významných třešťských autorů malovaných betlémů. **Martin Kolman** (1849 – 1907) byl malířem porcelánů a maloval i obrazy. Jeho figurky jsou velmi propracované, zejména v obličejové části. Dalším známým betlemářem byl **Jan Švarc** (1853 – 1909), jehož figurky jsou charakteristické pohybovým prvkem, jako by byly živé. Švarc prodlužoval betlém „lončořtem“, což je malovaná krajina, a zavěšoval krajinomalbu i místo závěsu na přední okraj betléma. Měl několik betlémů, nejen papírový, ale i dřevěný a miniaturní skříňový betlém.

Éra papírových betlémů končí v díle Jiřího Šiftaře (1859 – 1936). Jeho rozsáhlý papírový betlém byl pozoruhodný svou čistou malbou, velmi pečlivě provedenými záhyby šatů, výrazným gestem figur, a také tím, že postavil betlémskou krajinu z pařezů. Byl jedním z těch, kteří zdokonalili typicky třešťský způsob vytváření betlémské krajiny. Maloval „lončořty“⁵⁴, které ještě i dnes je najdeme v mnoha třešťských betlémech. Před šedesáti lety vystavoval svůj betlém **Oldřich Herman**, kde se vyskytovaly figurky horníků v jejich krojích, a připomínaly tak hornickou minulost Třeště.

Dalším zajímavým betlémem byl **betlém Antonína Mífký**, který kromě jiného zachycuje i scénu „vraždění nevinátek“, což odkazuje k tomu, že betlémy měly i třetí proměnu. (První proměnou byla scéna narození Krista, druhou příchod Tří králů)⁵⁵. „*Dlouhá desetiletí staví rok co rok svůj betlém Milada Mífková. Čtyřiasedmdesátiletá dáma se těší z kouzla barevných výjevů pohádkové krajiny, postavené nad lůžkem ve světlé kuchyňce svého příbytku. „Na některých figurkách je letopočet 1822, na jiných 1845. Kdo je maloval, to nevím, ale dědí se v rodině Mífkových z rodičů na děti už pár generací“*, uvedla majitelka barevné podívané. *Její betlém je podle znalců betlémů mimořádným dílem možná v celé Evropě. Běžné betlémy zobrazují idylickou krajinu Betléma, kde v jesličkách leží novorozený Ježíšek a všude panuje pohodový klid a radost z příchodu spasitele. Tři králové se klaní a přinášejí dary jako desítky dalších figurek. Betlém paní Mífkové je jiný. Divák si nemůže nevšimnout dětí, propíchnutých mečem římského vojáka nebo dalších s odříznutou*

⁵⁴ Malovaná krajina nad betlémem, zobrazuje okolí Třeště, alpskou, nebo fantazijní krajinu.

⁵⁵ **A. Roháček a kol.** - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 16.

hlavou či jiných, zkrvavených. Některým matkám se podařilo své chlapečky zachránit a s výrazem děsu ve tváři s nimi v náručí prchají za hranice města. „Tenhle unikátní betlém podle Bible vypovídá, že Tři králové nešli z Betléma vyzradit Ježíška a budoucího židovského krále Herodesovi, ale šli jinam. Král Herodes potom nechal vojáky pobít v zemi všechny malé chlapce s myšlenkou, že mezi nimi bude Ježíšek“, v kostce shrnula Milada Mířková. O jedinečnosti betléma svědčí nad krutými výjevy i rodiče s Ježíškem, odcházející jako svatá rodina do Egypta.⁵⁶

Třešťský papírový betlém (muzeum) , Zdeněk Musil, 2007, archiv Z. Hinkové.

---

⁵⁶ novinový článek „Třešť má mezi desítkami betlémů unikát s vražděním nevinátek“, St. Jelínek; Jihlavský Deník, 17.1.2009, s.4.

4.3 Třešťské vyřezávané betlémy, autoři dřevěných betlémů

Nejstarší třešťské betlémy s papírovými, dvojrozměrnými figurkami byly po roce 1860 postupně zatlačeny betlémy s figurkami vyřezávanými. **První dřevěné figurky, jak již bylo výše řečeno, se dostaly do Třeště z jiných betlemářských oblastí, nebo byly nakupovány u řezbářů v okolních městech, v Jihlavě (Quasi, Köck, Sommerluksch), ve Stonařově (Fr. Klaus), ale hlavně v Trhové Brtnici (rodina Boudných).**

Brzy se však podle těchto vzorů začínají pokoušet o zhotovování figurek i betlemáři v Třešti. **První figurky začal v Třešti vyřezávat truhlář Matěj Suchý (1820 – 1900).** Zpočátku ještě zápasil s materiálem, jeho figurky byly poměrně plošné, statické, s nepoměrnými proporcemi, nepostrádaly však půvab prostého, naivního umění. Například jeho koně z tříkrálového průvodu připomínají dětské houpací koně nebo koníčky z kolotoče, než skutečné koně. O Matěji Suchém je ostatně známo, že si sám vyřezal a postavil kolotoč, s kterým pak jezdil o poutích po okolních vsích.

Stejně tak jako Matěj Suchý, ostatní třešťští betlemáři, kteří vyřezávali dřevěné figurky, si zpočátku ulehčovali práci tím, že figurky skládali z několika částí. Truhlář, a později školník **František Brázda (1856 – 1927)** vyřezal nejprve jednotlivě ruce, nohy, trup a pak tyto části sbíjel a klížil. Obuvník **Jan Melichar (1869 – 1951)** vyřezával ovečky bez nohou, protože prý nohy není stejně vidět, je-li ovečka postavena do kyprého mechu. Zajímavý byl i jeho názor na perspektivu. Koně vyřezával z čelního pohledu tak, že měli krytý trup, přední nohy hned za zadními, protože tak je prý koně zepředu vidět.

Postupně však zvládli i třešťští řezbáři techniku řezby, prostorové zobrazení i pohyb figury a mnozí z nich dosáhli opravdu umělecké úrovně. Figurky vyřezávali vesměs z dobře vyschlého lipového dřeva tak, že na špalík nejprve nakreslili obrys figurky, pilkou a dlátem dali špalíku přibližný tvar a pak jej dále opracovávali nožem, dlátky, nebozezy a rydly. Mnohdy však vyřezávali bez předkreslování přímo ze špalíků dřeva a často jen ostrým nožem, obvykle ševcovským „knejpem“, nebo vlastnoručně vyrobeným nožíkem s krátkou, ale širokou čepelí.

Domkář **František Janák (1844 – 1915)** vyřezával figurky o něco větší, než ostatní betlemáři (až 15 cm proti běžným 10 – 12 cm), silnějších tvarů, hrubšího opracování, malované práškovými barvami bez lesku. Přitom je na jeho figurkách zjevné úsilí o vyjádření pohybu a jadrný lidový humor. Zobrazoval podsadité pantáty a rozložené panímámy s drdolem tak, jak je kolem sebe viděl, přicházel s řadou originálních nápadů –

selka nese v rendlíku kaši, kterou ještě míchá vařečkou, pantáta nese na zádech malovanou kolébku.

I figurky obuvníka **Františka Vrátila** (1860 – 1951) nás okouzlí při své jednoduchosti a zdánlivé primitivnosti svou upřímnou opravdovostí. František Vrátil byl velmi plodný tvůrce figurek na betlémy. Vyrobil jich na sta, a přitom byl stále velmi nápaditý. Své figurky řezal jen ševcovským knejpem. Vytvořil kromě rozsáhlého vlastního betlému i betlém pro kostel v Růžené u Třeště a celou řadu dalších figurek pro své známé. Jeho figurky mají půvab lidového umění jak svou zjednodušující stylizací, tak svými výraznými barvami.

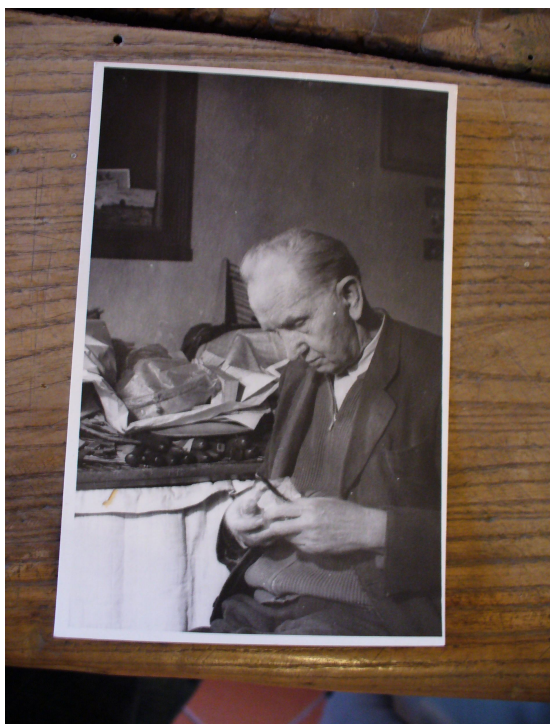
Snad nejplodnější a nejzručnější z třešťských betlemářů byl nejvýznamnější z betlemářské **rodiny Brázdů** – **Karel Brázda** (1864 – 1940). Už jeho otec Jan (1824 – 1914) byl betlemářem. Zhotovoval ze dřeva domky, městské paláce i chudé pastoušky. Figurky vyřezával i jeho syn Karel Brázda (1892 - ?), jeho bratranec František Brázda (1856 – 1927) a jeho syn Karel Brázda (1885 – 1963). On sám stejně jako jeho otec byl truhlářem. Vyráběl domky, zbořeniště i figurky, nejen pro sebe, ale i pro ostatní betlemáře. Originálem je v první řadě jeho „zbořeniště“, kterému dal podobu romantické hradní zříceniny se spleť polorozbořených sklepení, klenutých síní a schodišť, s rozpadajícím se zdívkem a s opraskanou omítkou. Jeho město, paláce, chrámy, hradby a brány, spojují nejrozmanitější slohové prvky v obdivuhodně harmonickou jednotu. Také jeho figurky ukazují na bohatou fantazii a silný pozorovací talent.

Vyučeným řezbářem byl **Jan Krechler** (1880 – 1952), který vyřezával nejen celé betlémy, prodávané často i mimo Třešť, ale i různé sošky a kříže pro kostely a domácnosti. Jeho figurky prozrazují profesionální zručnost tvůrce, ale i na nich je vidět, že jejich autor nacházel živý zdroj inspirace v lidovém umění a životě. Zatímco ostatní řezbáři betlémů se soustřeďují ve svých postavách hlavně na jejich akci, kdežto tváře figur jsou kromě základních rozdílů – muž, stařec, apod. – v podstatě stejné, Jan Krechler soustředil svůj zájem na tvář figury, na její fyziognomii a výraz. Proto řezal figurky větší, s větším obličejem, který často mívá rysy lidí, kteří v Třešti žili, například tvář klečícího darovníka prý zobrazuje někdejšího třešťského žebráka Drcholku.

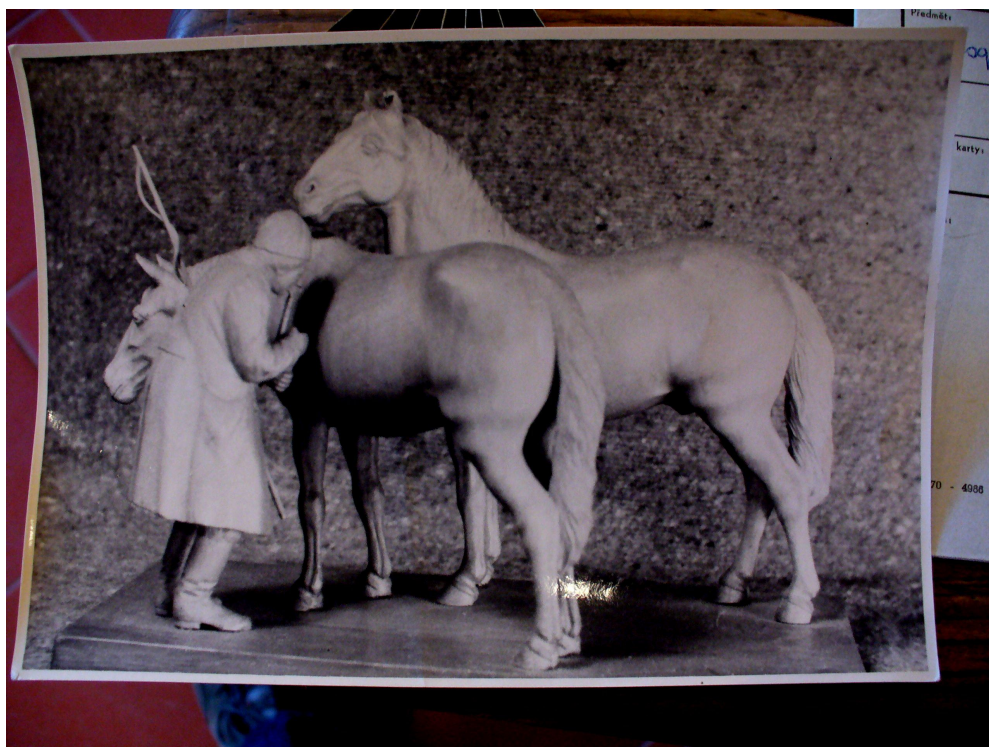
Lidovým umělcem – amatérem byl krejčí **Josef Liška** (1888 - ?). Byl nejen řezbářem, ale i sochařem, malířem a hudebníkem. Jeho kultivovaný řezbářský projev prozrazuje, že se mu vzorem stalo oficiální církevní umění. Zvláště mistrovským dílem Liškovým jsou jeho muzikanti.⁵⁷

---

⁵⁷ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 18 – 22.

Josef Liška, fotografie z depozitáře třeštského muzea, Z. Musil, 2007, archiv Z. Hinkové.

Figurky od J. Lišky, fotografie z depozitáře třeštského muzea, Z. Musil, 2007, tamtéž.

4.4 Jiné druhy betlémů v Třešti

Betlémy mohou být vyrobeny z různých materiálů. Setkáváme se s betlémy kaširovanými, hliněnými, s betlémy z těsta, ze skla, s oblékanými figurkami apod. V Třešti se vedle převládajících betlémů dřevěných, potažmo papírových, objevují i jiné druhy betlémů.

Figurky, které bychom mohli označit jako **kaširované**, se vyráběly v úplných začátcích, kdy lidé nebyli natolik zruční a při vyřezávání dřevěných figurek si pomáhali chlebovou střídkou nebo papírem namočeným do klišu a sádry. Zcela běžným bylo používání kousků látky, kůže a podobných materiálů na postroje koní, velbloudů a slonů tříkrálového průvodu. Na figurky slonů, koní a velbloudů jsou nejen v Třešti kladeny pestré sametové nebo atlasové dečky lemované zlatými prýmkami, pošívané flitry nebo zdobené výšivkou. Také se vyráběly postroje, ozdobné chochole apod. Tvůrcům šlo hlavně o zdůraznění nádhery a vznešenosti tříkrálového průvodu. V těchto ohledech třešťské betlémy nevyčnívají nad ostatní.

I mezi třešťskými betlémy bychom mohli nalézt **malé skříňové betlémy**, které se nepřestavovaly, byly postaveny stejně po celou svou existenci. Jednalo se o dva betlémy tyrolského původu, které do Třeště přivezl P. Vlk. Původní domácí miniaturní betlém zhotovila Petronila Krechlerová (1841 – 1906). Je k vidění v třešťské pobočce „Muzea Vysočiny“. Figurky jsou velké asi jen čtyři centimetry, přesto velmi propracované a setkáme se s nimi i v jiných třešťských betlémech.

Karel Procházka se ve své publikaci „O betlemech“ z roku 1908 zmiňuje o přítomnosti **mechanických betlémů** v Třešti. To ukazuje na vliv mechanických betlémů, které provozovali potulní loutkáři a jezdili s nimi od města k městu. Obyvatele Třeště si zřejmě tuto „kratochvíli“ oblíbili a někteří se pokusili mechanický betlém sami zhotovit. **Adolfovi Bumbálkovi** (1876 – 1953) se to podařilo a jeho mechanický betlém se stal třešťskou vánoční atrakcí.⁵⁸ (O tomto betlému ještě bude řeč).

---

⁵⁸ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 23 – 24.

4.5 Třešťský betlém a jeho typické prvky

Mezi typické rysy třešťských betlémů patří použití přírodnin, a to zejména pařezů, mechů a sušených květin. Jako materiál pro vyřezávání se od počátku používá typické lipové dřevo, vyřezává se dlátky nebo nožíky.

Třešťské betlémy jsou komponovány jako dioráma, v němž se krajina, vytvářená z pařezů, mechů a jiných přírodnin, zvedá k horizontu, kde přechází v tzv. „lončoft“, malovanou krajinu, která lemuje pozadí celého betléma. Krajina je členěna terasovitě a je prostoupená i příčnými údolími, stržemi, příkrými srázy a skalnatými hřbety. Hloubka krajiny k třešťským betlémům neodmyslitelně patří, a aby byl optický klam dokonalý, používá se i soustava zrcadel na konci tmavých roklí. Krajina třešťských betlémů není a nesnaží se být obrazem krajiny v okolí Jeruzaléma, ale není ani – jak bychom očekávali – krajinou zachycující Českomoravskou vrchovinu. **Na modelování krajiny se odráží fantazie jejího tvůrce. Krajina získává romantický vzhled⁵⁹.** Jedná se o kombinaci orientální scenérie a takové krajiny, kterou řezbáři znají, nebo si ji nějak představují.

Třešťské betlémy se velmi výrazně člení ve tři části – terasovité město, zbořeniště, nad ním se až k horizontu táhnou pastviny a divoká skalnatá krajina s lesy a křovinami, s venkovskými domy a pastouškami. Střed betléma tvoří tzv. „zbořeniště“. Tato zřícenina, zpočátku vyráběna z lepenky, později ze dřeva nebo z kůry a pařezů, je místem narození Krista. Nejznámějším typem zbořeniště je zbořeniště Karla Brázdy, zhotovené ze dřeva v podobě romantické zříceniny s polorozbořenými chodbami, schodišti a sklepeními. Uprostřed rozlehlejší klenuté místnosti je útočiště svaté Rodiny. Jiným častým typem je zbořeniště z pařezů a kůry, která svým rozpraskaným povrchem imituje kamenné zdivo zříceniny. Takové zbořeniště vytvářel pan Alois Roháček.

V klenuté místnosti uprostřed zbořeniště leží v jesličkách Jezulátko a nad ním se sklání svatý Josef a Panna Maria. Jezulátko ležící v jesličkách je často voskové. Plastické Jezulátko se objevovalo už na betlémech s dvojrozměrnými papírovými figurkami. V pozadí sklepení je malé okénko, na zdi žlab nebo žebříček se senem a několik otýpek slámy, které naznačují, že se sklepení používalo jako chléva. U nich stojí vůl a osel⁶⁰.

Na prostranství před zbořeništěm jsou umístěni pastýři a darovníci, kteří se přišli poklonit Kristu. Někteří jsou zachyceni, jak klečí nebo smekají klobouky. Na zemi u jeslí

---

⁵⁹ A. Roháček a kol. - *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 31.

⁶⁰ Ibid, s. 32.

mohou být položeny některé dary. U této scény, ovšem poněkud stranou, stojí skupina muzikantů, kteří vyhrávají Ježíškovi. Figurky hrají na různé nástroje, většinou se objevují dudy, housle, klarinet a basa, ale můžeme se setkat i s jinými nástroji, např. s kytarou a flétnou. O muzikantech v třešťských betlémech ještě bude řeč.

Mezi postavami, které jsou zobrazeny, jak přicházejí ke zbořeníšti, nalezneme některé typické. Jedná se o tzv. „Diviše“, měšťana, který nedokáže pochopit, co se děje a v údivu rozhazuje rukama. Vyobrazit dítě dříve nebylo příliš populární, protože zhotovování dětských figurek bylo velmi pracné. Výjimkou byla skupina tzv. „kluků darebáků“, kteří dělají samé neplechy. Před zbořeníštěm se často objevují dva rozmlouvající pastýři, z nichž jeden ukazuje nad betlém na anděla. **V každém třešťském betlému nesmí chybět tzv. „vyzvědači“, kteří nesou obrovský hrozen**⁶¹ (k tomu se vrátím v následujícím textu).

Betlemářova fantazie se projevuje zejména ve zobrazení darovníků, kteří Jezulátku nosí různé předměty, většinou v závislosti na jejich povolání. V krajině se objevují rybníky, mlýny, myslivny a u nich najdeme výjevy z každodenního života lidí (rybáři loví ryby, husopaska s husami). Nejlepším příkladem, jak zachytit život na vesnici, zvířata v lese, i populární soudobé postavičky, je betlém pana Bukvaje.

Město je sestaveno z pestré směsice staveb nejrozličnějších stylů. Nacházíme zde měšťanské domy s podloubími a arkýři, honosné paláce s řadou věží, starobylé hrady a výstavní chrámy. **V některých betlémech je město zbudované v orientálním stylu, jinde uvidíme renesanční a barokní domy z telčského náměstí nebo z dalších okolních měst.** Ve městě se téměř nevyskytují figurky. To je proto, aby nedocházelo k disproporcím mezi velikostí domů a figurek. To dokládá i výklad pana Roháčka: „*V městě mám ponocného, taky figury kominíka bejavaj, a ty sou velký do prvního poschodí nebo do druhého. Židovku babku tam mám v městě jak jde a vona může šacovat okna v prvním poschodí.*“⁶²

Na druhé straně betléma se táhne divoká, romantická krajina. Na strmých skalách se tyčí hrady i rozpadávající se ruiny, na kopcích otáčejí svými lopatkami i větrné mlýny. V údolích nechybí chaloupky, vesničky a statky, které jsou oživovány nejrozličnějšími obrazy ze života. Po celé délce betléma se táhnou pastviny, zaplněné stády ovcí, krav a koz a jejich pastýři. Na žádném betlémě nechybí skupina tzv. „budících pastýřů“, kteří bývají tři. Jeden

---

⁶¹ A. Roháček a kol. – *Třešťské betlémy*, Třešť 1994, s. 33.

⁶² A. Roháček, příloha II, s. 4. Pod označením „příloha II“ je uvedena příloha výpovědí informátorů k terénnímu výzkumu z roku 2007 (říjen), která není součástí diplomové práce a je uložena v archivu autorky diplomové práce. Tato informace se dále týká všech označení „příloha II“ u citací informátorů.

spí, druhý ho budí a ukazuje na anděla, který se jim zjevuje na vysoké skále, a třetí pastýř padá před andělem na kolena⁶³.

Andělé jsou v betlémě většinou dva. Jeden na skále, to je ten, který zjevuje pastýřům narození Páně. Druhým andělem je anděl „Gloria“. Ten se vznáší nad betlémem a drží v rukou stuhu s nápisem „Gloria in excelsis deo“, „Sláva Bohu na výsostech“, „Pokoj lidem dobré vůle“ apod. Někdy přiletí i anděl třetí, nesoucí polnici⁶⁴.

Betlém Aloise Roháčka, CORA computer s.r.o., L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové⁶⁵.

---

⁶³ A. Roháček a kol. - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994, s. 34.

⁶⁴ Ibid, s. 35.

⁶⁵ Použito se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“, autorská práva CORA computer s.r.o.

4.6 Stavění třešťských betlémů

Vlastní příprava na stavbu betlému začíná už na podzim. Betlemáři chodí po lesích, loukách a sbírají vše, co budou potřebovat pro výzdobu své betlémské scény – pěkný, zelený a hustý mech, lišejník a další přírodniny. Vše ukládají doma na vhodné místo. Opatřují si pařezy, které poslouží jako skály a jeskyně. Dříve se dělávaly skály a jeskyně z tužšího papíru, barevně pomalovaného a posypaného rozdrceným leštěncem oloveným a sklem. **Soukeník Antonín Švarc pravděpodobně zavedl v Třešti pro stavbu betlémských skalisk a propastí užívání pařezů.** Jeho nápad se všeobecně ujal a dnes se setkáme s krajinou vytvořenou pomocí pařezů ve všech třešťských betlémech.

Před vánočními svátky začínají třešťští betlemáři s budování svých betlémů. Postup při stavění tzv. „pódia“, které je základem pro vytvoření plastické krajiny, tak typické pro třešťské betlémy, popsal J. Bukvaj: *„Postaví se základ, zednický kozy nebo na ten způsob, na to se narovnájí prkna, tak jak na lešení, no a od toho se vychází potom nahoru, začne se stavět, někdo dělá police dřevěný, na to se postaví město. Na ty poličky, takový jako stoličky to jsou, jako schody, no. A na těch schodech je to město postavený. No, a pak se dávají pařezy a ty se svazují měkkým páleným drátem, hřebík se do toho nedá zatlouct. To je většinou tvrdý pařez, tak je to svázaný drátama, opře se to o zeď. A na to se zas přiváže další. Díry se vycpou, kde jsou velké, tak třeba papírem, a zakřeje se to mechem, aby ten papír nebyl vidět, a z toho už jsou ty pastviny. A už to dostane takovej ten charakter krajiny.“⁶⁶⁾*

Za pódium se připevní ke stropu malovaná betlémská krajina – lončoft. Potom se dělá tzv. podložení, na němž má být umístěná krajina betlému. Mech tu leccos přimaskuje, aby přechod do jedné krajinné kulisy do druhé byl nenápadný a přirozený. Na zelené ploše mechu se objeví nejrůznější stromy a přírodniny. Do této krajiny se zasadí jednotlivé domky nebo jejich skupiny, kostelík, mosty, lávky, salaše, větrné i vodní mlýny apod. a nakonec i betlémská jeskyně, chlév, nebo zbořeniště s jesličkami. Potom postaví betlemáři na scénu figurky lidí a zvířat. Figurky, které stávají na rovné ploše, mají vespod širší podstavec. Ostatní mají v noze zavrtaný hřebík, kterým se zapichují na různá místa betlému.

Tak je betlém hotový a po různých doplňujících a dokreslujících úpravách zůstane v této podobě do nového roku. Je tu vše, co vyjadřuje nejen hlavní biblický děj, ale také to, co slouží k jeho oslavě a radostné vánoční náladě.

---

⁶⁶⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 12.

Poněvadž jsou třeštské betlémy charakteristické svou velikostí, někdy zabírají i půl místnosti, je jejich stavba náročná na čas i na přípravu. Informátoři popisují, jak se s tímto drobným problémem lze vypořádat. Nezbytná je pro ně výpomoc od dalších lidí. Pan Brožek vypráví: „No, tak...Třeba ten můj betlém tak ve čtyřech lidech stavíme týden. To znamená rozebrat to, všechno to sundat na zem, pařezy a ty domečky vyčistit od prachu. Všechny ty figurky taky. A ten mech se dává už samozřejmě nový a až se to očistí, tak se začne stavět. Takže ten betlém stavíme teda tejden ve čtyřech. Aby nahoře dva podávali.“⁶⁷⁾ Zeptala jsem se, zda se opravdu každý rok betlém přestavuje. „Každý rok se přestavuje. V rodinách je to jasný, protože druhého února skončí ta betlemářská sezona, tam se to rozebere, dá se to na půdu a před Vánocemi se to zas postaví, ale tady je to celoroční provoz, takže to zavíráme před Vánoci, a ty betlémy komplet se přestavují.“⁶⁸⁾

Zajímalo mě, jestli i pan Bukvaj s manželkou staví betlém sami, nebo jim někdo pomáhá. „S babičkou sami. No je to tak těch čtrnáct dní, než se to dá trochu dohromady.“⁶⁹⁾ Pan Bílý popsal stavění betlémů se všim všudy: „Stavět ho začínáme na začátku adventu, poněvadž je poměrně rozsáhlý, jak jsem říkal, už je na něm pomalu na čtyři sta figurek, a zejména potom ta drobná výzdoba těmi květinami a zasazování, zavrtávání těch stromů a pařezů a různý ty kvítka, no ono to dá dost práce, je to náročný na čas. Takže začínáme stavět minimálně ty čtyři neděle před Vánocemi a snažíme se, aby to tak týden před Vánocema už bylo dokončený. Jednak aby ten mech vyschl, když se do něho dávají ty figurky, tak aby nebyl mokrej. A počítáme s tou rezervou, kdyby se to nějak zpozdlilo, aby se to stačilo do těch Vánoc stihnout. A potom abychom ještě stačili nainstalovat ten druhý betlém, případně třetí. Bourat začínáme po Hromnicích, tadyhle ten dolní hned zítra začneme a sklídíme ho. To je rychlejc než to stavět, páč to se jenom nahází do beden, vyhodí se ten horší mech, ten lepší se schová na příští rok. A pak se musí začít sklízet ty figurky, trošičku to oprášit, zabalit každou tu figurku zvlášť, uložit do krabic a ty potom skladujeme dole v komoře. No, prvně jsem to skladoval nahoře na půdě, páč nebylo tolik místností, páč nás bylo hodně, a tohle. Ale tam to strašně trpělo, páč byla velká změna teplot, tak to trpělo dost, zvlášť ty zbořeniště a domky, prkýnka se bortily a rozesychalo se to a povolovalo. Tak teďkom to dávám do komory, kde je taková stálejší teplota přes ten rok, no. Než se to zase postaví, než se to vystaví na Vánoce zase doma v kuchyni nebo v pokoji“⁷⁰⁾

---

⁶⁷⁾ K. Brožek, příloha, s. 6.

⁶⁸⁾ Ibid.

⁶⁹⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 10.

⁷⁰⁾ J. Bílý, příloha, s. 23.

Ke stavbě betlému se přidružuje i problematika toho, jak správně ikonograficky zasadit figurky do jednotlivých částí. **Zjednodušeně řečeno, právě zde se klade důraz na to, kde má stát Panna Marie, kde svatý Josef, kde mají své místo osel a vůl, na které straně se nachází tříkrálový průvod, kde pasou pastýři svá stáda a tak podobně. V Třešti se ovšem tato pravidla nedodržují, vše záleží na konkrétním betlemáři. Rozestavení daných figurek v betlémech podléhá také určité 'chronologii', nebo přesněji časovému posunu, a ty nejdůležitější betlémské figurky se vyměňují v závislosti na datu v kalendáři (církvním).**

Václav Dvořák popisuje : „*Stavba betléma podléhala určité zákonitosti. Začínalo se na osmýho prosince, na Pannu Marii, takže to se stavěly šráky, to se stavělo plato a začala se vlastně ta stavba toho betléma. No, a ten betlém se postupně stavěl. Ztratily se necky, ztratil se 'kutchan', ztratilo se prostě to, co bylo doma, aby ta krajina mohla mít tu elevaci. Potom se na to daly mechy, přírodniny, pařezy, popřípadě mačkaný papír. Takže to se vlastně udělala ta krajina, postavily se vlastně domečky, figurky a čtyřadvacátýho se pokládalo Jezulátko do jesliček. Na Štědrej den večír. Takže to bylo taková tahleta 'chronologie', jak to šlo. Od šestadvacátého, vod Štěpána se začínalo chodit na koledu. A ta tvář toho betléma, kde byli i darovníci, jak byla postavena toho čtyřadvacátýho, vydržela do 6. ledna, což prapůvodně vůbec nebyl svátek Tří králů, ale Den svíček, ale od těch Třech králů, tam se přidával ten tříkrálový průvod a měnilo se i to, že darovníci částečně ustoupili tomu průvodu, a teda hlavně se měnilo i to, že Jezulátko sedělo Panně Marii na klíně, protože přece jenom ono to trvalo, než ti mudrcové se dostali do toho Betléma. Místo anděla se nad betlém pověsila kometa. Potom ty betlémy v týdletý podobě stály až do 2.února, do Hromnic, kdy se přišlo ze mše, vyndalo se Jezulátko a druhej den se betlémy začaly rozebírat.*“⁷¹ Někdy se na Nový rok hvězda dávala po straně, jako symbol toho, že se objeví Tři králové, někdy se i po straně naznačoval příchod Tří králů na znamení toho, že už se blíží místu, kde se narodil Ježíšek.

Podle výsledku terénního výzkumu z února 2009 všichni betlemáři z Třeště dodržují ve svých domácích betlémech časový posun kromě Josefa Bukvaje, který do nebarveného betlému dává všechny figurky, aby je návštěvníci mohli obdivovat. Podobně se postupuje u betlémů, putujících po výstavách. Zde jsou některé názory na tuto problematiku⁷²: Josef Novotný: „Zbořeniště bývalo dříve uprostřed, dnes už se posouvá dle potřeby nalevo, nebo napravo. Polorozbořený hrad se dává doprostřed, pokud to nejde, dává se kamkoliv, jde hlavně o estetickou funkci.“ Jiří Rešl: „Časovej posun dodržuju, sv.

⁷¹ V. Dvořák, příloha II, s. 4.

⁷² Názory jsou volně upraveny podle slov informátorů, nejedná se ale o doslovnou citaci.

Josef stojí do doby, kdy přicházejí Tři králové a poklekají před Spasitelem, Josef pokleká s nimi. Město teď dávám vpravo, ale dřív jsem to taky nevěděl, že existuje nějaký rozvržení betléma (podle původních vzorů, nebo nařízení).“ Josef Bukvaj: „U nebarvenýho betléma samozřejmě nemůžete rozlišovat ikonografii, Tři králové jdou rozpoznat asi jen podle těch atributů. No, to vím, kde by měli být Panna Marie a sv. Josef, ale dávám je naopak.“

Evžen Hamták: „Chronologii dodržuju, jinak má v tom hodně lidí volnou ruku a každej to dělá podle svýho a my taky.“ Marcela Lochmanová: „Tříkrálový průvod jde zprava, původní figurky jsou tak udělaný a figurky darovníků jdou zleva, jinak nejdou většinou postavit, proto tříkrálový průvod i darovníky musí betlemář stavět napravo a nalevo. Město se dá, kam se hodí. Dodržuje se osel za Pannou Marii a vůl za Josefem, no, ale záleží na tom, jak jsou ty postavičky vyřezaný, donutí to lidi stavět pořád stejně, tedy takovou tu ústřední část.“ . Josef Bílý: „Lidi se dodnes dohadují, jak to má správně bejt. Dodržovalo se hlavně to „Zjevení“ (Tři pastýři a anděl). Já vím o dvou verzích narození - Jezulátko se narodilo v jeskyni, nebo se říká, že ve zbořeništi. V kostelech to stavěli tak, jak byl betlém vyřezanej a nerozšiřovali ho, neobměňoval se, každá figurka měla svý místo. Církevní představitelé řekli nebo nakázali, jak to má vypadat. Betlémy podléhaly módě, dají se vysledovat etapy, kdy byl a kdy nebyl o betlémy zájem. Do války se stavěly betlémy pořád stejně.“ Jan Bukvaj: „Jo, takovej ten časovej posun dodržuju a ikonografie je samozřejmost. Ta ústřední scéna se nemění. Já to všechno dávám, jak mě napadne. Třeba to město dám tam, kam se mi to hodí.“

4.7. Použití přírodnin a přírodních materiálů

Mezi typické rysy třeštských betlémů patří použití přírodnin, a to zejména pařezů, mechů a sušených květin. Jako materiál pro vyřezávání se od počátku používá typické lipové dřevo, vyřezává se dlátky nebo nožičky.

Jako známý rys třeštských betlémů se označuje tzv. „**plasticita krajiny**“. Josef Bílý vznik této plastické krajiny a dalších prvků velmi dobře osvětlil svým povídáním: *„Sledovat to umí ty staří betlemáři, jak se to vyvíjelo. Vždycky někdo přines něco novýho a za dva za tři roky se to pomalu začlo objevovat na druhéjch betlémech. A já si pamatuju, to skutečně byly ty betlémy jenom stupňové, stupně pokrytý mechem, na jednotlivějch stupních byli pastýři s ovečkami, no, ti muzikanti a prostě tuhleto krajinu, pařezy, prý donesl pan Šiftař, začal z pařezů dělat, potom pan Liška začal první dělat ty strže taky a stráně a Lojza Roháčků, švagr, začal tuhleto hodně plastickou krajinu stavět, my jsem tomu říkali „divočina“. Prostě, že z těch pařezů, jo, dokázal na malým prostoru vytvořit takovou opravdu pestrou krajinu. A i on začal s těma různějma kvítkama a přírodninama, i když ten jalovec se tam dával odjakživa. Jalovec a vřes, a to bylo jediný, co se tam dřív dávalo. Až von tam potom začal dávat ty různobarevný mechy, a zejména ty kvítka, a hlavně začal s těma stromama. Ty vyřezával teda pan Musil, ale jenom palmy anebo ty smrky. A ty ostatní tady začal Lojzek. Dá se říct, že každej betlemář přinese něco novýho. Já jsem začal s těma dětskejma postavičkama na betlémě, to nejni na žádným jiným betlémě, poněvadž ono vyřezat děcko je mnohem víc náročnější než vyřezat dospělého člověka. No anebo u těch Roháčků, ty začali s těma rybníkama, dvoupátovějma, jo... Říkám, každej přinese něco novýho do toho betléma, a právě proto je to takový pestrý, že nejni jeden betlém stejnej jako druhéj. Každěj je něčím odlišnej, no.“⁷³⁾*

Záleží mnohdy na fantazii a umu řezbáře, na jeho schopnosti vnímat a pozorovat okolí: *„Krajinu, jakou má kdo fantazii, tak podle toho staví.“⁷⁴⁾ „Máme to divoký, máme tu taky kus Alp, od Innsbrucku. I s těma stádama krav a tyrolskou chalupu a ty věci, no, co se nám kde líbilo.“⁷⁵⁾ „Tak, jak chodíte po horách a vidíte to tam. Je to taková divočina, to máte kus Slovenskýho ráje, Malá Fatra, Roháče.“⁷⁶⁾* Následující otázka směřovala k tomu, kde betlemáři čerpali inspiraci, když dělali pastoušky a zda čerpali z konkrétního kraje nebo

---

⁷³⁾ J. Bílý, příloha, s. 24.

⁷⁴⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 10.

⁷⁵⁾ Ibid., s. 13.

⁷⁶⁾ Ibid., s. 13.

krajiny. „*Ne, to fantazie. To máte i na tom městě. To není žádnéj sloh. Tam jsou jako telčský domky a všechno, ale většinou je to fantazie taková. Co se mu líbil, co moh' udělat...*“⁷⁷

Krajina s určitou plasticitou, jak bylo popsáno výše, by se jen těžko dala vytvořit bez použití mechů a pařezů. Nejlepší doba pro sběr mechů je na podzim, od září. Čerstvý mech tak vydrží až do Vánoc. Musí se však rozložit po místnosti, aby mohl dobře uschnout a nezplesnivěl. Chodí se do různých lokalit: „*Já jezdím většinou do lomů, do vořeší, kde nejní jehličí a kde jsou ty mechy čistý, tam nenajdete smítka na tom mechu. Nemusí se to čistit a za druhý je to hezčí, z takových kazů, my tomu tady říkáme kazy, kde roste ořeší a šípkový keře a takový, zmoliny, a tam na těch kamenech je krásnej mech. Do lesa taky chodím, na ten vysokej mech. Nebo takovej suchomech, rašeliníky tydlety, to zase roste v jinejch, v nemocnejch lesích, takový mechy a rašeliníky. Ono to dělá krásnou krajinu, pestrou.*“⁷⁸) Krajina má tedy lepší vzhled díky použití různých druhů mechů.

Použitím různých druhů mechů vzniká i hloubka krajiny: „*Je dobrý, když je víc druhů, zajedno jsou tvarově jiný, barevně jiný, jeden světlej, jeden tmavší. Musí se shánět po troškách, nesmí se trhat celý kusy v lese, aby to stačilo dorůst, aby tam něco zbylo na příští rok.*“⁷⁹) Betlemáři se tedy snaží šetřit přírodní zdroje, a to i tím, že: „*Mech, kterej je trochu slušnej, tak se dává dozadu, dycky, tam se to ztratí. A dopředu se dá dycky novej. Aby se ho nemuselo tolik shánět.*“⁸⁰)

Pracovnice muzea dál přibližuje, jak postupují u nich v muzeu: „*Jinak se mění po dvou letech mechy, tedy my to tu měníme po dvou letech. V muzeu betlemáři mění každý rok. Je to docela hodně práce. Přibližně v září chodíme na mechy, tady na tyhle betlémy, co máme v muzeu, potřebujeme asi osm, rozložených banánových krabic. A ten mech se dá do šera někam na půdu, to je nejlepší, mech je v místě s cirkulací vzduchu, vyschne a nezčerná. Pokud by se nechal vysušit na sluníčku, tak by zčernal a nedal by se použít. Mnoho muzeí po celé republice už to řeší tak, protože mechy rostou čím dál méně, že ty mechy po určitém čase vytáhnou z betlému, dají to na podložku a nastříkají zeleným sprejem, nějakou pokud možno přirozenou zelenou barvou a zase to vydrží pět let než se to úplně rozpadne- úplně to uschne nebo seschne. Chodíme na mechy do okolí hradu Roštejna, s tím materiálem je to teď velmi těžké, protože mech roste do své přirozené délky několik let a my ho tam vytrháváme/ odtrháváme ze země, kamenů a podobně každý rok. Sehnat čerstvý mech je rok od roku*

---

⁷⁷ A. Roháček, příloha, s. 18.

⁷⁸ A. Roháček, příloha, s. 16.

⁷⁹ J. Bukvaj, příloha, s. 10.

⁸⁰ Ibid., s. 10.

komplikovanější, snad nám to vydrží pár let a pak asi přejdeme na jiné řešení. Jde vlastně i o to, že se tím ničí příroda.“⁸¹

*„Je to stavěný z pařezů a většina teda z přírodnin. Žádný náky umělotiny nebo tak. Všechno řezaný ze dřeva - to, co tam potom je - jak chalupy, tak figury.“*⁸² *„Pařezy, ty vydrží kolik let. Zase když chodíme na houby nebo takhle, najdete nákej pěknej, tak ho venku nenecháte. Vždycky se to dovleče domů. Zase se to vymění, dá se tam třeba příští rok, kerý se vám zamlouvají, no, tak používáte třeba pořád. Někteřej je jako náhradník. Nejlepší pařezy jsou z vody, z rybníka vytažené. To měkký dřevo, to je vyhnílý. Zůstane jen taková ta zkamenělina. Za jedno je to, no barevně to pasuje. Jako skaly to vypadá. A je to tvrdý, do toho se nedá ani hřebík zatlouct. To je jak zkamenělý.“*⁸³ Pařezy jsou využívány nejen pro vytváření skal apod., ale mohou se použít i na stavbu jeskyně, v níž je umístěna Svatá rodina.

Kromě pařezů a mechu se používají i jiné přírodniny: *„Všechno co se dá usušit, vratič... Všechno, co na zahrádce nebo na mezích roste, a co se dá usušit... Statice, potom nevěstin závoj, řebříček...“*⁸⁴ *– „V betlému musí být, to je skoro povinnost betlemářů, jalovec a vřes. To je základ z toho barevného, co se tam, no, dává. To jako by tam mělo bejt, v každým třeštským betlému.“*⁸⁵ Podobně jak je tomu s mechem, tak i ostatní přírodniny jsou dnes méně dostupné. J. Bílý k tomu říká: *„Velkej vliv na stavbu betlémů má taky dostupnost přírodnin, poněvadž se úplně vytratil tady jalovec z okolí. To tady rostlo původně v bezprostřední blízkosti, tady v těch kazech na Hanzalkách, zrovna tak vřes, jo. To sou přírodniny, kerý se odtud úplně vytratily. Ono se to nahrazuje téma domácima jalovcema nebo zahradníma jalovcema a ten vřes zase zahradníma květinama. Zrovna tak statice a tyhlety kytky, který se pěstujou, používají se zejména na hroby, tak se taky potom používají na betlémech. A to není stará tradice, to může být tak v posledních čtyřiceti, padesáti letech. Ten jalovec a vřes, ten se tam dával odjakživa.“*⁸⁶ **Další vývoj třeštských betlémů závisí tedy i na tom, zda bude za několik let dostatek materiálu používaného v betlémech.**

---

⁸¹ J. Andrlová, příloha, s. 1, 2.

⁸² J. Bukvaj, příloha, s. 11.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ K. Brožek, příloha, s. 8.

⁸⁵ J. Bukvaj, příloha, s. 10.

⁸⁶ J. Bílý, příloha, s. 25.

Barevnost mechů, užití přírodnin, betlém Jana Bukvaje, Z. Musil, 2009, archiv Z. Hinkové.

Na vyřezávání se pro své dobré vlastnosti používalo a nadále používá **lipové dřevo**. „Tak, lípa je lípa. A nedá se říct, že by se to nějak měnilo. Hodně záleží, kde ta lípa roste a co saje z té země. Poněvadž někdy je tvrdší, někdy je třeba jakoby... Když je od cesty, jakoby měla písek v sobě a takhle. Záleží prostě, kde roste a co saje ze země, a proto se taky ty figurky liší barevností.“⁸⁷⁾ Také záleží na tom, jak dřevo vyschne. „No právě, jak vyschne. Mělo by to být kolem těch tří roků, aby ty polena ležely. Pak se ty kraje odříznou, páč v každém případě začnou praskat, tak se kus toho odřízne, a pak se to čistý dřevo...Taky záleží. Někdy prostě to dřevo je špatný, sukatý nebo hodně rozpukaný a tak. No, musí se vybírat.“⁸⁸⁾

Zajímalo mě i to, jak je to s dostupností materiálu pro vyřezávání. „Ale tak. Momentálně máme dost, protože městskéj úřad na nás myslí, pakliže se lípa kácí nebo něco, tak nám dají zprávu, a hajný nám třeba to dřevo přenechají. Aji jako soukromníci a lidi, kteří ví o tomhle tady betlemářství, takže na nás přitom, když kácí ty lípy, myslí. No. Už je to ale tři nebo čtyři roky, tak aji ze Sedlejova volal něký pán, že svalil lípu, opravdu krásnou, a bez jakýchkoli finančních nároků nám ji dal.“⁸⁹⁾

V používání nástrojů došlo ke změně. „Dá se řezat i obyčejným nožem. Ale je to daleko pracnější, když jsou dláta, jde to daleko rychleji. Ze začátku, když jsme začínali řezat před těma čtyřiceti rokama, tak dláta nebyly. Tak jsem je začal dělat, a i jsem je dělal pro ty, co chtěli řezat.“⁹⁰⁾ Nyní už je nástrojů dostatek. Svědčí o tom i fakt, že řezbáři zhotovují různé druhy dlátek a prodávají je ostatním.

Ukázka nástrojů na vyřezávání, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2003, archiv Z. Hinkové.

⁸⁷⁾ K. Brožek, příloha, s. 5.

⁸⁸⁾ Ibid., s. 5.

⁸⁹⁾ Ibid., s. 5.

⁹⁰⁾ J. Bukvaj, příloha, s. 13.

4.8 Symbolika v třešt'ských betlémech

Centrální částí je tzv. „zbořeniště“. Václav Dvořák velmi jednoduše vysvětlil, proč právě zbořeniště: *„Zbořeniště vlastně symbolizuje zboření Starýho zákona a nástup Novýho zákona. Proto vlastně „zbořeniště“⁹¹.“* Alois Roháček připomněl další symboliku zbořeniště: *„To je stará tradice, taková, vykládá se, že Ježíš byl z rodu Davidova, ne. Proto se narodil v městě Betlémě, to bylo Davidovo město. Říkali tady betlemáři, že tam byl zříceněj hrad, kerej byl památka ještě na Davida, že se tam měl v tom hradě narodit. A že v tom hradě, to byla zřícenina, to byl jako chlév. Používali tu zříceninu, no, jako chlév. No a tam že se měl narodit, proto v Třešti se dělají ty tradiční betlémy, takový zříceniny hradu. Už to začal starej Brázda, ne. Dělal zříceniny hradu, gotický, romantický, krásný, vyřezávaný hradu. A náš otec a Rudolf Wiederlechner začli dělat z kůry. Takovej zříceněj hrad, to byl vzor pro nás pro všechny, jak to máme dělat.“⁹²*

Alois Roháček popsal, jak se vyvíjelo zobrazování figurek: *„U těch figurek darovník brali...No, neměli předlohy tenkrát, nebyly knížky před sto padesáti lety, nebyly vzory, tak si to brali z Bible. Když byly Bible vydávaný a byly tam dřevoryty, ne, a od těch dřevorytů to si tam brali ty poutníky různý nebo takový ty darovníky, jak nesli ten hrozen. No byli tam malovaný různý poustevníci, takový figury v těch orientálních šatech, tak podle toho se braly vzory a řezali to. A ty šaty uspořádávali čím dál civilnějc a civilnějc, až nakonec dělali lidi tady z Třeště a z okolí. No, původní obyvatele tady Vysočiny, no. No, u těch novějších betlémů už nenajdete, aby měli na sobě biblickej oděv, akorát Panna Maria má, svatý Josef, jo, ty sou pořád a tři králové, no. Ale jinak i ty služebníky, Liška už řezal normální sluhy, v takovejch obyčejnejch halenkách a šatech. Nebyly tak vyzdobený jako ty původní. Nejkrásnější byly figurky ty malovaný, když dělali, tak to hodně vyzdobili, to, tříkrálovej průvod třeba, když Šiftař maloval, to bylo paráda, samý zlato. Ty obleky, všechno bylo historický, takový biblický z těch dob tam. Po týdle druhý světový válce se to hodně zcivilnělo, řežou se, třeba Honza Stránský řezal i třešt'ský figurky, jo. Normální obyvatele z Třeště.“⁹³*

Václav Dvořák shrnul slova pana Roháčka: *„Té symboliky už tam tolik zase není, protože tím, jak to potom postupně, postupem času přecházelo vlastně, že řezbáři řezali svoje okolí, jo, tak se tam spíš začalo promítat to, že tam je z toho možný vyčíst řemesla, jakej skot se pěstoval, jaký bylo oblečení, ale spíš to už zobrazuje, já bych řekl, trošičku*

---

⁹¹ V. Dvořák, příloha II, s. 1.

⁹² A. Roháček, příloha II, s. 1.

⁹³ Ibid, s. 1.

řezbáři zakonzervovali čas a vydali svědectví o své době tím pádem, jo.⁹⁴ Klasickým biblickým motivem, který přetrval, se stali tzv. „vyzvědači“: „*Tak ti, co nesou ten hrozen, to jsou vyzvědači, který vycházej vlastně z Bible, to sou biblický postavy. Když šli Izraelité do Země zaslíbený, tak tam vlastně narazili na ten moment, kdy tam vyslali ty vyzvědače, kteří přišli a přinesli víno a říkali, že je tam země bohatá a tak dále, úrodná a právě, a to je biblická záležitost, ti „vyzvědači“.*“⁹⁵

Václav Dvořák také zmínil dřevoryty z Bible a biblické náměty a předlohy, a dodal, že pro rozmanitost figurek v třešťských betlémech tyto předlohy brzy nestačily na to, aby mohly posloužit jako předloha pro vyobrazení všech možných darovníků. Proto tedy začali betlemáři přenášet a zobrazovat své okolí a začaly se do betlémů promítat i stavby z okolí, nejen lidé. Pan Roháček podotkl, že dříve byly betlémy v kostelech, proto měly figurky podobu biblických motivů a zhotovovali je umělci. **Když betlémy přešly z kostelů do domácností, lidé si postupně tyto motivy přizpůsobovali svému vkusu a umu.** „*Dělali sousedy. Vždyť se tady říkalo, ne, 'ten vypadá jako darovník z betléma'.*“⁹⁶

Rybář, betlém Jana Bukvaje, Z. Musil, 2009, archiv Z. Hinkové.

⁹⁴ V. Dvořák, příloha II, s. 2.

⁹⁵ Ibid, s. 2.

⁹⁶ A. Roháček, příloha II, s. 2.

Václav Dvořák popsal **typické třešťské figurky, tedy občany, kteří se nějakým způsobem odlišovali od ostatních**: „Božka Melšová se svým pejskem, ona byla provdaná Kostková, chodila s konvičkou a se psejkem, takže to byla jedna figurka. Další figurka byl Láďa „husopaska“, on se jmenoval Láďa Krechler, on byl mentálně na tom špatně, ale prostě stačil na to, aby ohlídal hejno husí. A naháněl je s bidlem, takže on s tou husou je tam zobrazovanej. Nebo jak jsem mluvil o tom Trávníkovi, kterému se říkalo Trávníček anebo taky Šroubek, že jo. Protože von byl mrňavej, foukal tubu, jo, a byl to opilec známej třešťskej. Nebo bratří Krčové, to byli zase dvě bráchové, Honza a Franta, byli vobá svobodný. A voni pletli ošatky, dělali košťata, jo, a dělali hrábě a nosili a prodávali to. A oni dycky: „Dej cigaretku! Dej cigaretku!“ Takže voni jsou zobrazovaný s ošatkou s hráběma a s koštětem a s cigaretou, jo, vždycky mají špičku a cigaretku, nebo viržinko. Takže to sou ty figurky. Nebo ted'kom se objevil ten Vrátil, že jo...“⁹⁷ Vrátil je spolužákem pana Bukvaje a svým vzhledem připomíná Krakonoše.

Pan Roháček přidal další postavu: „Nebo Šíslovka, bába s tou kozou, nešla na krok po městě, aby neměla kozu s sebou, jo. A taky Pavlíček ji vyřezal, Tonda Pavlíček.“⁹⁸ Václav Dvořák dodal další souvislosti: „Bába s kozou, to se vyskytovalo taky, protože, vemte to tak, že v Třešti, zrovna shodou okolností v ulici, ve který já bydlím, se říkalo „kozí betlém“. To byl prostě jeden barák vedle druhýho a v každým baráku se pěstovala koza, protože na tu kozu chudej člověk měl, na krávu ne.“⁹⁹ „No a protože v Třešti byla koza v každý chalupě, tak tady to máte i v tom betlému, to je v každým třešťským betlému. Jsou tam kluci u vohně, jak pasou kozy, jo.“¹⁰⁰

Proč se v Třešti tak hojně v betlémech vyskytují **muzikanti**, vysvětlili Václav Dvořák s Aloisem Roháčkem: „Kapely se vyskytjou, protože muzikanti... Já bych to řekl ještě z tohoto pohledu – v Třešti vždycky bylo hodně muzikantů a fungovalo tu třeba i několik kapel, proto se ty kapely a muzikanti, proto se objevujou na betlémech. A samozřejmě Ježíškovi přišli zahrát muzikanti. A další je tam věc to, že pak přišla ta fantazie, kterou vymyslel pan Rešl, že udělal andělskou kapelu. To je specialita¹⁰¹.“ „A zase ti muzikanti, to byli lidový muzikanti, jo, a to byla stará koleda „A co my ti nuzní dáme...“, tak to taky má vliv na to, že tady byli chudý lidi, neměli co donýst, ne, někery nesli ty dary, a

⁹⁷ V. Dvořák, příloha II, s. 2.

⁹⁸ A. Roháček, příloha II, s. 3.

⁹⁹ V. Dvořák, příloha II, s. 3.

¹⁰⁰ J. Bukvaj, příloha II, s. 5.

¹⁰¹ V. Dvořák, příloha II, s. 3.

druhý neměli, tak aspoň mu zahráli. I na 'vergl', třeba tam byl, že hrál žebrák na 'vergl' – kolovrátek – ne.“¹⁰²

Pan Bukvaj rozšířil jejich povídání o **další postavy, které nesmějí v třeštských betlémech chybět**: „*Pak je tam teda ten diviš, podle kerejch se jako ty pastýři jmenujou, ten je s těma rukama zdviženejma, že se diví. Pak je u toho jeden, co spí, a jeden co ukazuje jako k Betlému a budí toho, co spí. Takže to sou čtyry figury, kerý...Ten čtvrtý je trubač, kerej oznamuje do města, no, narození jako, jo. To, co jim zvěstuje ten anděl, tak to jim voznamuje ten trubač do toho města. Takže u těch divišů by měly bejt ty čtyry figury, kerý se vyskytjou prakticky v každým třeštským betlému. To zjevení tam jako je ve všech třeštskejšch betlémech.*“¹⁰³

Hojně se vyskytují i **výjevy popisující známé koledy**. „*To je dost často v betlémech na tu koledu „Jedli kaši z hrnka“.* To sou pastýři, který sedí tamhle pod tou borovicí velkou, jeden teda vytrubuje, leží na zemi, jeden má ten hrnec kaše, jo, a dlabe. No, a jeden stojí nad nima a hlídají ty ovce, to je na tu koledu třeba.

Z dalších postřehů pana Bukvaje je patrné, že se někdy **důvody, proč se určité věci zobrazovaly nebo nezobrazovaly, vzájemně prolínaly**. „*No, pak je typický pro ty třeštský betlémy, sou zase rybáři, jo, protože na to množství rybníků, kerý je ve okolí, tak ty rybáři jsou tady dost zastoupený, a vůbec ryba je křesťanskej symbol, jo, no, takže proto. V katakombách v Římě máte ty první křesťany, co byli a jsou tam ryby, jo, to je symbol křesťanství. I to navazuje na to.*“¹⁰⁴

---

¹⁰² A. Roháček, příloha II, s. 3.

¹⁰³ J. Bukvaj, příloha II, s. 5.

¹⁰⁴ J. Bukvaj, příloha II, s. 5.

Bratři Krčové, betlém Jana Bukvaje, Z. Musil, 2009. archiv Z. Hinkové.

Vrátil, betlém Jana Bukvaje, Z. Musil, 2009, archiv Z. Hinkové.

5. MINULOST, PŘÍTOMNOST A BUDOUCNOST TŘEŠŤSKÉHO BETLEMÁŘSTVÍ

5.1 Vznik a význam tzv. „betlémské cesty“

Dříve bylo v Třešti mezi betlemáři zcela běžné, že **betlémy měli vystavené doma**. A tam se na ně chodili ostatní betlemáři i další lidé dívat: *„Dřív se betlémy stavěly v bytech, hlavně teda nad posteleva v ložnicích, spalo se nohama pod betlémem a hlavou koukal vždýcky večír do betléma. A když se lidi navštěvovali, kolikrát se večír přišlo podívat na betlém a babka s dědou už třeba byli v posteli, jen jim koukaly hlavy a koukali do betléma a ani to nevadilo, že ty návštěvníci přišli, bylo to běžný, zkrátka. Dneska už chodí tolik lidí, že v těch bytech, to už se nedá.“*¹⁰⁵⁾

Jelikož se z betlémů svým způsobem stala turistická atrakce, počet lidí zájímajících se o třešťské betlémy stoupl hlavně v posledních deseti letech. *„Dřív tolik nejezdilo, ale teď, jak se to rozkřiklo, tak je to ze všech možnejch koutů. A taky betlemáři hodně jezdí. Třeba Ústí nad Orlicí. Dneska tady byli z Příbrami betlemáři.“*¹⁰⁶⁾ Tak tedy byly betlémy vystěhovány do jiných prostor. A někomu už by se ten betlém ani do místnosti nevešel, protože docházelo k jeho postupnému rozšiřování. Někdo naopak potřeboval prostor pro nové rodinné příslušníky.

*„Když mě tady pan Radkovský před těmi dvaceti, pětadvaceti lety poprvé jako vodil, takže třeba tady kousek od vás, u Šalandů, tam byl betlém nad posteleva, tak jak to bývalo původně. To už dneska není pravda taky. A to už je jenom v muzeu jako taková ilustrace, jak to dříve vypadalo. Ale tam (u Šalandů), jsem to viděl poprvý, že to takhle tady bylo, to už bohužel zmizelo.“*¹⁰⁷⁾ Ale nejen v muzeu se můžeme s tímto jevem setkat. Za zmínku stojí, že dnes jsou z celkového počtu vystavovaných betlémů (asi čtyřicet) k vidění přímo v domácnosti tři, čtyři betlémy. To je ostatně i případ pana Bílého. Betlémy J. Bukvaje a A. Roháčka jsou naopak umístěny ve zvláštní místnosti, jako je garáž apod.

Důležitým faktorem pro vznik tzv. „betlémské cesty“ byla zpočátku potřeba betlemářů setkávat se. Vyměňovali si jednak zkušenosti, jednak vlastní výrobky, soutěžili mezi sebou, předháněli se, kdo co vymyslí a přidá do betléma nového. A hlavně si pomáhali. *„No, tak to už je, čtyři, pět generací to mají. Přes sto let, u nás už je to*

---

¹⁰⁵⁾ J. Bukvaj, příloha II, s. 11.

¹⁰⁶⁾ A. Roháček, příloha, s. 18.

¹⁰⁷⁾ J. Kantor, příloha, s. 20.

sto čtyřicet let. Praděda byl soukeník a děda taky. Pak v tý rodině bylo kolik betlémů, u nás, a teď se soutěžilo, každý to chtěl mít lepší a každý rok muselo něco přibýt, tím ty betlémy rostly, každý rok se něco vyřezalo, nebo si nechal udělat, nebo si navzájem... Můj otec udělal někomu zbořeniště, a ten zas mu udělal pár oveček nebo figurek. A tak si jeden druhému dělali radost, ti betlemáři. O Vánocích se navštěvovali. A koukali, co kdo má novýho.“¹⁰⁸⁾

J. Bílý se o tom taktéž zmiňuje a připomíná i další souvislosti. Potřeba být se svým bezprostředním okolím v kontaktu byla tehdy větší, jak mi řekli někteří informátoři, byla jiná doba, nezasažená ještě výdobytky moderní civilizace: *„Nebo byly takový tři okruhy návštěvníků, chodili lidi s dětma ukazovat, připomenout si tu vánoční atmosféru, pro děcka to byla atrakce. Potom byli ty betlemáři, který se navštěvovali z tohohle důvodu, že prostě jeden druhému, tak můžu říct, i poradil nebo se potěšil, každý se pochlubil s tím, co má nového, i když to nebyla jeho vlastní práce. No, a potom holt tuhle ty lidi, že si přišli posedět, pobesedovat, podržet takový společenství vzájemný, jo. Dříve bejvával ten společenskej život víc rozvinutej. Lidi se tady scházeli po večerech, celý rodiny, tady někde seděli na kládách nebo na drně, na mezi nebo já nevím co bylo po ruce, a půlka ulice klábosila celej večír, v létě teda, no, v zimě se scházeli chlapi při mariáši. Ovšem o těch Vánocích u těch betlémů, když venku nemohli bejt, a povídalo se tady, no. U betléma, to byl taky možná jeden z těch důvodů, že opravdu ty lidi měli důvod k tomu se navštívit navzájem. Zaručeně stavěli proto, že prostě se uváděli do klidu, do nálady, poněvadž tuhle pan Šalanda říká: „Moje nejkrásnější chvíle, když si sednu v klidu před betlém a koukám na to. No, já na to vydržím koukat hodinu třeba, a vůbec mi to nepřipadá dlouhý.“*“¹⁰⁹⁾

V dnešní době se zřejmě objevily nové typy návštěvníků – turistů, kteří se o třešťských betlémech dozvídají z různých informačních zdrojů. Josef Novotný podle tohoto kritéria rozděluje návštěvníky do pěti skupin. První skupina lidí se zúčastní zájezdu a bere třešťské betlemářství jako vánoční výstavu. Druhou skupinu návštěvníků tvoří ti, kteří se každý rok do Třeště vracejí a zjišťují, co se na kterém betlému změnilo. Třetí skupinou jsou turisté, kteří se o třešťském betlemářství dozví „z druhé ruky“, a jsou tím tak nadšení, že přijedou i z daleka „na vlastní pěst“. Do čtvrté skupiny zařadil skupiny mladých lidí, kteří se o třešťské tradici dozvědí z internetu. Do poslední, páté skupiny patří skupiny věřících, které do Třeště vypravují farnosti z celé republiky, tito lidé se u betlému modlí nebo zpívají koledy. Evžen Hamták zhodnotil svůj pohled na návštěvníky: *„Někteří koukají a neví, co si o tom mají myslet. Hodně lidí už neví, co ten betlém představuje, ale pak si to vybavují.*

¹⁰⁸⁾ A. Roháček, příloha, s. 17.

¹⁰⁹⁾ J. Bílý, příloha, s. 21.

Většinou si myslí, že to není ze dřeva, protože barvená figurka vypadá spíše jako kdyby byla z keramiky nebo z hlíny (leskne se, je hodně barevná). Pak si teprve uvědomí, že je to ze dřeva.“

5.2 Současné trendy

Sami betlemáři jsou v prognózách týkajících se budoucnosti třeštských betlémů spíše skeptičtí. Jejich bohaté zkušenosti jim dovolují odhadnout další pravděpodobný vývoj třeštského betlemářství. Setkala jsem se tedy s velmi podobnými názory a závěry. Všichni informátoři, bez ohledu na to, jak staré kořeny má tato tradice v jejich rodině, se nějakým způsobem snaží předat svůj um dál. „S tím vyřezáváním v rodině, to jenom já. Ale manželka mi pomáhá stavět betlém a vůbec, přes léto chystá ty kytky a takový. Takže takhle celá ta rodina. Aji syn už s náma byl dvakrát betlém stavět, taky v Praze jednou, a tak. A teď zas má jiný starosti.“ Zajímal jsem se i o to, zda se tradici snaží předat dál. *„No, to právě jak říkám, pomáhá nám (syn) stavět ten betlém, ale jak se to vyvine, to se nedá říct.“*¹¹⁰⁾

A tak jejich děti, pokud přímo nevyřezávají, podílí se na tvorbě betlémů alespoň jinak. Např. i syn pana Bukvaje, který maluje pozadí betléma, tzv. „lončoft“. Nejdůslednější v předávání rodinné tradice byl zřejmě pan Roháček, který udělal menší betlémy pro dceru, syna i vnuky. A stále se je snažil naučit vyřezávat a dělat další věci. Jeho rodina patří k nejstarším s touto tradicí, která dle slov mých informátorů, sice v následujících dvaceti letech zřejmě nezanikne, ale její originální prvky, pro tuto oblast typické, projdou v budoucnu výraznými změnami.

Tento vývoj je způsoben tím, jak betlemáři říkají, že „dnešní doba tomu nepřeje“, dnešní generace „má jiný starosti“, syn „nemá tolik času, který by tomu obětoval, tak jako já“. **Dříve to byl koníček, který vyžadoval mnoho času a péče a podněcoval styky mezi lidmi, kteří si od druhých nechali poradit a hledali inspiraci pro svůj betlém. V dnešní době si lidé našli jiné zájmy, často si vystačí sami, moderní informační technologie jim často poskytují náhražky přirozeného lidského kontaktu. Na betlémy se lidé přijdou podívat jako na turistickou atrakci, účastní se sice tradice spojené s dobou okolo Vánoc, ale již pouze pasivně.**

---

¹¹⁰ K. Brožek, příloha, s. 4.

Na konec kapitoly se patří uvést jednu poznámku, která vlastně uvádí do současné situace, a zároveň plynule přechází do další části, a tak nastiňuje i budoucnost. Pan Bílý se snaží zmapovat situaci. Ale není to dnes tak jednoduché: „*Před třiceti lety bylo veřejně přístupnejch pětatřicet betlémů a to se opravdu taky navštěvovali ti betlemáři. No, a před těma třiceti lety jsem měl v Třešti zaznamenáno sedmadvadesát betlémů. Ted'kom vedu, kolik už jich zaniklo, a kolik zase vzniká novejšch. Ale nemám to přesně podchycený. Dalo by se říct, že ten počet tady tak zůstává, i když jako nejsou veřejně přístupný. Ty lidi to mají opravdu jen pro soukromou potřebu, na oslavu Vánoc, že to mají v těch bytech, v pokojích, nebo v kuchyních, nebo tak. Maličký, v menším rozsahu pod stromečkem, nebo v okolí toho stromečka.*“¹¹¹

5.3 Další předpokládaný vývoj třešťského betlemářství

Jak tedy betlemáři vidí budoucnost třešťských betlémů? **Obecně se dá říct, že betlémy budou mít mnohem menší rozsah než doposud, aby jejich stavba nebyla náročná na čas a materiál.** „*Takže, vono dneska je takovej trend, sice mít doma betlém, ale maličkej, v rozsahu, někde to mít přes Vánoce vystavený v koutečku, v malým rozsahu anebo v obýváčku, čistě pro soukromou potřebu, pro vlastní potěšení, a ten společenskej život, kterej tohle přinášelo, tak ten zanikl a s ním zaniklo i vystavování těch betlémů. Spíš to vystavovali nebo stavěli lidi pro sebe, že se sdružovali u těch betlémů. To vám Lojza taky řekne, že prostě chodili betlemáři, a zejména členové chrámovýho sboru, chodili po jednotlivých betlémech a poseděli si, přišli na návštěvu na celý půldne. Poseděli, poklábosili, pokoledovali, jo, něco pojedli popili a šli druhej den, nebo příští neděli zase k dalšímu.*“¹¹²

Pan Roháček předával tradici dál: „*Já v rodině mám syna, mám už šest vnuků. Všichni betlém mají, ale malý. Páč oni si to vystaví v bytě jenom. Takovej betlém jak je tady, ten střed, to zbořeníště a deset figurek, pár oveček a anděla, a to je celej betlém. Ale je to pěkný, když to dají v byt, užijou to, prostě bydlí s tím betlémem. A takhle velké už asi nikdo stavět nebude, páč to dá práce, celej advent musí stavět. A dneska ta doba tomu nepřeje, jo. To musí obětovat celý dni, celý večery, a pak... Tak mladší generace už na to nemá čas... Ty mají počítače, filmy, internet a já nevím co všechno, a na tohle jim nezbejvá čas. Tak ten malej betlém si postaví, k tomu to tak spěje, že to bude jak v jiných oblastech, tam dělají ty*

---

¹¹¹ J. Bílý, příloha, s. 24.

¹¹² J. Bílý, příloha, s. 20.

betlémy metrový, metr a půl nejvíc. To de postavit za dva dni, takový betlém. Stačí dva dni, tři dni před Vánocema a to nemusí celej měsíc.“¹¹³⁾

Z předchozích slov vyplývá, že betlémy ztratí svůj původní rozsah, tzn. rozsah zaplňující až třetinu nebo polovinu místnosti. Dalším otazníkem zůstává, zda se tato tradice vůbec udrží, a pokud ano, jakým způsobem. **V nejbližších letech budou pokračovat snahy o zachování tradice. Nyní se dají vysledovat čtyři základní postupy, jakým způsobem lidé nakládají nebo naloží s betlémy.** Některé rodiny postoupily nebo postoupí zděděné betlémy betlemářům nebo jiným zájemcům z řad soukromých osob (sběratelům apod.). Jiné je poskytnou institucím, jako je třešťské muzeum, popř. je přenechají „Spolku přátel betlémů v Třešti“. Mnohé rodiny si však ponechají alespoň základní části betlému jako památku na předky a odkaz na dlouholetou tradici.

Jako poslední se zde objevuje trend nechat si udělat od starého betlemáře-pamětníka betlém nový, a tak se také stát vlastníkem betlému. *„To vypadá, že si doma udělají rodinný muzeum a zbytek se octne buďto po muzeích anebo po takovejhle spolkách. Tohleto tradice, rodinná, co je tady v Třešti, ta podle mýho soudu vydrží ještě takovejch deset až patnáct let, než prostě...Jednak zemřou ti staří betlemáři a ty jejich děti, pokud ještě se toho některý chopí, tak to budou pár let stavět. A pak to zanikne. Jestliže - jestli se teda ovšem tady neudělá tak živá tradice toho dřevorezání, že by se to udrželo ještě nějakých patnáct nebo dvacet let, že by se tady ten spolek, jo, tou veřejnou činností, takhle tak nák zabejval, a tudíž že by se to udrželo. Ale takovým tím samospádem, jak to až dosud, tak to se asi neudrží. Jednak z toho důvodu, že prostě už lidi, už jsou tak, řekl bych, zpohodlněný, že jak ' zadarmo kuře nehrabe', tak když z tohohle taky nejní nákej zisk, asitě už nebudou chtít, krom těchletých sběratelů nebo těch vopravdu zanícenejch, se tomu nebudou chtít věnovat a radši to postaví někde, nebo to někomu poskytnou, aby to vystavoval, než aby se s tím sami zabejvali.*“¹¹⁴⁾

„A já vidím tu budoucnost i v tomhle, že veliký betlémy pravděpodobně, v domácnostech určitě zaniknou veliký betlémy, to je otázka několika let, a tyhlety drobný, poněvadž ty rozhodně si každěj šetří, váží si jich a nechce se jich zbavit. A je mnoho lidí, kery by tohleto chtěli a zařizujou si. Já sám mám dneska objednávek na čtyry, na pět betlémů v tomhletom rozsahu. Abych jim jako vyřezal, aby měli pro sebe a pro svoje děti, páč opravdu je ta tradice tak živá, tadydle, že se dotýká snad každýho, každýho obyvatele, páč ti co nestaví, sami tak chodí na návštěvu. A když nejdou na návštěvu do bytu, tak se podívají vo Vánocích aspoň do toho muzea nebo do toho spolku na ty betlémy.“ „K tý budoucnosti toho betléma, je možný, že to dopadne tak, jak to dopadlo v Jihlavě, tam to teda bylo podmíněný

¹¹³ A. Roháček, příloha, s. 16.

¹¹⁴ J. Bílý, příloha, s. 20.

*tím, že původní obyvatelé, většinou Němci, byli odsunuti po válce, a ty betlémy tam zůstaly, s sebou si je vzít nemohli. Někteří noví přistěhovalci je zničili a někteří je dali do muzea, nebo to tak nějak uchovali, nebo to darovali někomu. Ale ta největší sbírka teda v tom jihlavském muzeu je velmi rozsáhlá, byli jsme tam identifikovat řezbáře a autory, tak já jsem tam napočítal jenom od pana Boudného na dva tisíce figurek, který jsou tam v depozitáři, jo, ono nákejš tři tisíce jich tam bude v krabicích v depozitáři poskládáno. Možná, že tohle je osud třešťskéjch betlémů. Neříkám, že v nejbližší budoucnosti, ale v tý vzdálenější pravděpodobně jo.*¹¹⁵⁾

5.4 Zhodnocení terénního výzkumu z února 2009

Zhodnocení terénního výzkumu z února 2009 zohledňuje především témata spojená s předáváním třešťské lidové tradice v rámci jednotlivých rodin. Tato témata se týkají:

1.spolupráce členů rodiny při stavění a rozebírání betlému a shromažďování přírodnin,

2.celkového přístupu k tradici a upevňování znalostí o této tradici v rodinách.

„Vyřezává něco do betléma někdo z vaší rodiny v současnosti? Přidáváte něco do betléma – figurky, domy, stromy v současné době?“ Tito informátoři jsou zároveň i současní řezbáři – manželé Roháčkovi, E. Hamták, J. Bílý, Josef Bukvaj a Jan Bukvaj. Z rodiny výše jmenovaných betlemářů vyřezávají syn a vnuk manželů Roháčkových (syn – hájovna, mlýn, kozel, ovečky; vnuk – ovečky), syn J. Bílého (stromy, nebarvené ovečky) a zeť Josefa Bukvaje. Z rodin ostatních informátorů, kteří sami nejsou řezbáři, vyřezává nebo vyřezával syn M. Havlíkové (opravil dílnu po dědečkovi, vyřezal pasáčka, ovce, stromy, krávu), syn J. Novotného (dříve, v posledních letech spolu s otcem zhotovili domky, lávky, mosty, pastoušky), syn J. Šťastné (vyřezal město), syn M. Obrdlíkové (palmy).

Pokud někdo z potomků těchto informátorů „řeže do betlému“, jedná se spíše o drobnosti a doplnění stávajících betlémů. Většinou se vyřezávání věnují, pokud na to mají čas. V rodinách těchto informátorů prozatím nikdo v řezbařině nepokračuje – M. Lochmanová, A. Kesslerová, E. Hamták, Jan Bukvaj, Fr. Novák, J. Rešl, L. Štrejbarová.

„Kdo všechno se betlemářství věnuje ve vaší rodině, kdo pomáhá se stavbou atd.? Kdo z vaší rodiny má nějaký vztah k betlemářství?“ Pouze v jednom případě se informátor betlemářství věnuje sám (J. Rešl). Ostatní v odpovědi na tuto otázku zmínili kromě sebe

---

¹¹⁵ J. Bílý, příloha, s. 25.

nejčastěji syna/dceru/děti (manželé Roháčkovi, M. Obrdlíková, J. Novotný, J. Šťastná, Fr. Novák, M. Havlíková, J. Bílý), dále vnuky (M. Lochmanová, manželé Roháčkovi, Fr. Novák, M. Havlíková), manžela/manželku (Jan Bukvaj, E. Hamták, M. Havlíková, J. Šťastná), v některých případech i zeťe (M. Havlíková, A. Kesslerová) a pravnuky (Josef Bukvaj). U Štrejbarů se betlemářství věnuje celá rodina dle možností (podle toho, kdo má jak čas).

„Kdy betlém stavíte před Vánoci a jak dlouho to trvá?“ Betlém staví ti, kteří jsou zmiňováni v odpovědích na předchozí otázku. Někteří betlemáři nechávají kostru betlému postavenou po celý rok – M. Lochmanová, Jan Bukvaj, J. Rešl, M. Havlíková, E. Hamták. Ostatní betlemáři betlém každý rok bourají a staví znovu. Někteří betlemáři začínají s budováním betlému dva až tři týdny před Vánoci, jiní betlemáři staví betlém tři až čtyři dny před Vánoci. Záleží na tom, kolik mají času a pomocných rukou.

„Je váš betlém každý rok jiný, představujete ho?“ U betlémů, jejichž kostra z lešení a krajina z pařezů, mechů a přírodnin zůstává postavena po celý rok, se mění uspořádání figurek v krajině a v průvodech darovníků a Tří králů. Jan Bukvaj nepatrně pozmění i krajinu z pařezů a mechů. Ten, kdo betlém bourá, postaví pochopitelně každý rok jinou pařezitou krajinu, do které někdy zasadí figurky a stavby jinak, než předchozí rok.

Všichni betlemáři se domnívají, že betlém se alespoň nepatrně liší od toho, který postavili před rokem, ať už v uspořádání figurek, nebo krajiny. Nikdo si přesně nepamatuje, jak betlém vypadal minulý rok, to prý jen někteří návštěvníci, vracející se každý rok do Třeště, postřehnou změnu. Betlemáři, kteří disponují velkým množstvím figurek, mohou betlém zvětšovat nebo zmenšovat podle potřeby a fantazie. Řezbář Jan Bukvaj svůj betlém rozšiřuje a neustále obměňuje motivy ze života – letos vyřezal „zabijačku“ a na příští rok si vymyslel další nový motiv (samozřejmě neprozradil jaký). Podobné to bude i u dalších řezbářů.

„Znáte nějaké autory, které nemáte ve vašem betlému, ale kteří dříve tvořili?“ Tuto otázku jsem zařadila, abych zjistila, jestli alespoň podle jména znají tvůrce, kteří tuto tradici v Třešti zakládali a pomohli rozvíjet a udržet. Často jmenovali autory, kteří se vyskytovali v jejich betlému, ale většinou si vzpomněli i na další známá jména (Boudný, Klaus, Šiftař, Suchý, Brázda, Musil, Vrátil, rodina Dvořáková, Liška, Jabůrek). Někdy jmenovali autory, kteří nedávno zemřeli, nebo dosud žijí (Obrdlík, Krechler, Bílý, Rešl).

„Jak ve vaší rodině vnímáte tuto tradici – spíše jako náboženskou, nebo jako lidovou, nebo je to pro vás kombinace obojího?“ Rozlišovat, kdo jak vnímá betlemářství v Třešti, které vzniklo především díky katolickému náboženství, zde se výzkumník pouští na velmi

tenký led. Přesto se odpovědi informátorů liší. Jako k lidové tradici/ lidovému umění přistupují k třeštskému betlemářství dva betlemáři – Jan Bukvaj a J. Šťastná. Jako prolínání obojího – lidové tradice a náboženství – vnímá pět informátorů - E. Hamták, M. Havlíková, Josef Bukvaj, Fr. Novák, A. Kesslerová. Ostatních sedm osob se přiklání v první řadě spíše k náboženskému rozměru betlemářství – J. Rešl, J. Novotný, M. Obrdlíková, manželé Roháčkovi, J. Bílý, M. Lochmanová, L. Štrejbarová. Mnozí z těch sedmi respondentů nepopírají, že betlemářství chápou i jako lidovou tradici (J. Novotný, M. Lochmanová, manželé Roháčkovi).

„Proč betlém stavíte, proč ho zpřístupňujete veřejnosti?“ Odpovědi na tuto otázku jen potvrdily slova Aloise Roháčka a dalších betlemářů, které jsem zpovídala před dvěma roky. Subjektivní hodnocení všech dotázaných je ovlivněno přístupem k betlemářství, které je pro ně součástí života, jak někteří říkají „tradice, která patří k životu“. „Je to radost, symbol smyslu Vánoc, rodinná tradice. O tu radost se s ostatními rádi dělíme, nesnažíme se z betléma udělat umělecké dílo. Pro všechny to má být spíš poselství radosti, naděje a pokoje“, výstižně napsala do dotazníku Ludmila Štrejbarová a několika větami shrnula slova dalších informátorů, kteří se k tomuto tématu staví podobně jako L. Štrejbarová.

Informátoři ponejvíce mluvili v těchto souvislostech o tradici jako o: **1. tradici třeštské** – vztahuje se ke konkrétní lokalitě; **2. tradici vánoční** – Vánoce lidé původně slavili jako nejdelší a nejradostnější období v církevním roce, „bez betlému by nebyly Vánoce“, „betlém patří k Vánocům, navodí tu správnou atmosféru“; **3. tradici rodinné** - památka na předky, dědictví po předcích; **4. tradici lidové (staré)** – „neukázat umění starých mistrů by bylo sobecké“, „lidé, kteří se dříve betlemářství věnovali, si zaslouží náš obdiv a úctu“.

„Postavili byste betlém i v případě, kdy by nebyl součástí betlémské cesty pro veřejnost?“ Všichni informátoři na tuto otázku zareagovali stejně, odpověděli kladně. Proč? Odpověď logicky vyplývá z předchozích reakcí informátorů. Třešští betlemáři dříve stavěli betlémy hlavně pro sebe, svou rodinu a přátele. Že dnes mají do jejich bytů přístup i cizí lidé, to se vlastně projevují dobrou vůlí těchto obyvatel Třeště, dobrý vztah k lidem a příznivé podmínky pro zpřístupnění betlému veřejnosti (ten, kdo bydlí v bytě panelového domu si nemůže dovolit vpustit do stísněného prostoru davy zájemců o prohlídku betlému).

„Co na betlém říkají návštěvníci? Jaké jsou jejich ohlasy na lidovou tvorbu, nebo konkrétně na váš betlém?“ Turisty či návštěvníky nejvíce překvapí, že mohou jít k někomu do jeho domu, čímž vlastně narušují jeho soukromí. Betlemáře těší zájem návštěvníků, jsou rádi, že se mohou podělit o lidově-náboženskou tradici a zaznamenávají veskrze kladné

ohlasy. V současné době se betlemáři snaží své betlémy zatraktivnit pro děti. Do betléma umístí např. rybníček se živými rybkami, zvoníčku, elektrický ohýnek a klapající vodní mlýn, vyřezou zvířátko z Večerníčku apod. Betlemáři využívají i efektu noční a denní scenerie.

„Je mi líto, že hodně lidí přichází a v betlémě vidí jen lidovou tradici. Nedokážou uvidět tu nejpodstatnější podstatu, proč se vlastně betlémy začaly stavět a jak velikou věc to všechno připomíná. Pokud věřím, že v Betlémě přišel na Zem sám Bůh, není to důvod k velké radosti, vděčnosti a naději, což nám naše betlémy připomínají? Není vedle toho lidová tradice jen bledý stín?“ (Ludmila Štrejbarová).

6. MOŽNOSTI UDRŽENÍ TRADICE

V této kapitole zmíním dvě možnosti, jak probíhají snahy o udržení betlemářské tradice v Třešti. **Jedná se pouze o nastínění těchto možností, přičemž nejsou samozřejmě vyloučeny další, které jsem do této kapitoly nezahrnula, ale mohou vyplývat z předchozích i následujících kapitol této diplomové práce.** Akce s názvem „Dřevořezání“ byla zrealizována třešťským betlemářským spolkem právě jako podpora a pomoc pro udržení betlemářské tradice a jejího dalšího vývoje v Třešti. Aktivita spojené s činností řezbářského kroužku seznamují děti s betlemářstvím a pomáhají jim pochopit význam a důležitost této tradice. Děti se učí vyřezávat, mohou se zúčastnit „Dřevořezání“, stávají se tak součástí třešťské tradice, která je jim tak bližší a srozumitelnější. Pokud zanechají vyřezávání v pubertě, kdy se raději přikloní k jiným volnočasovým aktivitám, může se stát, že se v pozdějším věku k vyřezávání rádi vrátí. Také záleží na tom, zda se v jejich rodině tradice stavění a vytváření betlému udržuje, či nikoli.

6.1 Dřevořezání

„V roce 1999 byl při oslavách šest set padesáti let od vzniku města na zámku seminář betlemářskej v létě, k historii nebo vzniku betlemářské tradice v Třešti. A byl dvoudenní. A tam vznikly první myšlenky k tomu, že by bylo dobrý, že by se ty betlemáři, ti řezbáři mohli setkat tady v Třešti taky jindy, než jen o Vánocích. Tak tam vlastně byla ta první myšlenka, že by se mohli setkávat řezbáři¹¹⁶. V roce 1999 patřily k semináři konaném na zámku i stánky umístěné na jeden den před třešťskou synagogou. U nich probíhaly ukázky vyřezávání nebo řezání (řezbáři Fr. Gajda, M. Hošek, Jan Bukvaj), zdobení perníků a technologie vzorování modrotiskem.

„Pak v roce 2002 už bylo zorganizovaný první dřevořezání, jako setkání řezbářů-betlemářů. Bylo taky dvoudenní na termín červenec, v červenci na svátky Cyrila a Metoděje a Jana Husa. A od té doby jsme uvažovali, že by se to konalo jednou za dva roky, přece jenom je ta organizace náročná a ten spolek lidí, který to dělají ve svém volném čase... Ale během dřevořezání se to utvrdilo v tom, že to bude lepší nechat to každý rok na ty svátky

---

¹¹⁶ P. Brychta, příloha, s. 26.

Cyrila a Metoděje v tom červenci. Takže od roku 2002 to pokračuje dál“¹¹⁷. Řezbářům se v Třešti líbilo a vynutili si, aby se setkání řezbářů konalo každý rok.

„V prvním roce bylo voslovenejch nebo rozeslanejch přes sto pozvánek na řezbáře z celý republiky. V prvním roce přijeli i betlemáři z Holabrunnu, byl tady jeden z Rumunska, to byla taková hodně velká pestrost, ale přijelo zhruba, ani třetina nebyla z těch pozvánek, co jsme rozeslali. Spíš ta čtvrtina, pětina z těch sto. Ono bylo více než sto rozeslanejch, takže těch dvacet přijelo, tak přes dvacet. No, a v dalších letech se to tak ustálilo, že už jsme nerozesílali těch pozvánek tolik, rozesílalo se jich míň a udělal se jakejsi kolektiv, kterej každej rok... Samozřejmě taky někdo přibude, někdo ubude, takže zhruba je to kolem třiceti řezbářů. Ti, co jezdili, tak už nejezděj, jezděj jiný, nebo se střídají.... To se tak obměňuje. Pravidelně jezdí někdo z příbramskýho spolku betlemářů, to je takovej náš družební spolek. Pravidelně od nich přijedou dvě, tři. Pravidelně přijíždí, že jo, z Prahy, no, a ten Tonda z Rumunska jezdí každej rok“¹¹⁸. Pravidelné zastoupení mají na akci „Dřevořezání“ zejména tato města - Praha, Trenčín, Příbram, Jemnice, Ivančice, Holabrunn, Lanškroun, Neratovice, Třebíč, Malý Beranov u Jihlavy, Brno. Dále nesmí chybět řezbáři z Třeště a okolí. Sejde se zde okolo 40 řezbářů místních i pozvaných z celé republiky a sousedních států.

Dřevořezání se účastní jak muži, tak ženy všech věkových kategorií. Účastní se ho řezbáři, kteří zde prezentují svojí tvorbu nebo výrobky. Nejedná se pouze o figurky do betléma. **Každý řezbář by měl v Třešti nechat nějaký svůj výrobek,** ať už figurku do betléma, nebo něco, na co se ve své tvorbě zaměřuje – např. formy na perník, sovu vyřezanou z kusu dřeva pomocí pily, figurky významných českých osobností (monarchů, představitelů státu...) apod. Dřevořezání tedy není jen setkání řezbářů specializujících se na betlémy. Z figurek vzniklých při dřevořezání vytvořili třešťští betlemáři betlém (viz kapitola Betlémy „Spolku...“), tyto figurky jsou vysoké asi 12 cm, nebarvené, vytvořené podle původních vzorů, nebo se na nich projevuje řezbářova fantazie. Tento betlém má v současnosti něco málo ke 400 figurek.

V rámci akce „Dřevořezání“ vyrobili řezbáři poutač, který slouží k zatraktivnění Třeště pro turisty a k větší propagaci třešťských betlémů. Poutač se zatím skládá ze soch svaté Rodiny v (nad)životní velikosti a chléva (přístřešek, hlavy osla a vola) a měl by se v budoucnu rozšířit o Tři krále, pastýře, malého pasáčka a několik oveček. Pokud dojde k rozšíření, ztratí poutač svoji funkci a stane se z něj betlém v pravém slova smyslu, tak jak ho chápou všichni betlemáři. Celý poutač je vyřezaný ručně a jeho zhotovení

---

¹¹⁷ P. Brychta, příloha, s. 26.

¹¹⁸ Ibid., s. 26.

tedy trvalo několik let. Stojí na místě zvaném „Na Hrázi“ u potoka, kousek od hlavní silnice směrem na Jihlavu.

Dřevořezání se každoročně koná na třeštském náměstí před místní střední školou, je tedy přístupné veřejnosti. Lidé ze širokého okolí, i ti, co zrovna projíždějí okolo, se mohou přijít podívat na práci řezbářů. **Dřevořezání vzbuzuje nejen zájem o třeštské betlémy, ale slouží i k rozvoji turistického ruchu.** K dřevořezání bývá připojen i doprovodný program. Děti z muzejního spolku nebo ze základní školy provádí v době konání dřevořezání turisty po třeštských památkách. Divadelní kroužek hraje dětem loutkové divadlo, další třeštský spolek tedy participuje na akci pořádané „Spolkem přátel betlémů v Třešti.“ Mezi další doprovodné akce patří ukázky lidových řemesel – košíkářství, pletení lan... Členky betlemářského spolku zajišťují obsluhu, starají se o řezbáře. Řezbáři tráví tyto dva červencové dny i jinak, než jen vysedáváním na třeštském náměstí, často podniknou společný výlet do třeštského okolí a po kraji Vysočina (Telč, Roštejn, Pelhřimov, Jihlava...). Každé dřevořezání je zdokumentováno – fotografie, videozáznam. Na závěr dřevořezání se většinou koná seminář¹¹⁹.

---

¹¹⁹ Upraveno podle informací od paní Marie Roháčkové.

Dřevořezání, ukázka, Spolek přátel betlémů v Třešti, Václav Dvořák, 2005, archiv.

Fotografie použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Dřevořezání, řezbáři při práci, Spolek přátel betlémů v Třešti, Václav Dvořák, 2005, archiv.

6. 2 Řezbářský kroužek

„Vznik řezbářského kroužku souvisel s revolucí v roce 1989, kdy se hledal, no, bylo v první řadě takovýto velký nadšení, tady byla paní Vokřínková taková nadšenkyně, že by se mohlo začít s děckama něco okolo betlémů. Spíše to byl jako kroužek historicko-betlémářskej nebo betlémářsko-historickej. Byla snaha, jak to vůbec nazvat, jakou činnost tomu dát. Takže se zvali staří betlemáři, historici, co znali něco o historii, věděli o betlémech i ty souvislosti. Spíš to byla historie a betlémy, ten první rok řezbářského kroužku byl ve školním roce 1990/91.

A od té doby je to víceméně nepřetržitý. S přerušením, protože řezbářský kroužek fungoval při Domu dětí a mládeže, teď je to při základní škole a tam jsou jakýsi kritéria na minimální počet zapsaných dětí osm. I když se v některým roce sešlo jen čtyři nebo pět dětí, scházeli jsme se jinde, ale už to nebylo oficiální. V průběhu toho prvního školního roku se zjistilo, že ta náplň toho kroužku, když by se nechala jenom historie a betlémy, tak je to málo, nezaplní to ten čas dvou hodin týdně. Není problém v době předvánoční a vánoční, kdy se dá navštěvovat. Ale ten čas do Vánoc, a hlavně potom po Vánocích, to už je takový...

Takže se plynule přešlo k tomu, že by se k tomu betlémářství, stavění betlémů, sbírání pařezů, mečů a jiných přírodnin, že by mohli zkoušet i vyřezávat. Začalo se shánět nářadí, nějaký nožičky, samozřejmě dřevo, a zkoušely se jednoduché věci. To už bylo zajímavější a zdokonalovalo se to, až se to ustálilo, a myslím, že třetí rok už to byl kroužek řezbářskej, že už kluci začali řezat, vyrábět si nejenom z lipových špalíků, ale i z prkýnek. No prostě taková ruční práce se dřevem. Nože, dláta, dřevo, to je takovej stěžejní materiál, se kterým se dělá. Pokud je zájem dělat i něco jiného, jeden rok nám tam chodil ukazovat, jak se dělají chaloupky z překližek, z prkýnek, takovýhle vyřezávání lupínkovou pilkou. Někteří rok je to víc o kreslení a výtvarnictví, jako je malování. Každý rok aby se ty děti, co chodí delší dobu, něco nového naučily. To už se tak nák doplňuje.

Chodí vlastně školní děti, je lepší až od té druhé třídy, když mají za sebou první třídu. Když začnou řezat v třetí, čtvrté, páté třídě, není nic na závadu. Děcka jsou každý jiný, jsou ti, kteří ani neměli nůž v ruce. Rodiče musíme upozornit na to, že určitě se pořežou. Letos je přihlášených, nebo zapsaných asi dvanáct. Jsou to všechno kluci, i když někteří školní rok chodily i holky. Poslední roky převažují kluci. Z těch dvanácti chodí kolem deseti, někdy i osm...

U těch nováčků je důležitý, jak kdo drží nůž, z toho se hodně pozná. A pak ho buď nechám v kroužku nebo ho i pošlu domů. Když to tak řeknu, některý děti jsou schopný se i

zmrzačit. Je potřeba se zkraje, ty první tři čtyři kroužky, se kouknout, jak drží nůž. Důležité jsou zásady bezpečnosti práce. Aby nebyli nebezpečný nejen sobě, ale i ostatním. No to je každý rok dokola. Přesto se stane, že se někdo řízne. Nováčkům se každý rok vysvětlují zářezy a tahy nožem a dláta, jak se začíná. Začínaj ze slabýho prkýnka nebo materiálu, řežou jednoduchý věci.

Ti, co choděj druhej, třetí, pátej rok, maj vlastní tvorbu, vlastní fantazii. Pokud nemaj, tak tam je spousta materiálu, obrázků, knížek, papírů, co můžou vyřezávat. Takže nejsou vázaný, že by řezali jenom do betlémů, i když se je k tomu snažím motivovat, protože sám řežu do betlémů. Není problém řezat totemy, řežou nůž, vidličku, srdíčka, kytičky, na tom se učej. Po půl roce už je každý schopnej něco vyřezat. Sem tam je náká soutěž, za ty dvě hodiny něco nějakým způsobem vyřezat, je to motivace, aby něco udělali. Někdy se i stane, že někdo přecení svý síly a chce vyřezat něco, na co ještě nemá. Tak pak musí dělat něco jednoduššího. Ale tak zase začne něco, kde je pak i vidět, že se mu daří. A to ho motivuje. A ta tvorba pro ty, kteří umí řezat, je individuální, to nechávám. Máme náky figurky, z kterejch by se dal i postavit betlém“¹²⁰.

---

¹²⁰ P. Brychta, příloha, s. 27 – 28.

7. TŘEŠŤSKÉ BETLÉMY

Třešťské betlémy se nacházejí jednak v třešťské pobočce Muzea Vysočiny v Schumpeterově domě, jednak v zadní části tohoto domu, vyhrazené pro činnost „Spolku přátel betlémů v Třešti“. V případě muzea jde převážně o historické exponáty, které jsou dokladem vývoje betlemářství v Třešti. V prostorách patřících „Spolku přátel betlémů“ jsou k vidění nejen historické exponáty, ale i současná tvorba betlemářů, tady mám na mysli zejména betlém vytvořený z figurek, které vznikly při „dřevořezání“ (viz výše). Dále existuje již několikrát zmiňovaná - tzv. „betlémská cesta“, kde figurují zejména betlémy postavené v domácnostech. Betlémy v kostele sv. Kateřiny a v sídle firmy Podzimek a synové jsem v této části záměrně vynechala. V případě betlémů vystavovaných v domácnostech se jedná se o specifický případ uchování lidové tradice, kdy lidé sdíleli jeden zájem – tedy zájem o betlémy - který podněcoval vzájemné styky mezi obyvateli Třeště.

7.1 Betlémy v muzeu

Pobočka Muzea Vysočiny Jihlava v Třešti sídlí od r. 2003 v Schumpeterově domě. Expoziční a výstavní místnosti se nacházejí v prvním poschodí tohoto domu. Z mého hlediska je pro účely této práce nejvýznamnější expozice věnovaná betlemářství v Třešti a okolí, která bezesporu představuje hodnotný dokument této dodnes živé lidové tradice. **Ucelená muzejní sbírka betlémů sestává z nejstarších papírových betlémů, z ukázek tvorby mnoha lidových řezbářů 19. a 20. století a z novějšího betlému dodnes aktivního autora.** Součástí muzea jsou i další expozice – exponáty z rozsáhlého inventáře třešťského zámku (tzv. „zámecký pokoj“) a expozice věnovaná významnému světovému ekonomovi a třešťskému rodákovi J. A. Schumpeterovi, jehož rodině dům patřil. Následující řádky jsou věnovány třešťským betlémům, zastoupeným v muzeu. O jednotlivých exponátech vypovídá následující výklad bývalé pracovnice třešťského muzea, která tak shrnula nejdůležitější informace o těchto betlémech.

„První betlém je souborem autorů z let 1840 - 1970. Pozadí, která máme v muzeu, většinou maloval pan Bílý, který tu žije, tak mohl krásně zachytit Vysočinu. Na příkladu druhého betlému je velmi dobře vidět, že je to práce lidových autorů, protože figurky velmi

často neodpovídají realitě, jsou zde nepřesnosti, je to taková lidová práce, která zachycuje všední život našich předků, můžeme vidět obyčejné, běžné výjevy ze života jako pasáči jdou s kravami k ohýnku, někdo veze obilí na semletí do mlýna...

Na dalším betlému je dobře vidět, co se dá všechno udělat z kůry. Využití kůry na stavbu zbořeniště i jiných částí betlému. Figurky jsou zase od různých autorů, jsou tady z depozitářů muzea. Autor betlému, Alois Roháček se narodil 1924 a dosud žije¹²¹. Na figurkách je vidět rozmanitost, každá je jinak velká, jsou rozdíly v barvách a jsou i jinak vyřezané. Takže je to opravdu soubor. Tady se to v Třešti tak dělá, že se dají do kupy, do jednoho betlému, různí autoři a oni se dost často předháněli v minulosti, je to vidět na barevnosti figurek, někdo je má výraznější, někdo je lakoval. Podle toho se i nějak rozlišovali, poznávali se mezi sebou.

Dále je tady papírový betlém, který je v muzeu nejstarší. Tyto betlémy jsou přes dvě stě let staré. Tady je zajímavé to, že se malovaly ručně práškovými barvami, do nich se přimíchávala arabská guma. A právě díky té arabské gumě barvy neblednou. A také jsem slyšela, že to velmi často barvili barvami, které byly na porcelán a sklo, což znamená, že to nebledne. Tady je celá řada autorů, třeba i ten pan Jabůrek, rodina Dvořáková, Šiftař, Kolman, Švarc, Bílý – nestarší autoři, Třešťáci, kteří dělali papírové figurky. Figurky na mechu docela špatně drží. Malovali na papír, podlepovali ho kartonem, dělaly se bodáčky z různých párátek a dřívěk, ale velice špatně to drží. Musí se pod to dávat polystyreny apod., protože figurky často padají.

Dále jsou k vidění nejstarší autoři dřevěných figurek. Začalo se s papírovými, až potom se přišlo na to, že se mohou dělat ze dřeva. Nejstarší autor dřevěných figurek je Franz Klaus. Potom jsou další autoři: Matěj Suchý, rodina Volných, je tady krásně vidět, jak každá ta rodina nebo každý ten autor měl odlišný styl práce. Pan Vrátil dělal figurky tak, jak to bylo tehdy typické- udělal špalíček, ručičky a hlavičku tam potom nějak přidělal. Franz Klaus už byl tak šikovný, že od těch svých počátků to tělíčko udělal celé z jednoho kusu dřeva. Figurky pana Vrátila jsou jiné kvality než u pana Klause. Pan Vrátil byl švec, takže je na nich vidět jednoduchost. Zatímco u pana Klause se projevuje jistá zručnost, byl malíř, a je vidět i jeho umělecké založení. I figurky pana Brázdy, dalšího z autorů se vyznačují jistou propracovaností. Říkají to i řezbáři, i návštěvníci. Ukázky souboru Tří králů jsou příkladem jeho zručnosti. Hlavně je to vidět na záhybech roucha pláště Tří králů.

Dále zde máme nejznámější třešťský betlém pana Stránského. K němu se lidé chodí kochat tím, že zachycoval Třešť. Je tady třešťský zámek, třešťský pivovar, kostel sv. Martina,

---

¹²¹ Zemřel v roce 2009.

pak je tu stará škola v Třešti, která bývala pod kostelem, takový starý domek, nebo stavení dr. Richtera, to byl zdejší lidumil, lékař a starosta, zavedl v Třešti vodovod, a dneska na tom místě stojí hasičská zbrojnice. Potom je tady celá řada figurek, které znáte, třešťský řezník Vamberra nebo Boženka Melšová, bratři Krčové, podomní obchodníci, kteří roznášeli své výrobky po Třešti, třešťská kapela, kominík pan Sklenář nebo tady s tím kolovrátkem to byl třešťský žebrák, pan Keprt. On má v muzeu uloženou licenční knížku, chodil žebrat po domácnostech. Vždy dostal razítko, že může žebrat. U pana Stránského je jedna záhada, do svého betlému umístil tzv. „kluky darebáky“, takový ojedinělý motiv. Už o tom bylo kolikrát v televizi. Možná jsou to kluci, kteří už jsou dnes v důchodovém věku. Dále je v betlému postavička nesoucí hodinovou skříň, která dokazuje existenci továrny na hodinové skříně Stern&Knapp, které taky máme v muzeu uložené. Autor zachytil dobovou atmosféru i to, co v Třešti bylo v jeho době a dnes už není. Dalším, co je typické pro Třešť, je to, že se svatá Rodina umísťuje do jeskyně, nebo do zbořeníště nějakého chrámu. Lze to vidět ve všech betlémech.

Další vitrína jsou ukázky těch nejstarších autorů. Dalším betlémem je miniatura, kterou dělala švadlena Petronila Krechlerová a na tehdejší dobu to byla jediná žena, která vyřezávala. Dnes už vyřezávají i ženy. Ale v její době to nebylo běžné. Byla šikovná a byla výjimkou, protože dělala miniaturní figurky ze dřeva a vyřezávala dýmky. A ty dýmky zdobila miniaturkami. Byla to strašná práce, takhle to vyřezat, takové droboučké.

Toto je další ukázka řezbářské práce. Dá se říct, že pan Krechler byl jediný profesionál, který v Třešti působil, a bylo to i tím, že figurky proporčně propočítával. Takže to odpovídalo realitě a dělal je nebarvené, čistě přírodní, maximálně natřel voskem. Tady většinou říkají ti, co tomu rozumí, že je ta kvalitní práce poznat.

Poslední betlém je nejnovější z roku 1991 a dělal ho v Třešti pan Bukvaj (1943). Jeho typickým stylem je robustnost a výraznější barevnost. Dělá zvláštní charakteristické výrazy ve tváři. Figurky má zamračený. Dost se tady nad tím pozastavují děti, docela se jich bojí. Je to jeho rukopis, on to takhle dělá. Je to zástupce současné tvorby. Má svou tradici. Pozadí maluje jeho syn Jan (1963). Uprostřed vitrína – ukázka vyřezávání, nástrojů, různé brožurky. Lipové dřevo musí být správně vysušeno. Rody, které pokračují, jsou Roháčkovi, Brožkoví. Pan Šiftař dělal nejstarší papírové betlémy.¹²²

---

¹²² J. Andrllová, příloha, s. 1-3.

Betlém Jana Bukvaje, třešťské muzeum, Z. Musil, 2007, archiv Z. Hinkové.

Betlém v třešťském muzeu, Z. Musil, 2007, archiv Z. Hinkové.

7.2 Betlémy „Spolku přátel betlémů v Třešti“

„Spolek přátel betlémů v Třešti“ (dále jen „Spolek“) vznikl v roce 1997, má 72 členů a jeho předsedou je Pavel Brychta. **Členem se může stát každý, kdo má zájem o spolkovou činnost týkající se třešťských betlémů, tedy betlemář, řezbář i ten, kdo se betlemářství nevěnuje.** Členové spolku se většinou účastní spolkového života (výstavy, výlety). **Hlavní náplní „Spolku“ je především pořádání akce „Dřevořezání“, vánočních a velikonočních tematických výstav v Třešti a výstav po celé České republice i mimo ni (Rakousko).** „Spolek“ spolupracuje s příbramským betlemářským spolkem, s pražskými betlemáři a s betlemáři z Hradce Králové (celorepublikový spolek), mimo Českou republiku probíhá spolupráce s betlemáři z Holabrunnu. Třešťský spolek má zastoupení ve všech zmiňovaných spolcích. Jeho hlavní činností je udržení betlemářské tradice v Třešti, proto organizuje výstavy a „Dřevořezání“, a snaží se odkoupit nebo zapůjčit do své expozice některé betlémy, jejichž budoucnost je nejasná. **Dalším úkolem „Spolku“ je reprezentovat město Třešť a prezentovat svou činnost široké veřejnosti z celé republiky i ze zahraničí tak, aby co nejvíce vešla do povědomí (nejen) betlemářská tradice tohoto města.**

Svou činnost „Spolek“ také prezentuje v zadní části Schumpeterova domu, kde mu město poskytlo prostory pro vystavování betlémů, které „Spolek“ buďto odkoupil, nebo si je zapůjčil od jejich majitelů. „Spolek“ zde vystavuje od roku 2003, předtím byly betlémy umístěny v synagoze, a ještě dříve v budově muzea na náměstí. Návštěvníkům nabízí ke zhlédnutí šest betlémů z Třeště a jeden z Batelova.

Papírový betlém v místnosti u vstupních dveří, jehož majitelkou je L. Pátková, je dílem autorů J. Švarce, Fr. Klause a J. Šiftaře. Papírové figurky vznikly mezi lety 1850 – 1905. Tento betlém mapuje původ třešťského betlemářství, je zde zastoupeno více autorů, to se na první pohled projevuje různou velikostí figurek. Již v době vzniku tohoto betlému se betlémské figurky komponovaly do tzv. „divoké krajiny“.

Dalším betlémem je betlém s vyřezávanými dřevěnými figurkami, který zdělala po svém otci paní Janáková, provdaná Marousková (betlém je dnes ve vlastnictví rodiny Marouskovy, která betlém zapůjčila „Spolku“). Tento betlém vznikl z původních dvou betlémů pánů Vaňka a Daňka. Figurky v betlému se připisují J. Brožkoví, A. Boudnému (Tři králové a tříkrálový průvod) a Fr. Klausovi. Stavby vytvořili K. Brázda a J. Janák (zbořeniště), stromy vyřezali V. Musil a J. Janák. Na lončoft namaloval J. Krechler fantazijní

krajinu. Jedná se o typický třešťský betlém, který návštěvníkům ilustruje, jak se betlémy staví a co se v nich nachází. Po smrti J. Janáka zůstal betlém nezměněný.

O betlém Jana Brožka nyní pečuje jeho syn Karel Brožek, který betlém neustále rozšiřuje. V betlému tak nalezneme figurky od Jana Brožka, Karla Brožka, jeho manželky a několik figurek od současných tvůrců, které si na památku betlemáři vyměňují mezi sebou. Jan Brožek (tvořil v letech 1925 – 1976) dále zhotovil maketu zámku Neuschwanstein (asi pochází z 50. let minulého století) a model Národního muzea v Praze (součást města), jeho syn rozšířil stavby o táborskou radnici (zakomponovaná spolu s dalšími stavbami ve městě), zámek Červená Lhota a statky z jihočeské vesnice. Karel Brožek vytvořil model třešťské synagogy, která někdy bývá součástí betlému. K synagoze patří malý domek – rodný dům známé třešťské postavičky Božky Melšové, který nalezneme umístěný v betlému. Jiné stavby – mlýny, hrady, domky – tvoří K. Brožek dle své fantazie. Autorství zbořeníště a některých stromů náleží J. Brožkovi. K. Brožek betlém každoročně přestavuje a přidává další stavby, stromy apod. V betlému nechybí několik mechanických prvků – mlýn, pila/katr poháněný vodou, větrný mlýn s otáčejícími se lopatkami, tekoucí voda. U betlému je využit efekt rozednívání, v mnoha domkách a stavbách svítí světlo. Lončoft maloval J. Brožek, jedná se o fantazijní krajinu.

V prostorách „Spolku“ se nalézá i betlém, který vznikl z úsilí různých řezbářů při akci „dřevořezání“. Historie tohoto betlému začala rokem 2002 a betlém se každý rok rozšiřuje o nové figurky a příspěvky z této akce. V betlému prozatím zanechalo svůj otisk asi 80 autorů. Figurky v tomto betlému jsou nebarvené – tedy schválně ponechané tak, jak je autoři vyřezali z lipového dřeva. V betlému se tak nachází různé druhy nebarvených figurek, na kterých vynikne charakteristický rukopis každého řezbáře a je na nich vidět míra zručnosti jednotlivých autorů. Figurky jsou zasazeny do typické krajiny třešťských betlémů a i malované pozadí odkazuje na místo jejich vzniku – J. Bílý na lončoftu zachytil okolí města Třešť. Jedná se o jeden z nejmladších třešťských betlémů, který vznikl z akce odkazující na třešťskou tradici. I tento betlém v sobě odráží dobu, ve které byl vytvořen. Projevuje se zde originalita tvůrců i kopírování původních vzorů.

Další betlémy již jen vyjmenuji - betlém paní Požárové, batelovský betlém pana Hlaváčka, Bumbálkův betlém po panu Dvořákovi.¹²³

---

¹²³ Zpracováno podle informací od pana K. Brožka.

Betlém Karla Brožka, Spolek přátel betlémů, Václav Dvořák, 2002 – 2005, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třebíči.“

Betlém paní Požárové, Spolek přátel betlémů, Václav Dvořák, 2002 -2005, archiv Z.Hinkové.

7.3 Betlémy v domácnostech¹²⁴

Tyto betlémy se dají velice jednoduše rozdělit do několika skupin podle autorů figurek převažujících v betlému. Figurky mohl vytvořit: **1.jeden původní autor** (který je už dlouhou dobu po smrti), **2.několik původních autorů**, **3. jeden současný autor** (žijící, nebo nedávno zemřel), **4. několik současných autorů**, **5. několik původních a současných autorů**. Současní autoři se od těch původních tedy odlišují tím, že dosud tvoří, nebo ještě nedávno tvořili (řekněme 10 let zpátky). Původní, historičtí nebo staří autoři tvořili převážně v 19. a ve 20. století. První skupina nemá svého zástupce. Do druhé skupiny, kde jsou betlémy bez figurek současných tvůrců, patří betlémy E. Hamtáka, A. Kesslerové (v betlému je pouze jedna figurka současného tvůrce), M. Lochmanové, Fr. Nováka a rodiny Štrejbarovy. Třetí skupinu zastupuje betlém J. Rešla. Do čtvrté skupiny zařazují nebarvený betlém Josefa Bukvaje a nebarvený betlém manželů Roháčkových. Ostatní betlémy tvoří nejpočetnější pátou skupinu – betlém M. Havlíkové, J. Novotného, Jana Bukvaje, J. Šťastné, M. Obrdlíkové, Roháčkův barvený betlém, oba betlémy J. Bílého.

Všechny níže popsané betlémy jsou tvořeny z figurek vyřezaných ze dřeva, které lze většinou volně přeskupovat. Ve dvou betlémech se vyskytují figurky nebarvené, v ostatních buďto značně převažují barvené figurky s minimálním podílem nebarvených figurek (pouze několik kusů), nebo betlém tvoří figurky výhradně barvené. Vždy se jedná o práci řezbářů amatérů. Vyjma nebarveného betlému Josefa Bukvaje, můžeme v ostatních případech dojít k názoru, že jde o betlémy s typickými znaky, kterými se vyznačuje daná oblast – betlémy přecházejí v tzv. „lončoft“, mají plastickou, prostorově členěnou krajinu, ve které je využit mech, sušené květiny a jiné přírodniny. V některých případech se objevuje prvek inovace – majitelé zapojují svou fantazii a využívají netradiční přírodniny – např. seno, přesličku, korkovou kůru apod.

Betlémy v převážné většině obsahují figurky od více autorů, pouze jeden betlém je dílem jednoho autora – řezbáře (betlém rodiny Rešlových). U některých betlémů lze hovořit o určité ‘konzervaci’ – betlémy se od doby svého vzniku nijak výrazně nemění. Dochází zde pouze k obměňování daných figurek, staveb a dalších prvků (např. betlém rodiny Hamtákových). Někdy se může stát, že majitel přidá dosud nepoužité nebo nové figurky, ale většinou operuje s tím, co má doma už dlouho (např. betlém A. Kesslerové a rodiny Zabloudilovy). Některé betlémy jejich majitelé více upravují, provádějí na nich větší změny,

---

¹²⁴ Tato kapitola byla zpracována na základě informací získaných od treštských betlemářů. Fotky v této kapitole byly použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

např. doplňují některé stavby či jiné komponenty v krajině (např. betlém rodiny Šťastných, betlém rodiny M. Lochmanové) nebo si nechají zhotovit - a někdy i člen dané rodiny zhotoví - figurky lidí a zvířat (např. betlém rodiny M. Obrdlíkové, betlém L. Vokřínkové a rodiny Novotných). Betlemáři, kteří do svého betléma sami vyřezávají, záměrně své betlémy rozšiřují o nové figurky lidí a zvířat, stavby, stromy atd. V tomto případě probíhají velmi znatelné změny (např. betlém Jana Bukvaje, betlémy manželů Roháčkových).

V betlému se vždy vyskytuje scéna narození Ježíše Krista ve zbořeništi – u těchto betlémů lze pozorovat různé typy zbořeniště, nechybí tu Tři králové se svým průvodem, průvod darovníků s dary, město a pastviny, krajina zakončená lončoftem. Ne vždy je toto základní schéma rozšířeno o další motivy. Způsob zobrazování scény narození Krista zůstává už od počátku spíše neměnný. Jezulátko, Panna Marie a sv. Josef neskýtají mnoho prostoru pro nejrozdílnější inovace. Přesto i tady se někdy fantazie řezbářů projeví zcela nečekaně, Ondřej Rešl například usadil na zbořeniště tzv. „andělskou kapelu“ a Josef Bílý k Ježíškovi umístil figurky dětí. Darovníci a Tři králové s průvodem nabízí větší možnosti pro volnější ztvárnění. Řezbáři se mnohdy drží původních vzorů s tím, že se snaží zapojit také svou představivost. Velmi často používají pro svou práci náměty z každodenní reality, která je obklopuje. Jan Bukvaj ve svém okolí našel mnoho takových motivů, které mají své místo v jeho betlému. Největší rozmanitost nalézáme v modelování okolní krajiny z pařezů a jejího dotvoření pomocí staveb, stromů, stád ovcí s pastýři a dalších různých motivů.

V třešťských betlémech se odráží doba jejich vzniku, fantazie původních i současných majitelů a dochází zde k prolínání (dávne) minulosti se současností (nové i původní figurky, nové a staré stavby apod.).

7.3.1 Betlémy rodiny Roháčkovy

U Roháčků mají dohromady čtyři betlémy. První betlém, který je barvený, vystavují v rámci betlémské cesty manželé Marie a Metoděj Roháčkovi, druhý betlém, nebarvený, vystavuje bratr pana Roháčka ve vedlejším domě. Oba betlémy jsou umístěny ve vstupní části bytu – veranda, hala. Třetí betlém propůjčili na výstavu třešťských betlémů v Jindřišské věži v Praze a poslední betlém poslali na jinou výstavu. První betlém vznikl pravděpodobně v letech 1920 – 1925, starší figurky pocházejí ale už od pradědečka pana Roháčka, některé starší figurky pak sehnali sami informátoři. Tento betlém pořídil informátorův otec, který nechal figurky vyřezat na zakázku, postupně dokupoval další figurky, betlém se tak začal rozšiřovat. Některé figurky dostaly děti jako dárek k Vánocům. Betlém stavějí asi 47 let. Druhý betlém, který se u Roháčků staví přibližně 30 let, vyřezali informátoři během několika desítek let. Původně byl menší, manželé Roháčkovi ho dávali pod vánoční stromeček, postupně však přidávali další figurky, až se betlém pod stromeček nevešel, a betlém začal stavět bratr pana Roháčka ve svém domě.

Barvený betlém je souborem několika původních i současných autorů. Své historické zastoupení zde má rodina Boudných a Brázdů (zbořeniště, svatá Rodina, Tři králové, město). Manželé Roháčkovi přidali do betlému např. ovečky. Na rozšiřování se podílí i syn a vnuk informátorů (hájovna, mlýn). Betlém se tak během let zvětšuje a mění. Nebarvený betlém je prací manželů Roháčkových, kdy jednotlivé figurky tvoří společně (informátor vyřeže figurku nahrubo a jeho manželka ji dokončí). Také nebarvený betlém postupně rozšiřují a obměňují, do obou betlémů nepřidávají jenom figurky, ale i další části – stavby, atd. Oba betlémy jsou dlouhé asi 3 metry.

Zvláštností barveného betlému je těhotná Panna Marie, kterou do betléma umisťují před Štědrým dnem. Informátoři vlastní figurky, které připomínají útěk svaté Rodiny do Egypta. Tyto figurky vystavují ve vitrině. V barveném i nebarveném betlému jsou zastoupeny tzv. „třešťské figurky“ – Božka Melšová (barvený) a bratři Krčové (nebarvený). Informátoři se snaží každý rok něco pozměnit. Pro jejich betlém je charakteristické velké množství jeskyní, tzv. „divočina“, rybník v jejich betlémech se odlišuje od jiných.

Informátoři vlastní několik lončoftů, autorem jednoho z nich je Josef Bílý, a několik froňků¹²⁵ - vyšívaný s vánočními větvíčkami, se zimní krajinou.

---

¹²⁵ Froňk – závěs, který se připevňuje na přední stranu pódia, aby zakryl případné nedostatky a svým motivem dokreslil krásu betlému.

Ústřední scéna, betlém manželů Roháčkových, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2004.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Nebarvený betlém manželů Roháčkových, L. Pavlíček¹²⁶, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

¹²⁶ Autorská práva CORA computer s.r.o., taktéž u všech fotek, kde je uveden jako autor L. Pavlíček.

7.3.2 Betlém rodiny Šťastných

Barvený betlém s dřevěnými figurkami je ve vlastnictví manželů Jarmily a Mojmíra Šťastných. Byl odkoupen rodiči Mojmíra Šťastného roku 1942 od Jana Brožka. Jedná se o starší betlém, který vznikl ještě před rokem 1942, ale informátorka jeho přesné stáří nezná. Betlém staví od roku 1942. Podle slov informátorky rodiny nerozlišují stavění pro soukromou potřebu a pro veřejnost. Většinou vystavují od doby, kdy betlém získali (dědictví, koupě, dárek...). V betlému se nalézá asi 70 figurek lidí a zvířat a 90 ovcí. Betlém je dlouhý 4,5 metru a široký 1,5 metru. Betlém staví přes 60 let, od doby, kdy ho rodiče získali od Jana Brožka.

Autorem Ježíška, který se klade do jesliček od 24.12. do 5.1. je Josef Liška, autory Jezulátka, které se do betlému dává 6.1., jsou manželé Roháčkoví. Stromy vyřezal Václav Musil. Původní figurky zhotovil Jan Brožek, novější figurky informátorka a její manžel získali od Evžena Hamtáka, který vyřezal Božku Melšovou a bratry Krče. V betlému se nalézají dvě města. Autorem toho původního je opět Jan Brožek, nové město vyřezal syn informátorky podle své fantazie.

Aby se zapojili i vnuci manželů Šťastných, přidávají do betléma zvířátka – plastové miniatury. Informátorčina dcera věnovala rodičům model kostela rakouského typu. Rodina Šťastných zakomponovala do zbořeníště netypickou přírodninu – seno. Pro betlém je charakteristické střídání různých druhů mechů – tím se zvýrazní barevnost jednotlivých druhů – podle slov informátorky „má mech být pěkný a zelený“. Dále je tento betlém typický novějším městem s netradičními stavbami, jehož autorem je syn manželů Šťastných.

Lončoft se skládá ze dvou částí. Starší část patřila k původnímu betlému pana Brožka, novější část je dílem malíře ze Slavonic (jméno informátorka nezná). Na původní části je vyobrazena stavba připomínající zámek v Jindřichově Hradci.

Betlém rodiny Šťastných, V. Dvořák, 2002 – 2005, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Město, vyřezal syn J. Šťastné, V. Dvořák, 2002 – 2005, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.3 Betlém rodiny Obrdlíkovy

Manželé Obrdlíkovi koupili betlém od rodiny Marie a Jana Ježkových z Třeště roku 1963. Betlém pak společně vystavovali až do smrti pana Obrdlíka v roce 1997, dnes paní Obrdlíkové vydatně pomáhají se stavěním betlému syn a dcera. Betlém je barvený s dřevěnými figurkami (asi dvě nebo tři jsou nebarvené), objevuje se zde několik papírových stromů. Nejstaršího data jsou pravděpodobně domky, které vznikly někdy mezi lety 1912 a 1914. V betlému je asi stovka figurek lidí, zvířat a oveček. Betlém má rozměry 3x2 metry.

Autory figurek jsou původní (historičtí) řezbáři – Petronila Krechlerová, bratři Boudní z Brtnice, jejichž krávy mají rohy z rohoviny, i současní (žijící) řezbáři – Josef Bílý, Zdeněk Vytiska, Karel Brožek (stromy), Magda Brožková (zvířata). Manželé koupili spolu s figurkami třešťských řezbářů i figurky muzikantů od řezbářů z Králík, které byly už při koupi součástí betlému.

Na vytváření betléma se podílel i pan Obrdlík, který zhotovil zboženiště a namaloval lončoft. Lončoft zobrazuje okolí Třeště podle skutečnosti – např. rybník 'Zákoťák'. Pan Obrdlík na lončoftu věrně zachytil třešťské okolí. Syn manželů Obrdlíkových vyřezal výrazné zelené palmy. Informátorka zdůraznila, že v betlému má jednu figurku z dřevořezání a jednu figurku, která stojí před zboženištěm a hlídá tento betlém.

Pro betlém je charakteristické hojné využití kůry ze stromů, využita je tu i exotická korková kůra. V betlému nalezneme velké množství sytě zeleného mechu, betlém tak prý působí velmi uklidňujícím dojmem. Nejvíce si informátorka cení lončoftu a figurek od manžela, je to památka na něj.

Froňk, tedy záclonku umístěnou vpředu na 'pódium', charakterizovala paní Obrdlíková jako zlatý brokát.

Betlém M. Obrdlíkové, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Svatá Rodina, betlém M. Obrdlíkové, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2002, tamtéž.

7.3.4 Betlém rodiny Rešlovy

Jiří Rešl vystavuje betlém, který zhotovil jeho otec, tři roky. Informátorova sestra se odstěhovala do Říčán u Prahy, kam si vzala původní starý betlém, který získal otec od pana Rychtáře a autorem figurek byl Jan Melichar. Tento betlém je starý asi 100 až 120 let. Nyní se vrátím zpět k betlému, jehož autorem je otec informátora, Ondřej Rešl - výhradní autor figurek, zbořeníště, města a staveb. Po jeho smrti do betlému nikdo nic nepřidal. Figurky jsou dřevěné, malované olejovými barvami.

Ondřej Rešl začal s vyřezáváním figurek v sedmdesátých letech minulého století (asi roku 1973), betlém rozšiřoval do roku 1994, vyřezávání tohoto betlému se tedy věnoval přes 20 let. Zemřel v roce 2006. Ve své tvorbě se inspiroval u ostatních řezbářů, ale vyřezával také podle své fantazie. Za vzor mu posloužily i některé figurky Václava Lišky. V betlému se nachází asi 400 figurek, informátor převážnou většinu z nich vystavuje. Stromy nejsou vyřezávané, autor betléma je zhotovil z přírodnin – např. z větvíček. Betlém má rozměry 4x3metry, výška je 1,8 metru.

Ondřej Rešl vyřezal více svatých Rodin. Snažil se, aby vše vypadalo jako skutečné – chodil se dívat na koně do výběhu k Drastichům ve vedlejší ulici. V betlému zobrazil některé koledy – „Jak jsi krásné nevinátko“ (žena nesoucí krajáč s mlékem, děti, dudák), „Pásli ovce Valaši“ (skupina pastýřů v lidových oděvech z Valašska). Matka informátora zhotovovala postroje, přehozy a sedla na zvířata z královského průvodu.

V betlému najdeme tyto stavby – jihočeskou vesnici Holašovice, část domů s loubím z telečského náměstí, hrázdné domy z českých Sudet (O. Rešl pobýval dva roky v Liberci), třeštský kostel sv. Martina v měřítku 1:100, katedrálu z Albertville (inspiroval se olympijskými hrami v roce 1994), zámek z oblasti Porýní (viděl ho na fotce). Raritou mezi třeštskými betlémy je soubor figurek andělů hrajících na hudební nástroje – tzv. „andělská kapela“ - nacházející se na zbořeníšti. Ozvláštněním je i anděl s netradičním nápisem „Pravda a láska vítězí“. Autor betlému se snažil odpozorovat výjevy ze života. Dětské figurky tak vypadají jako děti. Stará žena je opravdu stará.

Atrakce pro turisty - noční betlém, rozednívání, denní světlo.

Lončoft maloval informátorův strýc Rudolf Rešl. Otec informátora však nebyl spokojen s krajinou, kterou mu jeho bratr namaloval - na lončoftu rostly jak palmy, tak jehličnaté a listnaté stromy - a tak palmy zamaloval. Aby zakryl část palem, namaloval na lončoft zříceninu podobnou hradu Trosky. Dnes palmy prosvítají a „vylézají“. Froňk je z původního, starého betlému.

Betlém rodiny J. Rešla, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

„Andělská muzika“, tamtéž, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.5 Betlém Lidmily Vokřínkové a rodiny Novotných

Rodina Novotných vystavuje betlém paní Vokřínkové, která je tchýní informátora. Původně patřil tento betlém rodině Ferdových. Lidmila Vokřínková odkoupila betlém s dřevěnými figurkami Františka Vrátila od Milady Ferdové (manželka vnuka řezbáře Františka Vrátila (1860 – 1951) roku 1985 (od té doby ho také stavěla). V současnosti betlém staví informátor se synem Alešem. Betlém má rozměry 5x3 metry, obsahuje 67 figurek od Františka Vrátila, které jsou doplněny figurkami od Franze Klause, Matěje Suchého, Karla Brázdy, Josefa Lišky a v současnosti tvořících autorů – od Evžena Hamtáka, Magdy a Karla Brožkových. Některé figurky vyřezali vnuci paní Vokřínkové.

František Vrátil vyřezal svatou Rodinu, Tři krále a jejich průvod, darovníky. V betlému jsou i svatý Josef a Panna Marie od Josefa Lišky, ale zde atypicky představují darovníky. V betlému se vyskytuje 80 kusů zvířat (ovečky, velbloudi, sloni, koně). Původní zbořeníště a město od Fr. Vrátila byly v dezolátním stavu, město tedy bylo nahrazeno novým – replikou Telče, zbořeníště vystřídala pařezovitá sluj. Vnuci paní Vokřínkové vyřezali rybáře s rybami. Magda Brožková dodala ovečky.

V betlému nalezneme zřejmě nejstarší figurku z roku 1861 od Matěje Suchého – ponocného ve městě. V tříkrálovém průvodu se vedle typických zvířat objevuje jedno velmi netradiční – osedlaná žirafa. To vypovídá o neznalosti řezbáře (myslel si, že je možné osedlat i žirafu). Tento betlém se odlišuje od ostatních obrovskými pařezy, nebo kmeny stromů, na některých z nich se tyčí hrady z kůry. V betlému převládá divoká krajina a příroda, je zde menší počet staveb a dalších komponentů v krajině. V betlému postavili z kůry propast připomínající Macochu – s jezírkem a se zříceným pásáčkem uvnitř, došlo tím k prohloubení scénérie o další rozměr.

František Růžička (1903 – 1979) namaloval původní lončoft – krajinu, která přechází z orientální s palmami do jihočeské vesnice. Boční zobrazení krajiny pochází od Jana Bukvaje, který nalevo doplnil nejvyšší vrchol Českomoravské vrchoviny, Javořici s okolní krajinou, napravo typickou českou vesnici, obě vyobrazení se hodí k rázu plastické krajiny, lončofity splývají s krajinou a přechody mezi plastickou krajinou a lončoftem jsou plynulé a nenásilné.

Betlém L. Vokřínkové a rodiny Novotných , V. Dvořák, 2002 – 2005, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Velké pařezy, tamtéž, V. Dvořák, 2002 – 2005, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.6 Betlém rodiny Lochmanovy

Marcela Lochmanová vystavuje tento betlém s dřevěnými barvenými figurkami jako „Noskův betlém“. Nejstarší figurky snad vznikly před 180 – 190 lety. Původně tento betlém zdědil informátorčin bratr, který nejevil o tradici zájem, a tak ho informátorka od bratra odkoupila roku 1986 a od té doby ho staví. První figurky začal sbírat pradědeček informátorky, její dědeček začal figurky i vyřezávat. V betlému se vyskytuje asi 135 figurek (dohromady informátorka napočítala 400 figurek a oveček), 30 stromů, 20 domků ve městě. Původní velikost betléma byla 2,4 metry (šířka) na 3 metry (hloubka), informátorka kvůli nepraktičnosti zmenšila hloubku betlému na 1,2 metru.

V betlému je zastoupen velký počet autorů – Franz Klaus (ponocný, myslivec, Žid, dudák, selka), ? Boudný (ponocný, muzikant, kominík, darovník s ovečkou), Matěj Suchý (darovník), Josef Liška (svatá Rodina), Petronila Krechlerová, ? Nosek (Židé na zbořeníšti, Tři králové a jejich průvod, anděl nad zbořeníštěm). Nejvíce figurek pochází od dědečka informátorky. Informátorka vlastní i figurky od jiných autorů, ale nedává je do betlému.

Na západní straně hlídá hranice figurka Choda, na východní straně (po rozpadu Československa) hlídá hranice figurka Valacha. Ke svaté Rodině se přidružují tři Židé - rabíni- stojí na zbořeníšti a čtou Písmo svaté, pasáž o zrození Mesiáše. Z bran města vycházejí žoldáci, kteří by měli avizovat vraždění Nevinátek. Do betlému informátorka zahrнула i náznak ukřižování Krista – vrch Golgota v pozadí se třemi kříži a kaplička na cestě. V současné době informátorka nic nového nepřidala, ale chystá se přidat nové domky - stavby ve stylu města Palestiny (minaret). Informátorka hojně využívá přírodniny, inovací je v tomto směru zakomponování přesličky, která připomíná břízy, a také stromy namalované na lončoftu, přechod betlému do lončoftu je díky tomu přirozený.

Šest metrů dlouhý a asi 150 let starý lončoft namaloval Šiftař. Informátorka musela lončoft zkrátit a upravit, zakončila ho obrazovým rámem a betlém tak působí jako živý obraz.

Betlém rodiny Lochmanovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Detail, betlém rodiny Lochmanovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.7 Betlém rodiny Kesslerovy a rodiny Zabloudilovy

Ve vlastnictví paní Kesslerové jsou dva betlémy, první z nich, „dolní“, vystavuje spolu s dcerou a její rodinou v rámci betlémské cesty, druhý stolní betlém od J. Stránského má pro soukromou potřebu. Oba betlémy mají vyřezávané barvené figurky. První betlém začal vznikat okolo roku 1940, od té doby ho také stavěli a staví, a k jeho dokončení došlo roku 1950. Manžel informátorky už jako dítě chtěl mít doma betlém, rodiče mu tedy začali kupovat figurky od soudobého řezbáře, ševce Vrátila, a postupně betlém rozšiřovali o další a další figurky jiných autorů. K zakončování betléma došlo už v roce 1950. Druhý betlém je starý asi 25 let (byl vyroben na zakázku pro herce Josefa Dvořáka, ten si ale opatřil jiný, a tak ho manžel paní Kesslerové koupil pro svou matku).

Nejvíce figurek pochází od Františka Vrátila. Dále jsou zde figurky od Josefa Lišky (sloni) , Karla Brázdy (ovečky). Takto můžeme porovnat umělecké a řemeslné schopnosti a rozdílnost stylu dvou nebo tří řezbářů. Informátorka si nevzpomněla na tvůrce zbořeníště, chalup a města. Stromy vytvořil Václav Musil. Jediným zástupcem současných řezbářů je figurka stolaře od Marie Roháčkové. Betlém tedy udržují v poměrně ustálené podobě.

Lončoft je také dílem Františka Vrátila – vyznačuje se jednoduchou až naivní kresbou, která odpovídá stylu vyřezávání figurek Fr. Vrátila. Froňk - malba na plátně.

Betlém rodiny Kesslerovy a Zabloudilovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z.Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Detail, tamtéž, L. Pavlíček, 2007, archiv Z. Hinkové

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

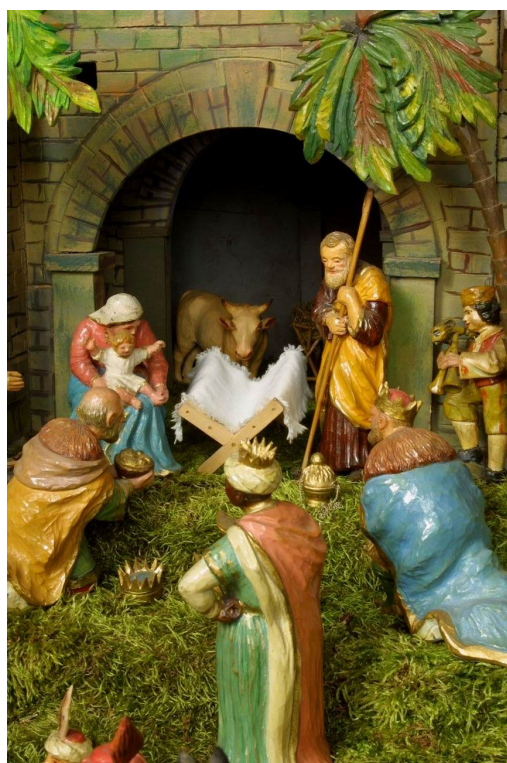
7.3.8 Betlém rodiny Novákovy

František Novák vystavuje betlém s dřevěnými barvenými figurkami, který zdědil po svém otci, patnáct let. Betlém začal vznikat v roce 1956 a informátorův otec si nechal udělat figurky od různých řezbářů, kteří tehdy vyřezávali, a některé figurky vytvořil i on sám. Několik figurek vzniklo před rokem 1950, jejich autory jsou zřejmě řezbáři z Brtnice nebo ze Stonařova. Betlém obsahuje 50 antropomorfních a zvířecích figurek a 20 oveček. Betlém má rozměry 2x2,5 metru. Zastoupeni jsou v betlému tito autoři – Karel Brázda (město), Jan Brožek, Josef Liška (svatá Rodina, Tři králové), František Novák (asi zbořeniště), Václav Musil (stromy). V betlému se nalézají běžné seskupení figurek, nijak nevybočují. Lončoft maloval pan Růžička – olejomalba na plátně. Betlém je bez froňku.

Betlém rodiny Novákovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Detail, betlém rodiny Novákovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.9 Betlém rodiny Hamtákovy

Evžen Hamták a jeho rodina vystavují jeden betlém, mezi nejstarší figurky patří ty, které na přelomu 19. století a 20. století vytvořil Alois Boudný (tvořil v letech 1866 – 1905). Zbořeniště nese letopočet 1929, stavby vznikly v rozmezí let 1925 – 1930. Betlém rodina zdělila po předcích manželky pana Hamtáka. Informátor objevil betlém v 80. letech na půdě uložený v krabicích. Tam ho rodina jeho manželky uskladnila, protože neexistoval prostor nebo místo, kde by ho mohli stavět. Nakonec se místo našlo v prvním patře, to se ale později ukázalo jako nevyhovující, a tak roku 1995 přesunuli betlém do dílny na dvoře. V rozmezí let 1980 – 1984 stavěli betlém pro soukromou potřebu. Od roku 1985 zpřístupnili betlém veřejnosti.

Betlém o rozměrech 4x2metry si zachovává původní ráz, od roku 1930 se v něm dle slov informátora nic nezměnilo. Betlém tvoří dřevěné barvené figurky, jejichž autory jsou Alois Boudný, jeho bratr a Karel Brázda. V tomto betlému se nalézají i čtyři papírové stromy, jak říká pan Hamták: „Ty stromy ale nemají v betlému co dělat“. Dohromady má betlém 65 postaviček, 35 oveček a v tříkrálovém průvodu jsou 4 koně, velbloud a slon.

Pro betlém je charakteristické zejména to, že autoři figurek (nebo postaviček) jsou tři. Informátor, který je amatérským řezbářem, záměrně nic nepřidává, chce nechat betlém v původním stavu. Podle něj do betlému patří figurky s tradičními dary (kolébka, chléb, pečivo) a řezbáři se vracejí k původním předlohám darovníků – „aby tam bylo to, co tam patří“. Tím má na mysli, že postmoderní doba do třešťských betlémů nepatří (kolo apod.)

Lončoft namaloval Josef Bílý a zvěčnil na něm krásu třešťského okolí.

Betlém rodiny Hamtákovy, archiv Z. Hinkové.

Detail, betlém rodiny Hamtákovy, archiv Z. Hinkové.

7.3.10 Betlém rodiny Havlíkovy

Rodina Havlíkova vystavuje jeden betlém od roku 1987. Jedná se o legendární Bumbálkův mechanický betlém. Informátorka jej zdědila po svém strýci Aloisu Bumbálkovi. Dnes je betlém nepohyblivý, ale většina součástí betlému pochází z původního pohyblivého (město, svatá Rodina, figurky, dílna s dřevaři, mlýn, Týnský chrám). Unikátní betlém začal vznikat od roku 1905, nejvíce figurek vzniklo mezi světovými válkami. Vytvořil je dědeček informátorky Adolf Bumbálek, který si ze začátku koupil několik figurek a postavil si betlém právě v době, kdy to byla módní záležitost. Zkusil vyřezávat a zjistil, že vyřezává dobře a kvalitně, proto je jeho tvorba zastoupena v betlému nejvíce. Původně se Adolf Bumbálek vyučil obuvníkem, pak se vyučil tesařem, měl tak k řezbařině blíže.

Betlém byl původně dlouhý 7 metrů a široký 3 metry. Jeho délka zůstala, šířka nebo hloubka se zmenšila na 1,5 m. Betlém majitelé staví ve tvaru podkovy. Obsahuje 120 oveček a asi 100 figurek, najdeme zde i několik papírových palm. Svatou Rodinu a některé figurky vyřezal zástupce rodiny Boudných. Jak již bylo řečeno, nejvíce figurek pochází od Adolfa Bumbálka. V průběhu let do betléma přibyly tři figurky od manželů Roháčkových a další tři figurky od Jana Bukvaje. Syn informátorky opravil a upravil dílnu z původního Bumbálkova betlému (střechu a sloupky) a vyřezal pasáčka, ovečky, krávu a stromy. Alois Roháček Havlíkovým daroval domek, stromy (2/3 z celkového počtu) a zříceninu z kůry ve scénérii. Adolf Bumbálek zhotovil bránu s věžemi z Týnského chrámu v Praze (napodobenina).

Původní Jezulátko bylo vyrobeno z vosku, poněvadž vosk nepatří mezi odolné a trvanlivé materiály, Jan Bukvaj dodal nové vyřezávané Jezulátko. Přítomnost havířů v betlému upomíná na existenci stříbrných dolů u Třeště a Jezdovic. Betlém charakterizuje použití velkého množství barevných sušených květů a rybníček se živými rybami.

Původní lončoft namaloval Jiří Šiftař, doplnil ho Josef Bumbálek (otec informátorky). Na lončoftu rozpoznáme krajinu podobnou alpské. Froňk vyšívala matka informátorky, původní froňk z Bumbálkova betlému byl poničen.

Betlém rodiny Havlíkovy, L. Pavlíček, 2002, archiv Z. Hinkové

Fotografie použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Houbař, tamtéž, Spolek přátel betlémů v Třešti, archiv Z. Hinkové.

7.3.11 Betlém rodiny Štrejbarovy

(zpracováno podle dotazníku vyplněného Ludmilou Štrejbarovou)

„Betlém máme jeden, stavíme ho přes 35 let. Starší část vznikla kolem roku 1880 a mladší o sto let později. Starší část vytvořil František Klaus a mladší část Josef Štrejbar. Můj tatínek si starší část koupil za svá studentská stipendia od rodiny Vrátílových a jeho dědeček ho rozšířil především o darovníky, pastýře a ovečky. V betlémě jsou jen vyřezávané figurky. Jeho velikost je asi 1x2 metry. Všechny figurky jsou barvené. V současnosti betlém nerozšiřujeme. Všechno v něm má své místo a i když je betlém každý rok jiný, tak je tam jistý řád. Všechno o něčem vypovídá. Některé figurky se po 6. lednu mění.

Myslím, že (betlém) je hodně pařezitý, jsou tam figurky od dvou autorů, „lončoft“ a „froňk“ patří k nejstarším v Třešti a hledají se u nás dva kominíci. Na lončoftu je letopočet 1886 a podepsán Klaus. Froňk je pravděpodobně také z té doby.“¹²⁷

Betlém rodiny Štrejbarovy, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2007, archiv Z. Hinkové

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

---

¹²⁷ L. Štrejbarová, terénní výzkum, únor 2009, dle dotazníku.

7.3.12 Betlém rodiny Josefa Bukvaje

Josef Bukvaj má doma několik betlémů, které putují po výstavách. Sám se stal řezbářem v důchodovém věku. V rámci betlémské cesty pan Bukvaj vystavuje betlém, který se liší od předchozích. Je plochý bez typické pařezité a mechovité třeštské krajiny, s vyřezávanými nebarvenými figurkami (móda posledních let). Betlém o rozměrech 2mx0,74m sestává z 50 figurek a 20 ovcí a koz. Autory figurek je informátor a některé dodal jeho bratr Jan (4 stromy, 4 darovníci). Vznik betléma se datuje do roku 1996, kdy začal informátor na popud bratra Jana vyřezávat. Informátor tento betlém rozšiřuje dodnes. V betlému chybí město, venkovské stavby, výjevy ze života. Je tvořen chlívem se svatou Rodinou, darovnicí a Třemi králi s jejich průvodem.

Josef Bukvaj převážně vyřezává z paměti, do betléma zasadil figurky flašinetáře a hráče na cimbál. Místo lončoftu loni informátor přidal reliéf na desce – vyřezávanou krajinu, která více zapadá do charakteru betlému.

Betlém J. Bukvaje, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2007, archiv Z. Hinkové

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Betlém J. Bukvaje, Spolek přátel betlémů v Třešti, 2007, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

7.3.13 Betlém rodiny Jana Bukvaje

„Je to betlém, kterej jako byl, dá se říct, jeden z nejstarších, tady. Ten děda, co to míval byl hodně zanícenej betlemář.“ „Jak se jmenoval?“ „Václav Musil. Po něm to jako nikdo nechtěl, jeho vnuci, ani jeho syn. Chtěli to prodat, protože jsme byli sousedi, tak jsem to koupil. Mám to přes čtyřicet let, každý rok se tam něco přidá. Něco novýho, co se tak vyřeže.“ „Je to práce jenom toho pána?“ „Ne, ne. Děda Musilů dělal, dá se říct, do všech třeštskejch betlémů. Oni to ti betlemáři mezi sebou vyměňovali. On dělal stromy, a hlavně chalupy, takový města a takový věci. Figury on neřezal. Ale zase od druhého dostal, zato mu udělal figuru, ten kdo dělal figuru. Takže to praktikovali takovýmhle způsobem.“ „Kdo je původcem těchto figur?“ „Já tady mám zastoupený skoro všechny třeštský řezbáře, který kdy řezali. Od každýho něco. Rodina Brázdů, těch je tady více; Boudný, to byl táta se synem, ty jsou tady taky zastoupený, Liška, Brožek...“¹²⁸

Jan Bukvaj vlastní čtyři betlémy - jeden s barvenými vyřezávanými figurkami, který vystavuje, dva nové papírové - ústeckoorlické, jejichž autorem je Jiří Knapovský, a dále jeden vyřezávaný pro soukromou potřebu. Betlém vystavený v rámci betlémské cesty obsahuje cca 500 figurek zvířat a cca 200 lidských postav. Jeho plocha je 17 metrů čtverečních. Autory figurek jsou Jan Boudný, Alois Boudný, Josef Liška (svatá Rodina), zástupci rodiny Brázdovy, Jan Brožek. Z těch současných jsou to Zdeněk Vytiska, Josef Bukvaj, Jan Bukvaj, Jan Roda, manželé Roháčkoví, Alois Roháček (1924 – 2009). Stromy vyřezali Jan Bukvaj, Václav Musil a Alois Roháček. Chalupy zhotovili K. Brázda, V. Musil, Z. Vytiska a Jan Bukvaj. V betlému rozpoznáme typické třeštské figurky - Božku Melšovou a bratry Krče. V betlému nalezneme mnohé výjevy ze života (zabijačka, děda na záchodě) a z přírody (ptáci, liška, houby, lesní zvířata). Tento betlém Jan Bukvaj staví a rozšiřuje od roku 1966, rozšiřuje jej především o scény ze života vesnice - kluci na hruškách, kluci chytají ryby, houbaři s plnými košíky hub. Tyto výjevy ze života každý rok obměňuje a snaží se je dělat dle své bohaté fantazie.

Lončoft se dělí na tři části - na nejstarší (původní) část, na lončof Jana Bukvaje a na část lončoftu, kterou maloval jeho syn (alpská krajina).

---

¹²⁸ Jan Bukvaj, příloha, s. 9.

Betlém Jana Bukvaje, V. Dvořák, 2002, archiv Z. Hinkové.

Fotografie použita se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti“.

Zabijačka, betlém Jana Bukvaje, Z. Musil, 2009, archiv autorky

7.3.14 Betlém rodiny Josefa Bílého

„Tak my mu říkáme dolní betlém (je nad gaučem v kuchyni), původním majitelem byl... Původně byl v dolním kostele svatý Kateřiny tady v Třešti. Odtud ho získal pan Soutor a od něho asi tak ve dvacátých letech minulého století ho získal pan Krechler. Ten ho vystavoval po všechny roky až do své smrti. Tadyhle po něm ho zdědila jeho dcera a po tý jsem ho získal já, když se přestěhovala do Jihlavy. Už ho stavím asi, já nevím, sedmadvacet let. Ten horní, ten větší, už stavím devětačtyřicet let. Doloženej majitel – nejstarší - šafář Hrdý z Otova, od něho ho koupil pan Brychta, který se v sedmačtyřicátém roce odstěhoval z Třeště pryč, do Jeseníků. A betlém tady zanechal a od něj jsem ho získal koupí já. Do dnešní podoby jsem ho dopracoval, no, původní rozsah byl asi jedna třetina a zbytek to byla už moje vlastní práce. Jináč máme ještě jeden betlém, který střídavě stavíme, tady dole v kuchyni, ten již je nebarvený. A to staví tamhle nejmenší můj syn. Manželka má taky svůj betlém, a to je maličkej skříňovej betlém, velikost figurek do pěti centimetrů, je tam asi na třicet figurek taky. Na tom horním větším betlému mám zastoupený všechny třeštský řezbáře, od těch nejstarších, a můžu říct, že aspoň někteří návštěvníci, i tenhle pan Kantor, říkají, že to jsou jedny z nejkrásnějších figurek, že to tvořili ti kluci na vrcholu své činnosti. Obzvlášť překrásný figurky jsou toho Boudného Aloise, to jsou překrásné figurky, nebo taky pan Brázda tam má, od něho je i to zbořeníště na tom horním betlému. My to střídáme po roce, jeden rok tam dáváme zbořeníště, druhý rok tam máme zase jeskyni, aby se ta stavba toho betlému tak trošičku obměnila.“¹²⁹

Horní betlém, zpřístupněný pro návštěvníky, má asi 170 lidských figurek a okolo 170 figurek zvířat. Jeho rozměry jsou 4 x 1,7 metru. Nejstarší částí betléma jsou figurky svaté Rodiny, Tří králů a jejich průvodu, jejich autor není znám. Některé darovníky a strážného u města vyřezal Matěj Suchý, město zhotovil Antonín Brychta. Z nejstarších figurek jsou v tomto betlému nejpočetnější figurky Aloise Boudného. Pan Bílý jmenoval další autory, které má zastoupené v horním betlému – Karel Brázda (1860 - ?), Josef Liška, Franz Klaus, František Vrátil, Jan Brožek, Václav Musil. Pan Bílý tento betlém rozšířil do dnešní podoby o další figurky, jeho figurky tedy převažují. Jako raritu lze chápat dětské postavičky okolo jeslíček a pohyblivé anděly nad zbořeníštěm.

Na horním betlému byl původní lončoft od J. Šiftaře, druhý lončoft maloval ? Obrdlík, dnes je za betlémskou krajinou lončoft pana Bílého.

---

¹²⁹ J. Bílý, příloha, s. 23.

Betlém J. Bílého, V. Dvořák, 2004, archiv Z. Hinkové

Fotografie použity se svolením „Spolku přátel betlémů v Třešti.“

Děti a svatá Rodina, betlém J. Bílého, V. Dvořák, 2004, archiv Z. Hinkové.

8. ZÁVĚR

Diplomová práce zachycuje vznik a kontinuitu vývoje třešťského betlemářství se snahou zdůraznit především současný stav tohoto fenoménu. Částečně polemizuje i nad jeho budoucností. Z tohoto důvodu jsou velice často preferovány informace od třešťských betlemářů. Text podává ucelený přehled o lidové tradici v dané lokalitě. Na tomto místě je nutné upřesnit, že některá témata zohledňuje více, jiná méně. Přesto se nejedná o ukončenou studii.

Diplomová práce se zaměřuje spíše na materiální stránku zkoumaného jevu, tedy na třešťské betlémy. Jejich tvůrci stojí spíše v pozadí, ale jejich přítomnost je patrna z informací, které poskytli při terénních výzkumech – jedná se o jejich názory a postřehy a jejich vztah k lidové tradici, kterou pomáhají vytvářet.

Jako vhodné téma se nabízí rozpracovat pojednání o třešťských betlemářích – řezbářích, kteří jsou v současné době zcela samozřejmou součástí třešťské tradice, ale jednou se na ně bude vzpomínat jako na historické postavy a až po letech dojde k zhodnocení jejich práce tak, jak oni nyní hodnotí své předky a jejich odkaz pro příští generace. Proto je zřejmě velice důležité věnovat pozornost všem řezbářům, tedy i těm, kteří třeba tvoří dějiny třešťské tradice někde v ústraní, bez většího zájmu veřejnosti.

Dále by mohlo další bádání směřovat k názorům a postojům mladší generace, která nyní do třešťského betlemářství příliš nezasahuje. To prokázal i terénní výzkum, kdy informátoři byli převážně v důchodovém věku, jelikož jsou to oni, kteří se nyní betlemářství aktivně věnují nejvíce z rodiny. Ale jednou budou mít potomci těchto informátorů velký podíl na tom, jak se bude tato tradice dál vyvíjet.

Diplomová práce ukázala, že pokud se týká třešťského betlemářství, jedná se o stále živou a tematicky i materiálově bohatou lidovou tradici, která se i v dnešní době podílí na udržení kontaktů a styků mezi lidmi a zároveň jako specifická volnočasová aktivita sdružuje skupinu lidí, kteří sdílejí společné zájmy.

Rok od roku roste i popularita akce s názvem „Dřevořezání“, která se během své existence stalo oblíbeným a vyhledávaným setkáním řezbářů a lidí se zájmem o tradiční lidové řemeslo. Podle názorů některých se ale jedná o módní, přechodnou záležitost. Jistě by nebylo na škodu vrátit se k tématu třešťského betlemářství ještě jednou, abychom mohli potvrdit, či vyvrátit toto tvrzení.

9. LITERATURA

- Anderle, Bohumír** - *Poličské betlémy a jejich tvůrci*, České sdružení přátel betlémů, Městské muzeum, Polička 2000
- Baleka, Jan** - *Výtvarné umění: výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*, nakladatelství Academia, Praha 1997
- Brahová, Marie** - *Staročeské vánoce*, Praha 1991
- Bochořák, Klement** - *Betlem*, Arca Jimfa, Třebíč 1993
- Daňkovská, Drahomíra, Sloup, Stanislav** - *Příbramské vánoce, jesličky a tvůrci betlémů*, Okresní muzeum v Příbrami, Příbram 2001
- Dvořák, Jaroslav** - *Řezbáři*, vydáno v rámci grantového projektu VaV Lidová plastika a betlémy neprofesionálních tvůrců 20. a 21. století na severovýchodní Moravě a ve Slezsku. Katalog autorů, prací, Nový Jičín 2008
- Fejk, Miroslav** - *Třebechovický betlém*, Kruh, Hradec Králové 1967
- Fouilloux, Danielle** - *Slovník biblické kultury*, pomocná kniha pro výuku společenskovedních a estetickovýchovných předmětů ve SŠ a gymnáziích, z francouzštiny přeložil a upravil Jan Binder, EWA, Praha 1992
- Frolec, Václav a kolektiv** - *Vánoce v české kultuře*, Vyšehrad, Praha 1989
- Hackenschmied, Václav Zdeněk** - *Ústecké betlemy*, Akademický klub Čada, 2. vydání, Ústí nad Orlicí 1998
- Hall, James** - *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, z anglického originálu přeložil Allan Plzák, Mladá fronta, Praha 1991
- Hánová, Jiřina, Valena, František** - *Betlémy: české a moravské lidové betlémy a jejich tvůrci*, Lika Klub, Praha 2002
- Charvát, Eduard** - *O třebíčských betlémech a betlemářích*, rukopis je v majetku národopisného oddělení Národního muzea v Praze, strojopis, nedatováno
- Kunz, Ludvík** – *Soupis prací Zibrtova Českého lidu*, zprávy Společnosti čsl. národopisců, ročník 11, 1960, suplement; článek „Betlemáři v Třešti“, *Večeřa Jan*, 24 (1924), s.113 – 115.
- Mácha, František** - *O příbramských řezbářích betlémů*, Příbram 1999
- Maršák, Mojmír** – *Putování za technickými zajímavostmi ČSR*, Olympia, Praha 1981
- Melniková – Papoušková, Naděžda Filaretovna**- *Putování za lidovým uměním*, Čin, Praha 1941
- Michalski, Milan, Pek, Ilja, Pištora, Jiří** – *Vánoce a betlémy v České Třebové*, Městské muzeum, Česká Třebová 1991
- Muk, Jan** - *Jindřichohradecké jesličky*, Městské muzeum, Jindřichův Hradec 1936

- Novotný, Jan** - *Třeštské betlemářství*, Jihlava 1940
- Procházka, Karel** - *O betlemech: kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny sv. Václavské a uherskému Slovensku*, nakladatelství Gustava Francly, Praha 1908
- Remešová, Věra** - *České jesličky*, Česká katolická Charita, Praha 1988
- Roháček, Antonín a kolektiv** - *Třeštské betlémy*, Třešť 1994
- Toufar, Pavel** - *Český rok na vsi a ve městě. Září – prosinec*, Akcent, Třebíč 2004
- Toufar, Pavel** – *Vánoce*, ETC Publishing, Praha 1996
- Uhlíř, Jiří, Urban, Otmar** – *Od středověkého narození k lidovým jesličkám: kapitoly o třebíčských betlemech a koledách*, Arca Jimfa, Třebíč 1994
- Vaclík, Vladimír** - *Co nevíte o betlemech: umění betlemářské*, Oftis, Ústí nad Orlicí 2003
- Vaclík, Vladimír** - *České betlémy*, Integra, Praha 1994
- Vaclík, Vladimír** - *Encyklopedie betlémů*, Oftis, Ústí nad Orlicí 1999
- Vaclík, Vladimír** - *Chránové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1990
- Vaclík, Vladimír** - *Kdo je kdo mezi betlemáři na konci 20. století*, Oftis, Ústí nad Orlicí 2000
- Vaclík, Vladimír** - *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*, Vyšehrad, Praha 1987
- Valšíková, Marie Kristina** - *Naše betlemy: O betlemech a betlemářích z Poličky*, nakladatelství Gustava Francly, Praha 1946
- Vavřincová, Valburga** – *Malá encyklopedie Vánoc*, Libri, Praha 2000
- Vítek, František** - *O třebíčském betlemářství*, František Vítek, Třebíč 1939
- Zemanová, Zita** - *Třebechovický Proboštův betlém: sbírky trebechovického muzea betlémů*, Fotografo, Hradec Králové 2004
- Zíbrt, Čeněk** - *Hoj, ty štědrý večere... (od vánoc koledou do nového roku)*, nakladatelství F. Šimáčka, Praha 1910
- Zíbrt, Čeněk** - *Veselé chvíle v životě lidu českého*, uspořádala, doplnila, úvodem, poznámkami opatřila Zdena Hochová – Božiková, Vyšehrad, Praha 2006
- Zrůbek, Rudolf** - *Vánoční jesličky, lidové umění kraje Orlických hor*, Okresní muzeum Orlických hor, Rychnov nad Kněžnou 1999
- Zvonařová, Alexandra, Kočí, Pavel** - *Betlémy stále živé: sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia, uspořádaného v Jindřichově Hradci ve dnech 19. a 20. září 1996*, Okresní muzeum, Jindřichův Hradec 1996

10. PŘÍLOHY

10.1 Seznam informátorů 2007

Andrlová, Jindřiška, nar. 1965; bývalá pracovnice pobočky Muzea Vysočiny v Třešti; Hodice
Bílý Josef, nar. 1932; v důchodu; Třešť
Brožek Karel, nar. 1942, v důchodu; Třešť
Brychta Pavel, nar. 1968; mj. předseda Spolku přátel betlémů v Třešti; Třešť
Bukvaj Jan, nar. 1943; v důchodu; Třešť
Dvořák Václav, nar. 1941; v důchodu; Třešť
Roháček Alois, 1924 – 2009, Třešť

10.2 Seznam informátorů 2009

Bílý Josef, nar. 1932; v důchodu; Třešť; 12.2.2009
Bukvaj Jan, nar. 1943; v důchodu; Třešť; 11.2.2009
Bukvaj Josef, nar. 1931, v důchodu, Třešť; 10.2.2009
Hamták Evžen, nar. 1960, zedník, Třešť; 6.2.2009
Havlíková Marie, nar. 1944, v důchodu, Třešť; 6.2.2009
Kesslerová Anežka, nar. 1934, v důchodu, Třešť; 2.2.2009
Lochmanová Marcela, nar. 1945, v důchodu, Třešť; 5.2.2009
Novák František, nar. 1945, v důchodu, Třešť; 2.2.2009
Novotný Josef, nar. 1946, v důchodu, Třešť; 11.2.2009
Obrdlíková Marie, nar. 1930, v důchodu, Třešť; 2.2. 2009
Rešl Jiří, nar. 1942, v důchodu, Třešť; 7.2.2009
Roháčková Marie, nar. 1944, v důchodu, Třešť; 4.2.2009
(Roháček Metoděj, nar. 1937, v důchodu, Třešť)
Šťastná Jarmila, nar. 1934, v důchodu, Třešť; 4.2. 2009
Štrejbarová Ludmila, neudáno, Třešť; 16.2.2009

10.3 Dotazník - terénní výzkum, únor 2009

1. Jméno, věk, povolání informátora.
2. Kolik máte doma betlémů? Kolik jich vystavujete? Jak jsou přibližně staré?
3. Jak se betlém dostal do rodiny? Např. někdo z rodiny ho buď vyřezal, nebo si sehnal (odkoupil) malý betlém a začal ho postupně rozšiřovat atd.
4. Je to betlém s vyřezávanými figurkami, nebo s papírovými, nebo je to kombinace obou možností?
5. Přibližný počet figurek, stromů, oveček atd.
6. Přibližná velikost betlému. Je váš betlém barvený, nebo nebarvený?
7. Znáte nějaké autory figurek ve vašem betlému? Znáte autory zbořeníště, města, stromů, staveb, apod. ?
8. Tato otázka vyplývá z předchozího. Jde o to, jestli ve vašem betlému jsou zastoupeni jen původní autoři (19. st., začátek 20. stol.), nebo i jiní starší, už nežijící autoři (nějaký váš předek, příbuzný), nebo jestli tam jsou zastoupeni i ti autoři figurek, stromů, zbořeníště..., kteří vyřezávají v současné době. Zřejmě se jedná o nějakou kombinaci těchto možností.
9. Vyřezává něco do betléma někdo z vaší rodiny v současnosti? Přidáváte něco do betléma - figurky, domy, stromy v současné době?
10. Kdo všechno se betlemářství věnuje ve vaší rodině, kdo pomáhá se stavbou atd.? Kdo z vaší rodiny má nějaký vztah k betlemářství?
11. Tato otázka je shrnutím otázky č. 8, jedná se rozdělení betlémů podle jejich autorů.
12. Kdy betlém stavíte před Vánoci a jak dlouho to trvá?
13. Svatá Rodina - Tři králové a jejich průvod - darovníci - pastýři a ovečky - výjevy ze života - stromy - město - zbořeníště ve vašem betlému - nenapadlo by vás k tomu ještě něco jiného než jen autoři?
14. Jak je to u vás s přírodninami - obměňujete je? Kdo sbírá mechy? Kdo suší přírodniny? Jaké přírodniny používáte?
15. Je váš betlém každý rok jiný, představujete ho? Mám na mysli, jak pařezy, tak město a pod.
16. Znáte nějaké autory, které nemáte ve vašem betlému, ale kteří dříve tvořili? Stačí jen příjmení.
17. Jak ve vaší rodině vnímáte tuto tradici - spíše jako náboženskou, nebo jako lidovou, nebo je to pro vás kombinace obojího?
18. Proč betlém stavíte, proč ho zpřístupňujete veřejnosti?

19. Postavili byste betlém i v případě, kdy by nebyl součástí betlémské cesty pro veřejnost?
Ano - proč, ne – proč.
20. Jak dlouho (kolik let) betlém stavíte?
21. Víte něco o ikonografii ? Panna Marie má mít červenomodrý šat apod. Víte něco o časovém posunu betlémské události? Např. 6.1. se dávají do betléma Tři králové.
22. Víte, jak by měla být stavěna Svatá rodina - epištolní a evangelijní strana apod.? Kde by podle původního vzoru mělo být umístěno město?
23. Čím je charakteristický váš betlém? Čím se odlišuje od ostatních?
24. Poznámka od informátora.
25. Co na betlém říkají návštěvníci? Jaké jsou jejich ohlasy na lidovou tvorbu, nebo konkrétně na váš betlém?
26. Kde je betlém postaven? Je v bytě ve zvláštní místnosti? Nebo je v garáži, dílně apod.?
27. Lončoft – autor, typ krajiny; froňk.
28. Chození po betlémech, které mají jejich majitelé v bytech je poměrně neobvyklé, ale víte, kde mají také takovou tradici? V rámci ČR i Evropy.

10.4 Otázky pro Karla Brožka - terénní výzkum, únor 2007

1. Pan Brožek popsal, jak se vyrábí figurky z lipového dřeva – základní popis.
2. Jak dlouho se vyřezávání věnujete?
3. Jste pokračovatelem rodinné tradice?
4. Můžete říct, kolik lidí ve vaší rodině vyřezává?
5. Snažíte se tradici předat dál?
6. Jak se změnil materiál který používáte pro vyřezávání?
7. Jak je to s používáním dřeva? Záleží prý na tom jak vyschne.
8. Změnily se nějak nástroje, které používáte?
9. Jak je to dnes s dostupností materiálu? Je dost dřeva? Kde ho sháníte?
10. Máte materiál, z kterého vyřezáte figurku, tu pak zasadíte do scénérie. Ale co se děje s těmi figurkami, které nepoužijete? Nebo se vám figurka nepovede.
11. A jak dlouho trvá příprava, např. téhle vánoční výstavy?
12. Takže vy betlém rozeberete, a pak postavíte znovu jinou scénérii?
13. Záležitost vyřezávání se týká Vánoc, potažmo Velikonoc, ale věnujete se vyřezávání po celý rok?
14. Jak se liší velikonoční výstava?
15. Jak dlouho shromažďujete materiál na výstavu? Tím jsou myšleny mechy atd.
16. Jaká je vlastně nejlepší doba pro sběr přírodnin? Je to jenom podzim?
17. Jak probíhá spolupráce se zahraničními nebo mimoregionálními řezbáři? Je to jen v rámci dřevořezání?
18. Myslíte si, že tito zahraniční nebo mimoregionální řezbáři mohou tady tu vaši tvorbu nějak obohatit?
19. Co nejradši vyřezáváte?
20. Co si myslíte, že vám jde dělat nejlépe?
21. Máte nějaký charakteristický styl?
22. A co tyhle jezírka? To je prý inovace nebo novinka.
23. Ke koncepci betlému – zbořeníště, město, pasácci.
24. Jsou ještě nějaké novinky oproti minulým letům?

11. RESUMÉ

Tato diplomová práce zachycuje vznik, vývoj a současný stav třešťského betlemářství. Důraz je kladen zejména na současnou podobu tohoto fenoménu, kdy se zaměřuje na materiální i nemateriální stránku zkoumaného jevu. Informace o třešťském betlemářství jsou čerpány z literatury a od informátorů – třešťských betlemářů.

První kapitola diplomové práce tvoří obecný úvod do problematiky vzniku betlémů a betlemářství v minulosti. Druhá kapitola se věnuje vzniku, vývoji a rozšíření betlemářství na Českomoravské vrchovině. Třešťské betlemářství a třešťské betlémy jsou tématem třetí, rozsáhlé kapitoly, kde je podrobně zachycen vznik a vývoj třešťského betlemářství, stavění betlémů, použití přírodních materiálů a přírodnin, dále je zohledněna biblická a jiná symbolika v těchto betlémech.

V další kapitole se pojednává o faktorech, které ovlivňují vznik, rozvoj, rozšíření, proměny či zánik lidové tradice v konkrétní lokalitě (město Třešť). Na to navazuje následující kapitola, kde jsou popsány dvě možnosti - pořádání akce s názvem „Dřevořezání“ a existence řezbářského kroužku pro děti – jak (jakým způsobem) lze lidovou tradici udržet v místě svého zrodu a uchránit ji od zániku.

Poslední část blíže seznamuje se současnými sbírkami ve dvou institucích, kde jsou uchovávány a shromažďovány třešťské betlémy. Jako protiklad k těmto institucím se jeví tzv. „betlémská cesta“, tedy betlémy umístěné a vystavované v domácnostech svých majitelů, kdy se jedná o projev stále živé lidové tradice.

SUMMARY

This dissertation describes the origin, the development and the present state of the Christmas crib making of Třešť. A particular emphasis is placed on the present-day state whereas focusing on material and nonmaterial aspects of the researched phenomenon. The information about Christmas crib making of Třešť has been gathered from literature and the informants – the crib makers from Třešť.

The first chapter of this dissertation consists of a general introduction to the questions of the origin of the Christmas cribs and the Christmas crib making in the past.

The second chapter deals with the origin, the development and the expansion of the Christmas crib making in the Czech-Moravian Highlands.

The Christmas crib making and the nativity scenes of Třešť are the themes of third chapter which describes the origin and the development of Christmas crib making of Třešť, the building of the nativity scenes, the use of natural materials and the products of nature. In this chapter, we are also focusing on the biblical and other symbolism of these nativity scenes.

The next (fourth) chapter treats the factors that influence birth, development, expansion, transformation or disappearance of folk lore in this particular locality (Třešť).

In the following chapter two possibilities of maintenance and the measure against the disappearance of this folk lore are mentioned – holding of a wood-carving-event "Dřevořezání" and the existence of an amateur carver's club for children.

The last part of this dissertation acquaints with the present collections in two institutions where the nativity scenes of Třešť are preserved and assembled. As a contrary to these institutions the so called "way of the nativity scenes" exists in Třešť, in other words the Christmas cribs placed and exposed in the households of their owners, which is a manifestation of a tradition that is still alive here.